

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**ORTA ASYA BÜTÜNLEŞMESİ:
ENGELLER VE TEORİK DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mehmet Çağatay ABUŞOĞLU**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. İkboljon QORABOYEV**

Ankara-2015

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**ORTA ASYA BÜTÜNLEŞMESİ:
ENGELLER VE TEORİK DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mehmet Çağatay ABUŞOĞLU**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. İkboljon QORABOYEV**

Ankara-2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI

Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum tüm eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Mehmet Çağatay ABUŞOĞLU

ONAY

Mehmet Çağatay ABUŞOĞLU tarafından hazırlanan "Orta Asya Bütünleşmesi: Engeller ve Teorik Değerlendirme" baŐlıklı bu çalıŐma 31.07.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. İkboljon QORABOYEV

Yrd. Doç. Dr. Farkhad ALİMUKHAMEDOV

Yrd. Doç. Dr. Bekir Tümen SOMUNCUOĞLU

ÖNSÖZ

Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş sona ermiş, devletlerarası ilişkiler yeniden yorumlanmış ve başta Avrasya olmak üzere jeopolitik dengeler yeniden tanımlanmıştır. Bağımsız kalan 5 devlet olan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmənistan ve Tacikistan toplumsal, kültürel, tarihsel ve ekonomik olarak bütün olarak var olmuştur. Fakat SSCB'nin dağılmasının ardından her biri ayrı birer ulus devlet olma yolunu seçmiştir. Halbuki bütünleşme tüm bölgenin kalkınması ve korunaklaşması anlamına gelecektir. Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi Orta Asya bütünleşmesi de dengeleri değiştirecektir. Hayata geçmesi pek lüzumlu görülen bütünleşme hareketinin önünde ne türlü engeller olduğunu bilmek ve anlamak başlıca çalışılması gereken konudur.

Orta Asya hakkındaki fikirlerimi ve çalışmamı desteğiyle ve eleştirileriyle sağlamlaştıran danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İkboljon QORABOYEV'e, kaynaklarından faydalandığım 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü'ne ve Rusça kaynakları araştırmamda yardımcı olan 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Rusya Slav Araştırmaları Merkez Başkanı Sabir ASKEROĞLU'na teşekkür ederim.

ÖZET

[ABUŞOĞLU, Mehmet Çağatay]. [Orta Asya Bütünleşmesi: Engeller ve Teorik Değerlendirme], [Yüksek Lisans Tezi], Ankara, [2015].

Bu çalışmada 1991 yılında bağımsız kalan Orta Asya devletlerinin bütünleşmeye yönelmesi ve bütünleşmenin önündeki engeller araştırılmıştır. Çalışmanın birinci kısmında uluslararası ilişkilerdeki başlıca bütünleşme teorileri ve Orta Asya bütünleşmesini kolaylaştırıcı unsurlar incelenmiştir. Bunun yanında jeopolitik açıdan Orta Asya'nın özellikleri tartışılmış ve bu anlamda neden bütünleşmenin gerektiği ortaya konulmuştur. İkinci kısımda ise bölgenin tarihsel olarak sahip olduğu birlik, beraberlik algısından örnekler sunulmuştur. Bunun yanında bağımsızlık sonrasında bölge ülkelerinin bütünleşmeye bakışları ve ne şekilde adımlar attıkları araştırılmıştır. Son bölümün ilk ana başlığı altında ise Orta Asya'nın bütünleşme önünde hangi engellerle karşılaştığı incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünün son başlığı altında ise birinci kısımda açıklanan bütünleşme teorileri çerçevesinde Orta Asya bütünleşmesi Avrupa bütünleşmesi örnekleriyle karşılaştırılarak sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Orta Asya, Bütünleşme, Jeopolitik, Avrasya

ABSTRACT

[ABUŞOĞLU, Mehmet Çağatay]. [Central Asia Integration: Obstacles and Theoretical Evaluation], [Master's Thesis], Ankara, [2015].

This study researches the roadblocks in the path towards the integration of the Central Asian states which were independent in 1991. The first section of the study explores the main integration theories in international relations and the factors facilitating the Central Asian integration. It also discusses the geopolitical characteristics of Central Asia and postulates why such an integration is required. The second section puts forward examples of the historical perception on the unity and integrity of the region. It also studies the perspectives of the regional states to integration, as well as the kinds of steps they have taken to this end. Under the first major heading of the last section, the obstacles for Central Asia integration are examined. The last chapter of the study renders some results through a comparison of Central Asian integration and the examples of European integration in the framework of the integration theories explained in the first section.

Key Words: Central Asia, Integration, Geopolitical, Eurasia

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR	vi
ŞEKİLLER	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ VE ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ

I. BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ.....	6
A. İşlevselcilik ve Yeni-İşlevselcilik.....	6
B. Hükümetlerarasıcılık ve Liberal Hükümetlerarasıcılık	8
C. Transaksiyonalizm	9
D. Yeni Kurumsalcılık	10
II. BÜTÜNLEŞMEYİ KOLAYLAŞTIRICI UNSURLAR: DİL VE DİN	11
III. ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ	15

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA BİRLİKTELİK FİKRİ VE BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

I. ORTA ASYA'DA BİRLİKTELİK FİKİRLERİ.....	33
A. Ceditçilik	34
B. Sultan Galiyev ve Sosyalist Türkistan.....	38
C. Basmacı Hareketi.....	39
D. Rusyasız Orta Asya	41

II. ORTA ASYA'DA BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ	43
A. Bağımsızlıkla Başlayan Bütünleşme Süreci	44
B. Bütünleşme Sürecinde Kırılma	46
C. Bütünleşmedeki Duraklama ve 2001 Sonrası Rusya Etkisi	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA BÜTÜNLEŞMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER VE TEORİK DEĞERLENDİRME

I. ORTA ASYA BÜTÜNLEŞMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER	52
A. Rusya, Çin ve ABD'nin Orta Asya'da Ağırlık Kazanması	52
B. Avrasya Ekonomik Birliği	65
C. Su Sorunu.....	69
D. Sınır Anlaşmazlıkları.....	73
E. Etnik Çatışmalar.....	75
II. BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE ORTA ASYA	81
A. İşlevselcilik ve Yeni-İşlevselcilik.....	81
B. Hükümetlerarasıcılık ve Liberal Hükümetlerarasıcılık	83
C. Transaksiyonalizm	86
D. Yeni Kurumsalcılık	88
SONUÇ	90
KAYNAKÇA	98

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ÇUPS	: Çin Ulusal Petrol Şirketi
GUUAM	: Gürcistan Ukrayna Özbekistan Moldova
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OAT	: Orta Asya Topluluğu
OAEB	: Orta Asya Ekonomik Birliği
OAET	: Orta Asya Ekonomik Topluluğu
ÖİH	: Özbekistan İslam Hareketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TÜRKSOY	: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
USAID	: Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı

ŞEKİLLER

Şekil 1: Orta Asya Haritası	15
Şekil 2: Mackinder'in Eksen Alanı Haritası	18
Şekil 3: Mackinder'in Kalpgah Haritası.....	21
Şekil 4: Spykman'ın Kenar Kuşak ve Kaplgah Haritası	23
Şekil 5: Brzezinski Avrasya Balkanları Haritası	26
Şekil 6: Aral Havzası Haritası	69
Şekil 7: Fergana Vadisi Haritası	74
Şekil 8: Orta Asya'nın Etnik Haritası	78

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsız kalan Orta Asya devletleri pek çok siyasal ve ekonomik zorlukla karşılaşmışlardır. Bunlardan en önemlileri i istikrarın sağlanması, piyasa ekonomisine uyum ve Soğuk Savaş'ın ardından oluşan yeni devletlerarası siyasal düzendir. Orta Asya devletleri bahsedilen bu zorlukların dışında ise büyük oranda Sovyet mirası diyebileceğimiz su, sınır ve etnik sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Bağımsız olunmadan nceki Rus idaresi ve bu dönemden öncesine bakıldığında bölge genel tarihsel seyri içerisinde tek bir merkez tarafından ynetilegelmiştir. Bu da bölgenin toplumsal anlamda büyük kırılmalar yaşamadığını göstermektedir. Diğer yandan dini açıdan da birlikteliğin var olması bölgenin bütün halinde düşünülmesini kolaylaştırmaktadır.

Küreselleşme periyodunu yaşayan güncel siyasal süreç içerisinde bütünleşmeler önemli bir yer tutmaktadır. Bunların bazıları siyasal entegrasyonu da içeren tam bir bütünleşme arzusu iken ekonomik işbirliği amacından bölgesel hareketler de görülmektedir.

Bu çalışmada ise bütünleşmenin Orta Asya için ne anlam ifade edebileceği tartışılmış ve adımlar atılmadan önce karşılaşılan başat sorunlar araştırılmıştır. Bölge için bütünleşme istikrar, kalkınma, güvenlik boyutlarında gerekli bilinmiştir. Bilhassa jeopolitik gerekçelerle bağımsız olunmasına rağmen büyük glerin etkisi altında kalınması, bölünmüş Orta Asya'nın siyasal irade oluşturma adına zayıf kaldığını göstermiştir.

Tartışmasız halen güncelliğini koruyan ve bütünleşme anıldığı zaman ilk akla gelen hareket Avrupa Birliği'dir. Bu hareketin oluşmasını sağlayan pek çok farklı siyasal, ekonomik ve jeopolitik gerekçeler olsa da üzerine bina edildiği teoriler bugün için bütünleşmenin kavramsal altyapısını oluşturmaktadır. Çalışmanın kavramsal temeli oluşturulurken de bu teorilerden yararlanılmıştır. Birinci bölümde işlenen teoriler sırasıyla:

- İşlevselcilik ve Yeni İşlevselcilik
- Hükümetlerarasıcılık ve Liberal Hükümetlerarasıcılık
- Transaksiyonalizm
- Yeni Kurumsalcılık'tır.

Teorilerin Avrupa Birliği sürecine ne biçimde bir yaklaşım sergilediği ve altyapısı incelenmiştir. Birinci bölümün devam eden kısmında ise teorik temelin dışında Avrupa bütünleşmesine olanak sağlayan dil ve din unsurları Orta Asya için izah edilmiştir. Avrupa Birliği'nin arkasında bıraktığı süreç içerisinde ekonomi ön planda dursa da birlik olunabileceği fikri bu kültürel temelden gelmektedir. Benzeri durum daha güçlü olarak Orta Asya için de geçerlidir. Kültürel birlik veya yakınlık nedeniyle bütünleşme Orta Asya için oldukça mümkündür.

Birinci bölüm, Orta Asya jeopolitiğinin çalışılmasıyla devam etmiştir. Jeopolitik teoriler içerisinde tarihin her döneminde göz önünde olan bölgenin jeopolitik avantajları ve dezavantajları tartışılmıştır. Halen büyük güçlerin jeopolitik teorileri dikkate aldığı bu gerekle ile de Orta Asya için bütünleşmenin ihtiyaç olduğu görüşü paylaşılmıştır. Orta Asya'ya hakim olma fikrinin özellikle işlendiği teoriler sebebiyle bölge her an göz önünde tutulmaktadır. Bu denli hakim olunması gereken nokta konumundaki bir bölgeninse öncelikli amacı siyasal ve askeri açıdan güçlü olmaktır. Bu durumu sağlanabilecek olan bütünleşme tüm bölge ülkelerini ve halklarını daha güçlü ve korunaklı bir konuma erdirtirebilecektir.

Orta Asya jeopolitiği ayrıca çevrelendiği ülkeler açısından incelenmiştir. Nüfus, ekonomi ve siyasal anlamda parçalanmış Orta Asya'ya hızlı bir şekilde etki edebilen güçlerle çevrili olunması sebebiyle bütünleşme hayati bir hareket olacaktır. Bağımsızlıkların sadece görünümde kalmaması adına bu ülkelere ancak bütün halinde olduğu takdirde olası olumsuz politikalarda karşı durulabilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise bölgenin Sovyet öncesi dönemdeki birlik fikirlerine yer verilmiş. Diğer kısımda ise gerçekleşmiş ve sona ermiş bütünleşme hareketleri incelenmiştir. Birliktelik örnekleri olarak araştırılan olayların zaman

aralığı ise Çarlık Rusya'nın son ve Sovyet Rusya'nın başlangıç dönemi arasındadır. Bölgenin bütünlük algısına sahip olduğunu gösteren örnekler ise sırasıyla:

- Ceditçilik
- Sultan Galiyev ve Sosyalist Türkistan
- Basmacı Hareketi'dir.

Her üç hareket içerisinde de ön plana çıkan algı "Türkistanlılık" olmuştur. Türkistanlılık ifadesi henüz Sovyetlerin milliyet politikalarına maruz kalmamış Orta Asya toplumunu ifade etmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere din yine Türkistanlılığın en belirgin karakterlerinden birisidir. Öyle ki İslam'ın bölge için yarattığı bütünleştirici etki Rusya içindeki Müslümanları da etkilemiş ve iletişim aracı olabilmıştır. Ceditçilik Hareketi bu noktada önemlidir. Çünkü bir Tatar olan Gaspıralı İsmail'in öncülüğündeki bu hareket Orta Asya'da da kolayca zemin bulabilmıştır. Aydınların fikir alışverişleriyle birlikte Orta Asya yenileşme ve ilerleme arzusu içerisinde dahil olmuştur. Ceditçiliğin getirdiği ve doğrudan birliktelik perspektifini yansıtan siyasal fikir diyebileceğimiz "dilde, fikirde, işte birlik" yaklaşımı da yine Orta Asya'da pek çok taraftar bulmuştur.

Gaspıralı İsmail gibi Türkistanlı olmayan bir fikir insanı Sultan Galiyev de Bolşevik Devrimi'ne inanç beslemiş ve bu harekete Müslümanların bütün olarak iştirak edebileceğini dile getirmiştir. Galiyev, bölgeyi bir bütün olarak değerlendiren ve bu şartla Müslümanların sosyalist hareket içerisinde gireceğini bildirmiştir. Fakat Sovyetler Birliği kurulduğu dönemde Moskova idaresinin bu yaklaşıma cevabı söz verdiğinin aksinde sonuçlanmıştır.

Hayata geçen ve ardından bastırılan fikri hareketler Türkistan içerisinde bütün ve bağımsızlıkçı bir bilinci yerleştirmiştir. Bunun gereği olarak da kongreler gerçekleştirilmiş ve Orta Asya'da özerk idareler oluşturulmuştur. Fakat Sovyet iktidarı var gücüyle bu yapıları ortadan kaldırmıştır. Geride kalan Türkistanlılar ise Basmacı Hareketi'ni başlatmışlardır. Silahlı ve doğrudan Orta Asya'dan olması sebebiyle diğer hareketlerden farklı olan bu girişim Moskova yönetimini uzunca bir süre meşgul etmiştir. Rus boyunduruğu altına girmek istemeyen Türkistanlılar büyük

çarpışmalar yaşamışsalar da sonunda mağlup olmuşlardır. Fakat oluşturdukları şuur devam etmiştir.

Bütünleşme hareketleri ise ancak 1991'de bağımsız olduğu tarihte gündeme gelmiştir. Hatta henüz Sovyet Birliği dağılmadan önce ortaya konulan bu fikir dönemin devlet başkanlarınca görüşülmüştür. Özellikle 1991-93 yılları arasında bütünleşme hararetli bir politika konumuna gelmiştir. Fakat 1994 itibariyle bu politikanın belirginliği kaybolmaya başlamıştır.

Bazı Orta Asya ülkelerinin farklı bütünleşme hareketlerini takip etmesi bunun ilk nedeni olmuştur. Böylece bütünleşmeye inancını besleyen ve bu yönde politika üretimi yapan ülkeler tek başlarına kalmıştır. Bu duruma Türkmenistan'ın 1995'te tarafsızlık statüsü kazanması diğer bir darbeyi vurmuştur. Çünkü bu statüyle Aşkabat idaresi siyasal ve askeri tüm birlikteliklerden uzak kalmıştır. Yine de devlet başkanları arasında zirveler gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Her geçen yıl önemini yitirmiş olan bütünleşme politikasının bu düşüşünde küresel siyasetin etkisi de olmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise AB için ortaya konulmuş olan bütünleşme teorilerinin Orta Asya için ne şekilde yorumlanabileceği ve büyük gereklilik olarak izah edilen bütünleşmenin hangi engellerle karşılaştığı ortaya konulmuştur. Bu başlıklar ise sırasıyla:

- Rusya, Çin ve ABD'nin Orta Asya'da Ağırlık Kazanması
- Su Sorunu
- Sınır Anlaşmazlıkları
- Etnik Çatışmalar'dır.

Bağımsızlık sonrası bütünleşme hareketlerinde 2001 yılına değin getirilen süreç, üçüncü bölümün ilk başlığında 2001 yılında bölgede varlık gösteren küresel güçlerin politikalarıyla devam ettirilmiştir. Rusya, Çin ve ABD'nin 2001 itibariyle yürüttükleri politikalar 2015'e kadar incelenmiş ve her siyasal hamlenin bütünleşme zarar verdiği izah edilmiştir. Kendi politikaları çerçevesinde her Orta Asya ülkesini

farklı noktalarda ittifaklara çeken büyük güçler Orta Asya ülkelerinin karşı karşıya gelmesine dahi sebep olmuştur.

Orta Asya'ya Sovyet mirası olarak nitelendirdiğimiz su, sınır ve etnik sorunlar da yine son bölümde incelenmiştir. Aral Havzası'nı oluşturan suyun paylaşımı ülkeler için ekonomik olduğu kadar siyasal anlamlar da içermektedir.

Bölge halkları dikkate alınmadan hazırlanmış olan sınırlar da ülkelerin çatışma yaşamasına sebep olmaktadır. Özellikle anklav toprakların bolca bulunması ve bu topraklarda yaşayan insanların sınır geçişlerinde problemler oluşturması halen güncel bir sorun olarak görünmektedir.

Sovyetlerin milliyetler politikası çerçevesinde için boşaltılan Türkistanlılığın yerinde bulunan bugünkü çok etnikli yapı bağımsızlıkla birlikte ulus devlet olma sürecine girmiştir. Bu süreç dahilinde de tarih içerisinde aynı olduğu halklar öteki olarak nitelendirilmiştir. Etnik çatışma yaşanmasına tek sebep öteki algısı olmamıştır. Bölgede refahın dengesiz dağılması da etnik gerilimi tırmandırmıştır. Bu sorun da halen varlığını sürdürmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ VE ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ

I. BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ

Birbirinden ayrı konumlanmış parçaların birleştirilmesi anlamına gelen bütünleşme (pek çok araştırmada "*integration*" kavramından türetilen entegrasyon kelimesi de kullanılmaktadır) ile ilgili siyasal literatür genel itibariyle Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde oluşmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ardından büyük yıkımlar yaşamış olan Avrupa için bütünleşme bir barış ve istikrar yolu olarak değerlendirilmiştir. Fakat bütünleşme terimi Orta Asya için doğrudan aynı anlamı içermemektedir. Bölge hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde ileri işbirliği de bütünleşme kavramıyla açıklanmıştır. Bu nedenle bütünleşme terimiyle karşılaştırılması halinde direkt Batılı anlam akla gelmemelidir. Bu anlam farklılaşmasını sağlayan sebeplerden birisi ise bütünleşmenin gereklilik unsurlarının farklılığıdır. Avrupa için bütünleşme barış, istikrar ortamı vaat ederken Orta Asya için oluşturulan bütünleşme siyaseti egemenlik, bağımsızlık odaklıdır. Bu anlam ve gereklilik farklılığı bütünleşme teorilerinin işlenemeyeceği anlamına gelmemektedir. Uluslararası ilişkiler zemininde hazırlanan teoriler ise sağlanacak bütünleşmenin hangi unsurları içerisine alacağını, sürecin ne şekilde yürütüleceğini tartışmaktadır.

A. İşlevselcilik ve Yeni-İşlevselcilik

Literatürde fonksiyonalizm (*functionalism*) biçiminde de bilinen işlevselcilik, her unsuru toplumda veya uluslararası arenada üstlendikleri işlev üzerinden incelemeye alır. Bu durum toplum içerisindeki yapının tek bir belirleyiciye bağlı kalmadığı, her unsurun farklı işlevleriyle mekanizmaya katkıda bulunduğu anlamına gelmektedir. İşlevselciliğin bütünleşme teorisi olarak ortaya atılışında en önemli isim David Mitrany'dir. Mitrany'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında kaleme aldığı "A

Working Peace System" adlı eseri işlevselciliğin başlangıç eseri olarak kabul edilmektedir. Savaş döneminde hazırlanan eser bütünleşmeyi bir barış projesi olarak tanımlamıştır.

Mitrany'e göre ekonomik alanında birbirleriyle bütünleşen ülkelerin savaşma potansiyelleri azalacaktır. İşlevselcilik bu yönüyle liberal teorinin ülkeler arasındaki ticari-ekonomik bağların barışa neden olduğu görüşüyle benzeşmektedir. Diğer bir ifadeyle karşılıklı çıkar ortamı sayesinde ulus devletler daha ılımlı siyaset takip edecektir.¹ Bu nedenle işlevselcilik bütünleşme teorileri arasında liberalizmin yorumunu olarak değerlendirilmektedir. Ekonomiler üzerinden sağlanacak bütünleşmenin öncelikli olduğunu belirten işlevselcilik, devam eden sürecin siyasal bütünleşmeye yöneleceğini ortaya koymaktadır.² Ekonomilerin birbirine entegre olması nihai hedef olarak değerlendirilmemektedir. İşlevselcilere göre süreç siyasal bütünlüğe ilerlemelidir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelişen süreçte işlevselcilik 1958 yılındaki *"Uniting of Europe"* eseriyle Ernest Haas tarafından yeniden yorumlanmıştır. İşlevselciliğin barış vurgusunu ütöpik olarak nitelendiren Haas, refahı ön plana çıkartmıştır ve yeni-işlevselciliğin öncülüne nazaran daha berrak olduğunu belirtmiştir.³ Yeni-işlevselcilik bütünleşme süreci içerisinde "yayılma etkisi" (*spillover effect*) kavramının üzerinde durmaktadır. Bütünleşme literatürüne eklenen bu kavram belli amaçlar etrafında sağlanan bütünleşmenin ardından yeni amaçlar ile genişleyeceğini açıklamaktadır.

İşlevselciliğin önce ekonomik ardından siyasal bütünleşmeyi hedef edinmesinden dolayı yayılma etkisi sektörel ve siyasal olarak ikiye ayrılmaktadır. Ekonomi yaşamında yer alan sektörler arasında yaşanacak olan bütünleşme ortak hedefler doğrultusunda diğer bir sektörle de bütünleşerek yayılacaktır, sektörler arasındaki bu bütünleşme süreci devletleri siyasal bütünleşmeye iterek daha köklü bir

¹ Robert Gilpin, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, Ankara, Kripto Kitaplar, Kasım 2011, s. 48.

² Joshua S. Goldstein, **International Relations**, United States, Longman Publishing, 5th Edition, 2003, s. 381.

³ Walter Mattli, **The Logic of Regional Integration**, UK, Cambridge University Press, 1999, s. 21.

birliktelik sağlayacaktır.⁴ Yaşanacak olan bu sürecin en önemli gelişmesi ise ulus devletlerin yayılma etkisiyle birlikte yetkilerini kendi oluşturdukları bir ulusüstü kuruma devretmeleridir.

B. Hükümetlerarasıcılık ve Liberal Hükümetlerarasıcılık

Bütünleşme teorileri içerisinde önemli bir yere sahip olan hükümetlerarasıcılık (*intergovernmentalism*) realist düşünür Stanley Hoffman tarafından geliştirilmiştir. Realist perspektiften değerlendirmede bulunan hükümetlerarasıcılık ulusüstü yapılara sıcak bakmayarak devletlerin egemenlik ve otorite devrinde bulunmayacağını belirtmiştir. Hoffman'a göre devletlerin çıkarları uyumlu olduğu zaman işbirliği gerçekleşecektir ve bu nedenle devletlerin süreçler yerine işbirliğine gereksinimleri vardır.⁵ Hoffman'ın bu yaklaşımından anlaşıldığı üzere bütünleşme, işbirliği kavramı üzerinden tartışılmaktadır. Bunun yanında hükümetlerarasıcılık, devletler arasındaki konuları yüksek ve alçak olarak iki gruba ayırmaktadır. Bu gruplandırma içerisinde dış politika, egemenlik, askeri politikalar gibi konular yüksek; kültürel, ekonomik ve sosyal konular ise alçak olarak değerlendirilmiştir. Bu ayırımın amacı ise yüksek siyasette devletlerin uzlaşmasını daha zor gerçekleştirirken alçak siyasette işbirliğinin daha kolay olduğunu ortaya koymaktadır.⁶ Devletler arasındaki konuların bu şekilde birbirinden ayrılması bakış açısının realist olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Uluslararası arenayı kaotik olarak değerlendiren realizm, hayati konularda devletler arasında mutlak bir uyumu hızlı bir biçimde beklememektedir.

Liberal hükümetlerarasıcılık ise Andrew Moravcsik tarafından geliştirilmiştir. Moravcsik realizmden kaynaklanan hükümetlerarasıcılığı liberal metotlar ile ele alarak yeniden yorumlamıştır. Bu teoride uluslararası ilişkilerin esas aktörünün

⁴ Teodor Lucian Moga, "The Contribution of the Neofunctionalist and Intergovernmentalist Theories to the Evolution of the European Integration Process", **Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences**, Vol:1, No: 3, December 2009, s. 798.

⁵ Stanley Hoffman, **Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe**, Daedalus, The MIT Press, Vol: 95, No: 3, 1966, s. 898.

⁶ Mehmet Şahin, "Bütünleşme (Entegrasyon) Teorileri", **Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar**, (Ed.: Mehmet Şahin ve Osman Şahin), Ankara, Kripto Kitaplar, Ocak 2014, s. 118.

devletler olduğunu kabul etmekle birlikte işlevselcilikteki gibi karşılıklı bağımlılık yaklaşımına da yer verilmiştir.

Andrew Moravcsik ortaya koyduğu görüşte, bütünleşmenin üç temel aşaması olduğunu savunmuştur, bunlar; ulusal tercihler, uluslararası pazarlık ve kurumsal yetkilendirmedir. Moravcsik, ulusal tercihler aşamasında devlet dışı aktörlerin önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre hükümetlerin amaçları gereği oluşturdukları dış politikalarda ülke içerisindeki toplumsal örgütlerin baskısı hissedilmektedir, sebebi ise ülke içerisindeki iktisadi bağımlılıktır.⁷ Dış politikaları ve amaçları belirlenmiş olan devletler için sıradaki aşama uluslararası pazarlıktır. Bu pazarlık sırasında işbirliği ortamı ve potansiyeli belli olur. Moravcsik, pazarlık için devletlerin sahip olduğunu potansiyellerin denk olmadığına dikkat çeker ve büyük devletlerin zayıf devletlere nazaran işbirliklerinden daha büyük getiri elde ettiği değerlendirmesinde bulunur.⁸ Son aşama ise pazarlık sonunda kurulan işbirliğinin istikrarı için devletlerin bir takım yetkilerini ortak şekilde oluşturdukları bir kuruma devretmesidir.⁹ Yetkilerin devri ile ulusal liderlerden bağımsız çalışacak kurumsallaşmanın oluşması, bütünleşmenin gerçekleştiği anlamına gelecektir. Ulusal liderlerden ve politikalardan bağımsızlık, kurumsal yetkilendirme aşamasının kilit noktasını oluşturmaktadır.

C. Transaksiyonalizm

Karl W. Deutsch vd. tarafından 1957 yılında kaleme alınan Siyasal Topluluk ve Kuzey Atlantik Bölgesi (*Political Community and the North Atlantic Area*) isimli eser Transaksiyonalizm'in izah edildiği en önemli kaynaklardanır. Transaksiyonalizm diğer teoriler gibi yazıldığı dönem sebebiyle bütünleşmeyi savaşın sonlanması ve barışın tesis edilmesi için bir yöntem olarak ele almıştır.

⁷ Andrew Moravcsik, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", **Journal of Common Market Studies**, Volume: 31, No: 4, December 1993, s. 481.

⁸ Moravcsik, a.g.m., s. 499.

⁹ Moravcsik, a.g.m., s. 507.

Deutsch araştırmasında esas konunun "güvenlik toplumu" olduğunu belirtmekle birlikte kavramsal zincirlemeler ile süreci ortaya koymuştur. Bu zincirlemeye göre güvenlik toplumu bütünleşmiş insanlarca oluşturulmaktadır, bütünleşme ise bir bölgede yaşayan nüfus içerisinde birbirine bağlı beklentiler ve barışçıl değişim sağlayacak yeterince güçlü ve yaygın "toplumsal bilinç" ile sağlanabilmektedir.¹⁰ Transaksiyonalizmin açıkladığı toplumsal bilinç kavramı, bütünleşme için toplumlar arasında bir uzlaşma olması gerekliliğini vurgulayarak toplumsal değerlerin ve algıların göz ardı edilerek bütünleşmenin mümkün olmadığını açıklamaktadır.

Transaksiyonalizm, bütünleşmenin nihai olarak tek bir birim haline gelmek olmadığını belirterek Kaynaşma (*Amalgamation*) ve Çokçulcu (*Pluralistic*) şeklinde iki model ortaya koymuştur. Kaynaşma modeli için birbirinden bağımsız birer yapıyken tek karar alıcı mekanizmada bütünleşen ABD, örnek gösterilmiştir. Çokçulcu model içinse toplumsal bilinç unsurunda benzeşen fakat bütünleşmemiş hukuki yapıya sahip ABD ve Kanada örneği verilmiştir.¹¹ Bu noktadan anlaşılacağı üzere Transaksiyonalizm toplumlarının inançları ve bakış açıları denk olan ülkelerin bütünleşmesini daha olası görmüştür.

D. Yeni Kurumsalcılık

Avrupa bütünleşmesi çalışmalarında önemli bir yere sahip olan bir diğer teori yeni kurumsalcılıktır (*neo-institutionalism*). Yeni kurumsalcılık tek bir yaklaşımdan oluşmamaktadır. Yeni kurumsalcılığın alt alanları; tarihsel (*historical*), sosyolojik (*sociological*) ve rasyonel seçim (*rational choice*) kurumsalcılıklarıdır. Bütünleşme çalışmalarında ise rasyonel seçim kurumsalcılığı ön planda yer almaktadır.

Realist uluslararası ilişkiler yaklaşımına benzer bir şekilde rasyonel tercih kurumsalcılık, esasın faydalı olana yönelmek ve çıkarları takip etmek olduğu

¹⁰ Karl W. Deutsch vd., "Political Community and the North Atlantic Area", **The European Union Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (Ed.: Brent F. Nelsen, Alexander Stubb), London, Lynne Rienner Publishers, Third Edition, 2003, s. 123.

¹¹ Karl W. Deutsch vd., a.g.m., s. 124.

vurgulamaktadır. Bu sebeple bütünleşme içerisinde yer alacak birimler bütünleşmeye dahil olmaları durumunda sağlayacakları faydayı ve kendilerine dönecek olan maliyeti hesaplayacaklardır. Fayda ve maliyetin ağırlıklarına göre de bütünleşme için nasıl bir politika izlemeleri gerektiğini belirlerler.¹² İşbirliği yapacak devlet arasındaki bilgi sağlama, denetleme, düzenleme vb. işlevlerin yerine getirilmesi içinse devletler kurumlar oluşturmakta ve bir takım yetkilerini bu kurumlara devretmektedirler.¹³ Rasyonel kurumsalcılık bu noktaysıyla işlevselcilikle uyumaktadır. Yeni kurumsalcılığın diğer alanlarından olan tarihsel kurumsalcılık ise doğrudan AB üzerine yoğunlaşarak aday ülkelerdeki üyelik başvurusu ile birlikte başlayan değişim sürecini incelemektedir.¹⁴ Sosyolojik kurumsalcılık ise rasyonel tercih yaklaşımının devletler için belirttiği fayda ve maliyet durumunu toplumlar ve refahları için incelemektedir.¹⁵ Yeni kurumsalcılık alt alanları ile birlikte Avrupa bütünleşmesini geniş bir bakış açısı ile incelemekte ve rasyonel tercih ile teorik bir yaklaşım oluşturabilmektedir.

II. BÜTÜNLEŞMEYİ KOLAYLAŞTIRICI UNSURLAR: DİL VE DİN

Avrupa Birliği için ortaya konulmuş olan bütünleşme teorileri ekonomik, siyasal ve kurumsal unsurları merkeze alarak hazırlanmışlardır. Bunun yanında Avrupa Birliği'nin bir birlik haline gelmesinin mümkünliğini ortaya koymak adına ortak Avrupa kültürü/kimliği ve Avrupalılık üzerinde durulmuştur. AB'nin başlangıcında da izah edilen Avrupa kültürü daha sonra siyaset haline getirilmiştir. Bu siyaset aracılığıyla ulus devletler altında şekillenmiş kimliklerin ve kültürlerin yanında Avrupalılık bilinci eklenmek amaçlanmıştır.

1948 yılındaki Avrupa Kongresi'nde konuşan Wilson Churchill, "Avrupa'yı her ülkeden insanların Avrupalı olarak kendi topraklarına oldukları kadar bağlı görmek

¹² Hüseyin Kutay Aytuğ, "Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı", **Yönetim ve Ekonomi**, Manisa, Cilt: 15, Sayı: 1, 2008, s. 156.

¹³ Sinem Akgül Açıkmeşe, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Ankara, Cilt:1, Sayı:1, Bahar 2004, s. 21.

¹⁴ Mark A. Pollack, "Rational Choice and EU Politics", **Handbook of European Union Politics**, (Ed.: Knud Erik Jorgensen, Mark A. Pollack, Ben Rosamond), London, The SAGE Publications, 2007, s. 48.

¹⁵ Mark A. Pollack, a.g.m., s. 41.

istiyoruz... gittikleri geniş alanda 'İşte evimdeyim' diyerek hissedecekler"¹⁶ diyerek AB için sağlanan bütünlüğün toplumsal temeli de olması gerektiğini vurgulanmıştır. Her Avrupalının herhangi bir Avrupa ülkesine gittiğinde "evimdeyim" diyebilmesi için kültürel bütünlüğün olması gerektiği yadsınamaz. Bu hedefle birlikte Avrupalılık ve Avrupa kültürüne bütünleşme hareketinin önemli bir projesi haline gelmiştir.

Avrupa'nın ortak kültür mirası içerisinde ise Roma Hukuku, demokrasi, parlamenter kurumlar, Yahudi-Hıristiyan ahlakı ve Rönesans dönemi ürünleri rasyonalizm, hümanizm, deneycilik, romantizm ve klasisizmdir.¹⁷ Avrupa'yı bütün olarak kapsadığı düşünülen bu unsurlar Avrupa çapındaki olaylardan türemiştir.

1973'te paylaşılan "Avrupalı Kimliği Deklarasyonu" içerisinde ise hukukun üstünlüğü, demokrasi, sosyal adalet ve insan haklarına saygı Avrupalı kimliğinin temel elementleri olarak belirlenmiştir.¹⁸ Günümüzdeki Avrupa değerlendirmesinde insan hakları vurgusuna paralel olarak dışlayıcı etken olarak görülen din, geri planda bırakılmaktadır. Bu durum Hıristiyanlığın Avrupa için en güçlü bütünleştirici elementlerden birisi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Öyle ki Avrupa Birliği'ni Hıristiyanların yeniden birleşmesi olarak değerlendirenler bulunmaktadır.¹⁹ Sonuç olarak AB'nin kuruluşu için ekonomik ve siyasal bütünleşmeler üzerine durulmuş olsa da sosyokültürel temeller de düşünülmüştür. Bu sosyokültürel temellerde ise Hıristiyanlık ve insan haklarına saygı Avrupalılık için hayati öneme sahiptir.

Avrupalılığı oluşturan unsurlar Orta Asya için daha kuvvetli olarak bulunmaktadır. Avrupa'nın dini ve kültürel bütünlüğü bulunurken Orta Asya da bunlara ek olarak dil birliği de vardır. Bu da Orta Asya bütünleşmesini düşünülür ve imkanı kılmaktadır.

¹⁶ Jeremy Rifkin, **European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream**, Cambridge, Polity Press, 2004, s. 200.

¹⁷ Anthony D. Smith, "National Identity and the Idea of European Unity", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)**, Vol: 68, No: 1, 1992, s. 70.

¹⁸ Declaration on European Identity, Kopenhag, 14 Aralık 1973, (Erişim)

http://www.cvce.eu/en/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html 30 Aralık 2014.

¹⁹ Michael Wintle, "Cultural Identity in Europe: Shared Experience", **Culture and Identity in Europe: Perceptions of Divergence and Unity in Past and Present**, Michael Wintle (der.), Aldershot, Ashgate Publishing Limited, 1996, s. 14.'ten aktaran Sevgi Çilingir, "Avrupa Kimliği ve Ulus Devlet Modeli", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Balıkesir, Sayı: 7, 2007, s. 46.

Orta Asya sadece bugün bölgede yaşayan toplumların değil Batı Türklüğünün de kaynağı olarak kabul edilmektedir. Rumeli bölgesinde devlet kurmadan önce göç eden Türklerin Orta Asyalılığı tartışılmaz bir gerçektir. Öyle ki çağdaş Orta Asya devletleri ile Batı'da yer alan Türkiye tarihsel kökenlerini ortak görmektedir.

Orta Asya bütünleşmesi için Türklük ve Türk dili kısmen Tacikistan'ı dışlamaktadır. Bu nedenle bölgedeki kültürel ve dini birliktelik ön planda tutulmaktadır. Milli köken ve dil, kültürel özelliklerin içerisinde yer almakla birlikte tamamını kapsamamaktadır. Bu sebeple Türklüğün ötesinde Orta Asya/Türkistan kültüründen bahsedilebilmektedir. Bu ortak kültür bileşenlerinin en önemlilerinden birisi de dindir.

Orta Asya'da Arapların 7. yüzyıl ortalarında başlattıkları işgal, 8. yüzyıl başlarında Buhara'nın ele geçirilmesiyle tamamlanmıştır. Bu dönemle birlikte bölgede İslam inancı yayılarak geniş kitlelere ulaşmıştır. Orta Asya halkı İslam'a katılırken sadece iman etmekle kalmamış İslam medeniyetine büyük hizmetler vermiştir. Buhara ve Semerkant'ın İslam medeniyeti merkezi haline gelmesiyle birlikte önemli alimler yetişmiştir. Yaptığı hadis derlemeleriyle büyük itibar gören İmam Buhari ve Muhammed el-Tirmizi ile ünlü bilim insanları Farabi ve İbn-i Sina Orta Asyalıdır ve İslam medeniyetinde önemli bir yer teşkil etmektedirler.

İslam'ın ciddi katkılarda bulunacak kadar benimsenmiş olması Orta Asya bütünleşmesi içerisinde İslam'ın başat bir unsur olduğunu göstermektedir. Toplumların İslam'ı kabul etmiş olması aynı derecede İslam'ı yaşadıkları anlamına gelmemektedir. Bu noktada Orta Asya içerisinde bir kuzey-güney ayırımından söz etmek mümkündür. Çünkü daha şehirleşmiş ve İslam'ın temel kazanmış olduğu bölgeler güneyde özellikle Özbekistan sınırlarında yer almaktadır. Bu da belirgin bir biçimde Tacik ve Özbek toplumlarının İslam'ı kuzeydeki Kazak ve Kırgız toplumlarına göre daha ön planda (kendilerince daha doğru) yaşamalarına dayanak oluşturmaktadır.

Bu noktadan bakıldığında İslam'ın tüm Orta Asya'da aynı oranda etkinliğe ve tüm toplumsal yaşamlarda denk bir konuma sahip olmadığı görülmektedir. Fakat her bireyin ve oluşturdukları toplumun bir unsura aynı biçimde yaklaşması

beklenebilecek bir durum değildir. Bu sebeple İslam, Orta Asya için hayati konumdaki bütünleştiricilerdendir.

Orta Asya toplumları arasında dil ve din bağılılığı dışında kültürel birliktelik de bulunmaktadır. Bu kültürel birliktelik dil ve din unsurlarına nazaran daha geniş bir kapsayıcılığa sahiptir. Belli başlı gelenek ve görenek yapıları, kutlamalar ve en önemlisi tarih, kültürel birliği oluşturmaktadır. Kültürel birliğin sağlanmasında nüfusların karışık olarak yaşamasının payı vardır. Bunun dışında tarihsel birliktelik ise Orta Asyalılara bütünlük hüviyetini kazandırabilmektedir.

Orta Asya bölgesinde hakimiyet kurmuş olan tüm devletler genel itibariyle Orta Asya'nın tümünü yönetmişlerdir. Bu durum Orta Asya'nın farklı bir egemenliğe dahil olsa da aynı politikalara maruz kaldığını göstermektedir. Tarihsel anlamdaki bu bütünlük kültürel farklılaşmanın ve kırılmaların önünü almıştır.

III. ORTA ASYA JEOPOLİTİĞİ

Şekil 1: Orta Asya Haritası

Kaynak: (Nations Online) <http://www.nationsonline.org/maps/Central-Asia-Map.jpg>
(Erişim Tarihi: 02.03.2015).

Orta Asya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsız kalan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan devletlerinin konumlandığı coğrafyadır. Bu kavramsallaştırma içerisinde ise başat unsur coğrafya değil toplumsal yapıdır. Sosyal bilim çevrelerince net bir Orta Asya tanımlaması yapılmasında bölgenin ayırt edici coğrafi özelliklerinin olmaması etkilidir. Bu sebeple Orta Asya kavramsallaştırması iç Asya'da Hazar Denizi'nin doğusunda Müslüman ve Türk toplumlarını tanımlama anlamında kullanılmaktadır.

Bu denli net bir kültürel birliktelik olmasına karşın beş farklı devletin varlığı ise Sovyetler Birliği'nin politikası sonucudur. Stalin döneminde bölgede birliği temsil eden ve çağrıştıran Türkistan ismi reddedilmiş, "böl ve yönet politikası"

çerçevesinde topraklar parçalanarak beş devletin var olduğu bugünkü sınırlar oluşturulmuştur.²⁰ İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki emperyal politikalarına benzer olarak Sovyetlerin uyguladığı bu sınır politikası Orta Asya'nın Sykes-Picot'u olmuştur.

Coğrafi anlamdaki ayırt edici özelliklerden yoksun olması Orta Asya'nın savunulmasını güçleştirmektedir. Bu sebeple bölgede güç kazanan her imparatorluk tüm bölgeye hakim olabilmıştır. Kuzey ve batı sınırlarının düz olması günümüz teknolojisinin olmadığı dönemlerde de bölgenin hızla geçilebilmesini sağlamıştır. Orta Asya arazisinin kolay geçilebilirliği aynı zamanda kuzeydeki Rusya'ya da hızlıca erişebilme anlamına gelmektedir. Bu nedenle Orta Asya, Rusya için jeopolitik zayıf nokta olarak nitelendirilebilmektedir. Bunun yanında Orta Asya içerisinde büyük çöller bulunmaktadır. Özbekistan ve Türkmenistan içerisinde yer alan çöller Orta Asya iklimini doğrudan etkileyerek yazların sıcak kışların ise soğuk yaşanmasına sebep olmaktadır. Geniş çöllerin varlığı insanların verimli toprak arayışı sebebiyle Fergana Vadisi'ne yönelmesini sağlamıştır. 4 milyon km² büyüklüğündeki Orta Asya coğrafyası üzerinde yaklaşık 67 milyon insan yaşamaktadır. Bu durum nüfusun denk dağılımında dahi yoğunluğun olmadığını göstermektedir. Fakat Orta Asya'nın kalbi olarak anılan Fergana Vadisi, nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu bölgedir. Bu durumsa Orta Asya savunmasını zorlaştıran bir diğer durumu oluşturmaktadır. Orta Asya'nın merkezinde yer alan Fergana'da nüfusun yoğunlaşması aynı şekilde düz ve kolay geçilebilen geniş sınırlardaki nüfus yoğunluğunun düşük olduğu anlamına gelmektedir. Sınırların korunabilmesi için askeri varlığın dışında nüfusa da ihtiyaç vardır. Orta Asya'da nüfusun orantısız dağılımı sınır güvenliği zorlaştırmaktadır. Nüfusun bu durumu komşu ülkeler ile kıyaslandığında ise daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Kuzey komşusu Rusya'nın 140 milyonu aşkın bir nüfusa sahip olması ve buna ek olarak doğu komşusu Çin'in 1.5 milyara doğru ilerleyen popülasyonu Orta Asya jeopolitiğinin sahip olduğu dezavantajlardan birisidir.

²⁰ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Yelda Türedi (Çev.). İstanbul, İnkılap, 2014, s. 179; Dmitri Trenin, **The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization**, Washington, Carnegie Moscow Center, 2001, s. 196.

Orta Asya'nın siyasi coğrafyası jeopolitik kavramlardan biri olan "kıta içi devlet" tanımına uymaktadır. Kıta içi devletler çok sayıda komşusu olan ve denizlerin sağladığı güvenlik ve ulaşım imkanlarından yararlanamayıp daha fazla sorunla muhatap olmak zorunda kalan devletlerdir.²¹ Orta Asya'nın sahip olduğu özellikleri net biçimde anlatan bu açıklama Orta Asya'nın parçalanmışlıktan ziyade bütünleşmiş olması ve üzerindeki dış politikalara karşı kendisini koruması gerektiğini göstermektedir. Fazla sayıda komşunun bulunması yaşanacak olan olumsuz güç değişiminde yayılcı politikalarla karşılaşılma tehlikesini doğurmaktadır. Bunun yanında sınır dışındaki toplumlarla aralarında kültürel ve etnik bağların bulunması diaspora hareketliliklerine yol açabilecektir. Ünlü jeopolitik kuramcılarından A. T. Mahan ise kıta içinde yer alan devletlerin savunma için ada devletlerine göre daha fazla harcama yapmak zorunda olduklarını vurgulamıştır.²² Bu sebeple kıta içi devleti konumundaki Orta Asya'nın her an güçlü olması gerekmektedir.

Orta Asya kuzeyinde Rusya, doğusunda Çin, güneyinde Afganistan ile İran ve batısında Hazar Denizi ile çevrelenmektedir. Büyük güçlere olan bu yakınlığı bölgenin jeopolitik cazibesini arttırmaktadır. Fakat Orta Asya'yı büyük güçlere olan yakınlığının ötesinde daha dikkat çekici kılan özelliği sahip olduğu değerli maden ve enerji rezervleridir.

Tablo1: Orta Asya Petrol ve Doğalgaz Verileri (2013)

Petrol Rezervi	4.1 bin milyon ton
Petrol Üretimi ve Dünya'ya Oranı	2079 milyon ton, %2.4
Doğalgaz Rezervi	20.1 trilyon küp metre
Doğalgaz Üretimi ve Dünya'ya Oranı	136 milyon ton, %3.9

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2014

²¹ Suat İlhan, **Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık**, (3. Baskı), Ankara, Bilgi, 2006, s. 61.

²² Alfred T. Mahan, **The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783**, (12. Baskı), Boston, Little Brown and Company, 1890, s. 29.

Orta Asya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının büyük çoğunluğu Kazakistan'da bulunmaktadır. Kazakistan enerji kaynaklarının dışında geniş maden rezervlerine de sahiptir. Bu bağlamda Kazakistan, volfram, kurşun ve barit rezervleri açısından dünyada birinci; krom, çinko ve gümüş açısından ikinci; manganezde üçüncü; bakırda dördüncü; altın ve demirde yedinci; gaz ve kömürde dokuzuncu; petrolde ise on üçüncü sırada bulunmaktadır.²³ Tablo1'de paylaşılan verilerde Kazakistan'ın kaynaklarına Türkmenistan ve Özbekistan'daki kaynaklar verileri eklenmiştir. Bu da Orta Asya'nın diğer iki ülkesi olan Kırgızistan ve Tacikistan'da kayda değer bir fosil enerji olmadığı anlamına gelmektedir.

Kırgızistan ve Tacikistan'ı Orta Asya için önemli kılan özellikleri ise bölgenin su kaynaklarının üst kısmında yer almalarıdır. Orta Asya tarımında en hayati unsurlar olan Amuderya (Ceyhun) ve Sırderya (Seyhun) nehirlerini besleyen kaynaklar Tacikistan ve Kırgızistan sınırlarında yer almaktadır. Su kaynaklarına sahip olmak bölgede iki ülkenin elini güçlendirmektedir. Diğer yandan su enerjisi sağlama potansiyeli Kırgızistan ve Tacikistan'ı Orta Asya'nın enerji kaynakları arasında göstermek için önemlidir. Fakat bu yöndeki baraj projeleri özellikle Özbekistan'ın sert tepkisiyle karşılık bulmaktadır.

Orta Asya'nın sahip olduğu bu özellikler jeopolitik teoriler içerisinde anılmasını sağlamıştır. Bu teorilerin en ünlüsü ise Sir Halford Mackinder tarafından oluşturulan Kara Hakimiyet Teorisi'dir. 1904 yılında yazdığı *Tarihin Coğrafi Eksenini* ve 1919'da çıkarttığı *Demokratik İdealler ve Gerçek* eserleri jeopolitik literatür içerisinde büyük öneme sahiptir. Mackinder düşünce sistemini İngiltere'nin siyasal çıkarını üzerine bina etmiştir ve dönemin mutlak deniz gücü olan İngiltere'yi kara gücü ve potansiyeli hakkında uyarma amacıyla teorisini oluşturmuştur. Çalışmalarının merkezine ise Avrasya'yı almıştır.

²³ Anar Somuncuoğlu, "Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi", *Avrasya Dosyası*, 4, Ankara, 2001, s. 31.

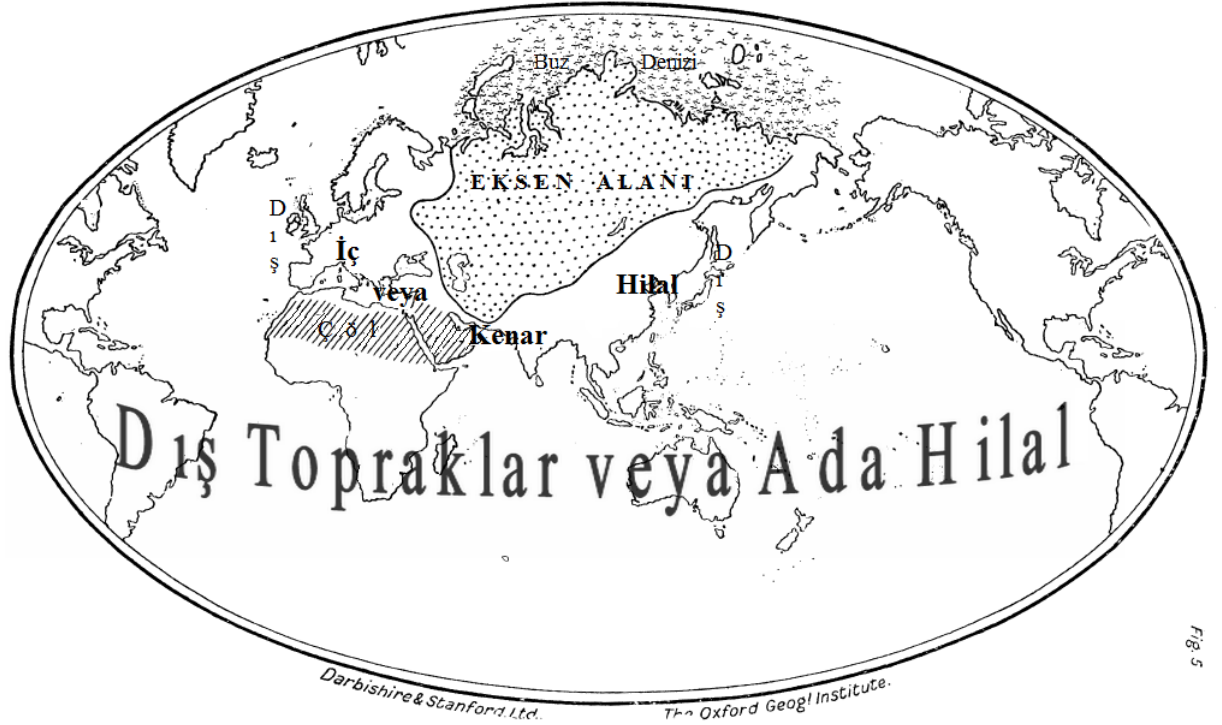

Fig. 5

Gücün Doğal Alanları

Eksen Alanı - tamamen kıtasal. Dış Hilal - tamamen okyanus. İç Hilal - kısmen kıtasal, kısmen okyanus

Şekil 2: Mackinder'in Eksen Alanı Haritası

Kaynak: (Halford J. Mackinder, The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal, 4, 421-437, 1904, s. 435)

Mackinder, teorisinde dünya hakimiyetinin Avrasya'ya hakimiyetle mümkün olduğunu belirtmiştir. Mackinder'in Eksen Alanı'nı işaret eden Avrasya tanımlamasını Şekil 2'deki gibi Rusya, Orta Asya, İran, Afganistan ve kuzey Moğolistan'dan oluşmaktadır. Avrasya'nın önemine ise kara ulaşım teknolojisindeki gelişim ve istila edilme gücü üzerinden vurgulamıştır. Avrasya'yı avantajlı kılan başat ilerleme demiryolları teknolojisidir. Mackinder, demiryollarının bölgedeki ulaşımında harika iş çıkarttığını ve Rusya'nın Wirballen'den Vladivostok'a uzanan 6 bin mil uzunluğundaki demiryoluyla elde ettiği güç ile İngilizlerin denizlerdeki

hareket kabiliyetini denk olarak yorumlamıştır.²⁴ Rusya'nın hakimiyeti altındaki bölgenin bu demiryolu hattıyla sınırlı kalmayarak her noktaya ulaşım imkanı elde edeceğini düşünen Mackinder böylece kara gücünün deniz gücünün önüne geçeceği fikrini ortaya koymuştur.

Mackinder'e göre Avrasya'nın deniz gücüne geçit vermeyen özelliği içerisindeki nehirlerin okyanusa çıkmayıdır. Kuzeydeki Volga nehrinin Hazar Denizi'ne ve merkezdeki Seyhun ile Ceyhun nehirlerinin Aral Gölü'ne dökülüyor olmasının yanında Obi, Yenisey ve Lena nehirlerinin donmuş kuzey kıyılarına akması deniz gücünün iç kesimlere erişmesini engellemiştir.²⁵ Deniz gücüyle nüfuz etmenin mümkün olmadığı Avrasya'nın günümüz değerlendirmelerinde göz önünde tutulan enerji kaynakları düşünülürse bölgedeki hakimiyet Mackinder'in belirttiği gibi kara gücüyle mümkün olacaktır.

Mackinder 1919 yılında yazdığı kitabında ise daha yaygın bir kullanıma sahip olacak olan Kalpgah (*Heartland*) terimini geliştirmiştir. Şekil2'de yer alan Eksen Alanı sadece ismen bir değişikliğe uğramamıştır. Mackinder bu kitabında doğu Avrupa'yı da Eksen Alanı'na yani Kalpgah'a dahil etmiştir.

²⁴ Halford J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*,4, 1904, s. 434

²⁵ Mackinder, a.g.e., s. 429.

Kalpgah, Karadeniz ve Baltık denizleri havzalarının, Çin ve Hint nehirlerinin en yüksek vadilerinin eklenmesiyle.

Şekil 3: Mackinder'in Kalpgah Haritası

Kaynak: (Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Washington, National Defence University, 1942, s. 76.)

Demokratik İdealler ve Gerçek kitabında Mackinder, Dünya-Adası (*World-Island*) tanımlaması yapmıştır. Mackinder, Kalpgah'a ek olarak Avrupa sahil bölgesini, kuzey Afrika'yı (Sahra), orta ve güney Afrika'yı (güney Kalpgah), Arabistan'ı ve Hindistan ile Çin'i (Muson sahil bölgesini) dahil ederek 6 parçalı Dünya Adası'nı tanımlamıştır. Mackinder yaptığı eklemeler ve yeni değerlendirmeler sonrasında ise kara hakimiyet teorisinin mottolaşan çıkarımını yapmıştır; "Kim Doğu Avrupa'yı yönetirse Kalpgah'a hakim olur: Kim Kalpgah'ı yönetirse Dünya Adası'na hakim olur: Kim Dünya Adası'nı yönetirse Dünya'ya hakim olur."²⁶ Mackinder'in ortaya koyduğu bu perspektif Hindistan Genel Valiliği yapmış olan Lord George Curzon'un

²⁶ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Washington, National Defence University, 1942, s. 106.

"Türkistan, Afganistan, Transhazar, İran isimleri (...) bana göre dünya hakimiyeti için satranç tahtasındaki oyunun birer parçalarıdır. Bu görüşe göre Büyük Britanya'nın geleceği Avrupa'da hatta denizlerde ve okyanuslarda değildir...Hindistan olmadan Britanya İmparatorluğu var olamazdı. Hindistan'a sahip olma doğu yarımküre egemenliğinin devredilmez rozetidir."²⁷

şeklindeki ifadeleriyle bölgenin İngiltere için ne denli önemli olduğunu anlaşılmaktadır.

Mackinder'in teorisi içerisinde Orta Asya, eksen alanı veya kalpgah içerisinde gösterilmiştir. Orta Asya'nın dünyaya hakim olma konusundaki önemine eseri içerisinde Moğol ve Selçuk imparatorluklarının hakimiyet alanlarını işaret ederek değinmiştir. Mackinder ayrıca Türkistan'ın sahip olduğu yüksek ve düz coğrafya sebebiyle deniz gücüne karşı olan avantajına değinmiştir. Böylece deniz gücünün erişemeyeceği noktaları tespit eden Mackinder, teknolojik gelişimin kara gücünü hakim kılacağını ve Orta Asya'nın sahip olduğu özellikler nedeniyle deniz gücü tehdidinde olmadığı belirtmiştir. Orta Asya'nın aynı özellikleri ise kara gücü tarafından istilasını kolaylaştırmıştır.

ABD'li jeopolitikçi N. Spykman ise Mackinder'in ortaya koyduğu teorinin eski dünya için geçerli olduğunu öne sürmüştür. Spykman, Mackinder'in kara hakimiyet teorisine alternatif olarak kenar kuşak teorisini geliştirmiştir. Kara hakimiyet teorisi içerisindeki kavramları kullanan Spykman, dünya hakimiyeti için hükmedilmesi gereken eksenin kalpgah değil batı Avrupa, Arap Yarımadası ve güneydoğu Asya'yı içeren kenar kuşak (*rimland*) olduğunu belirtmiştir.

²⁷, G.N. Curzon, **Persia and the Persian Question 1** (2. Baskı). London, Frank Cass., (Özgün eser 1892 tarihlidir), 1966, s. 3-4.

Şekil 4: Spykman'ın Kenar Kuşak ve Kalpgah Haritası

Kaynak: (Sait Yılmaz, Jeopolitik ve Jeostrateji. Ümit Özdağ (Ed.), Ankara: Kripto, 2013, s. 591)

Nicholas Spykman tarafından Mackinder'e karşı geliştirilen bu yaklaşım, George Kennan tarafından "X" mahlasıyla Soğuk Savaş döneminde ABD yönetimini Sovyetler Birliği konusunda uyarma ve yayılmasının engellenmesi için çevrenin gerektirdiği fikrini ortaya koyan "Sovyet Yönetimi'nin Kaynakları" (*The Sources of Soviet Conduct*) makalesinde yer almıştır.²⁸ Kennan'ın Sovyetler'in çevrenin gerektirdiği öngörüsü dönemin ABD dış politikasına etki etmiştir.

Avrasya jeopolitiği ile ilgili olarak İngiliz ve ABD'li jeopolitik uzmanlarının dışında Rus teorisyenlerin de değerlendirmeleri mevcuttur. Tarihsel arka plana sahip olan Avrasyacılık, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rus dış politikasının

²⁸ Kennan F.G. 'X' (1947). "The Sources of Soviet Conduct", (Erişim) <http://www.foreignaffairs.com/articles/23331/x/the-sources-of-soviet-conduct> 20 Mart 2015.

en ciddi argümanı olarak yükselmiştir. Yeni Avrasyacılık (*Neo-Eurasism*) olarak adlandırılan bu yaklaşım hem jeopolitik hem de dış politik analizler içermektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Moskova jeopolitik anlamda büyük bir daralma yaşamıştır. Baltık ülkeleri, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyaları üzerindeki hakimiyeti ortadan kalkan Moskova, ideolojik olarak ittifak içerisinde olduğu Küba, Etyopya, Vietnam gibi ülkelerin sağladığı jeopolitik avantajı da yitirmiştir. Avrupa hudutlarını kaybeden ve yumuşak karın olarak nitelendirilen Orta Asya'nın kaybı ise güvenlik anlamında Rusya iktidarını endişelendirmiştir. Bunun sebebi ise tarihsel olarak Rusya'nın genişlemeyi, yayılmacı yaklaşımın hammadde sağlama arzusunun aksine bir güvenlik kaynağı olarak görmesidir.

Çarlık Rusya ve Sovyetler için öncelikli hareket, hayati önemdeki kentleri savunmaya uzak sınırlarda başlamak olmuştur.²⁹ Bu nedenle aynı jeopolitik akıl ile incelendiğinde Rusya Federasyonu, Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya'ya göre daha büyük tehdit altındadır ve eski sınırlarına erişmesi, yayılması gereklidir. Yeni Avrasyacılık da doğrudan bu politikaları içermekte ve eski Rus emperyal alanlarına yeniden nüfuz etmeyi işaret etmektedir. Bu nedenle Avrasyacılık, bir Rus milli jeopolitik ülküsüdür.³⁰

Yeni Avrasyacılığın Rusya'nın Asya ve Avrupa arasındaki köprü olduğu yaklaşımı, Avrasyacılığı ne batılı ne doğulu, tamamen farklı bir kültürel koda sahip olma duruşunu desteklemektedir. Bu noktadan hareketle ABD'nin yayılmacı siyaset ve kültür politikalarına ancak Avrasyacılık ile karşı durulabileceğini iddia edilmektedir. V. Putin'in Rusya devlet başkanlığına gelmesiyle birlikte Yeni Avrasyacılık güç kazanmış ve Rus dış politikasına etki etmiştir. Bu konuda en önemli analizleri gerçekleştiren Alexander Dugin, Rusya'nın Avrasyacılık üzerinden belirlemesi gereken hedefleri Sovyet sınırlarının ötesine taşıyarak sıcak denizlere ulaşabilmek için Moskova-Tahran-Delhi-Pekin ekseninden bahsetmektedir.³¹

²⁹ Trenin, a.g.e., s. 81.

³⁰ Yılmaz Tezkan & Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye**, İstanbul, Ülke, 2013, s. 220.

³¹ Aleksandr Dugin, (2001), "Eurasia Above All Manifest of Eurasist Movement", (Erişim) <http://arctogaia.com/public/eng/Manifesto.html> 01 Mart 2015.

Batı yayılmasına sert bir muhalefet gösteren Avrasyacılık, Rus yayılmacılığını jeopolitik bir gereklilik olarak görmektedir. Orta Asya da Rusya ile hareket etmesi zaruri olan bölgelerin başında gelmektedir. Baltık ve Kafkasya'da dilediği hakimiyeti sağlayamayan Avrasyacı Rusya, Orta Asya'da bölge liderlerinin de gönüllü olması sebebiyle başarılı olmuştur. Özellikle Kazakistan ile Rusya arasındaki iyi ilişkilerde Avrasyacılığın payı büyüktür. Çünkü Rus ideolojik yaklaşımı denilebilecek Avrasyacılık ilk olarak Rusya tarafından değil Kazak lider Nursultan Nazarbayev tarafından dile getirilmiştir. Bu durum Soğuk Savaş sonrasında Sovyetlerin geri çekildiği bölgelerde bir güç ve nüfuz boşluğu yaşandığı tezini kuzey Orta Asya adına yanlışlamaktadır. Orta Asya'nın güneyindeki önemli ülke Özbekistan ise Avrasyacılığı yayılmacı ve yeni Sovyet girişimi olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle de Avrasyacılığın tüm Orta Asya'da hakim olduğu söylenemez.

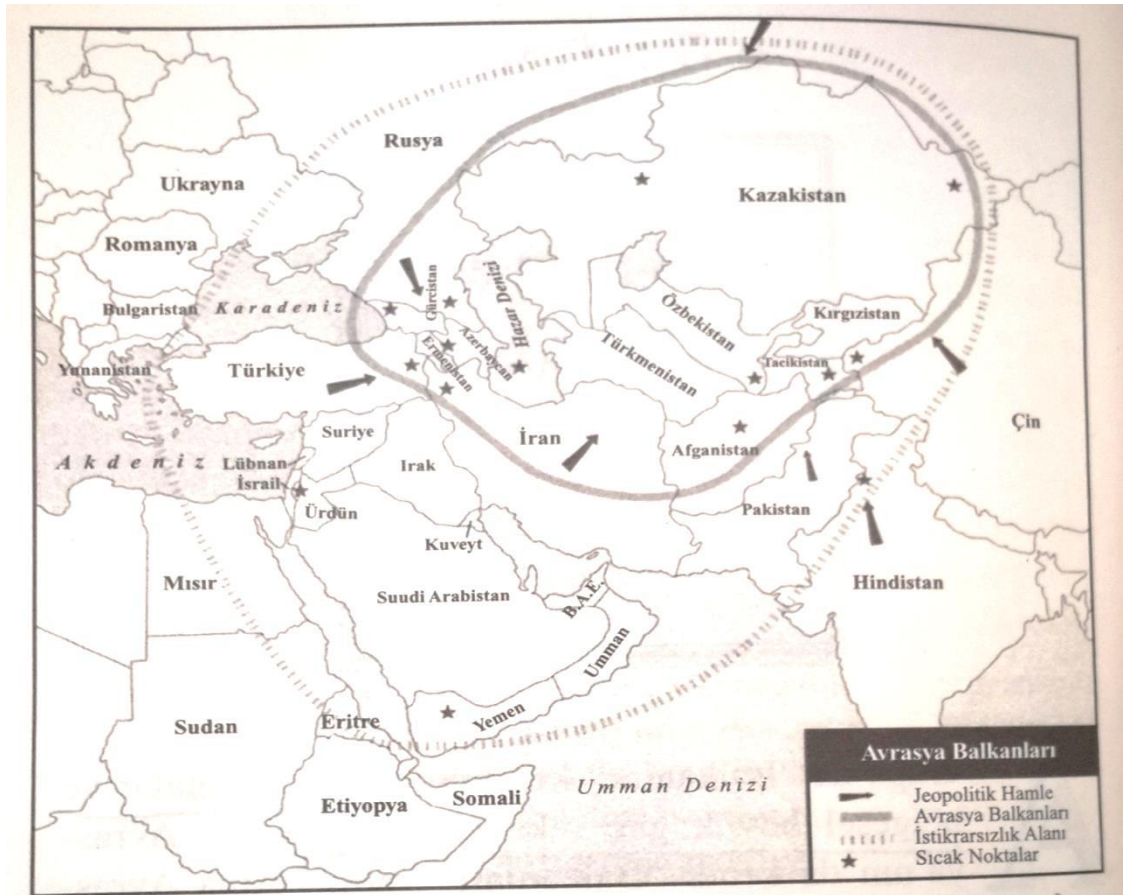
Soğuk Savaş sonrası Avrasya üzerine yapılan en önemli jeopolitik analizden birisi ABD'li siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski'nin *Büyük Satranç Tahtası* eseridir. Brzezinski, Mackinder gibi Avrasya'yı yerkürenin en büyük kıtası olması sebebiyle jeopolitik eksen olarak kabul etmiştir. Dünya nüfusunun ve enerji kaynaklarının %75'inin, dünya GSMH'sininse %60'ının Avrasya'da bulunmasına vurgu yaparak dünya hakimiyeti için olan belirleyiciliğine dikkat çekmiş ve Avrasya'nın sahip olduğu bu özelliklerin Amerika'yı gölgede bıraktığını belirtmiştir.³² Avrasya'nın öneminin yanında ise ABD'nin konumunu açıklamıştır. Bunlardan ilki Avrasya'da tüm bu potansiyellerin tek bir siyasal birlik tarafından yönetilme ihtimali olmayışıdır. Buna ek olarak ABD'ye alan yaratan hadise ise Soğuk Savaş sonrasında Avrasya'nın büyük gücünün ortadan kalkmasıdır. Belirtilen iki unsur toplandığında ise Brzezinski şu sonuca varmaktadır:

Avrasya büyük potansiyel ve öneme haizdir fakat tümünü yönlendirecek bir güç yoktur böylece ilk kez Avrasyalı olmayan bir güç olan ABD tüm bölgeye yönelmektedir. Sonuç olarak tam egemenlik sağlanmadığı için satranç tahtası olarak görülen Avrasya, ABD'nin jeopolitik ödülüdür. Brzezinski, ABD'nin Avrasya'daki

³² Brzezinski, a.g.e., s. 52-53.

mutlak üstünlük arayışını ise S. Huntington'a yaptığı atıfla şöyle gerekçelendirmiştir: "ABD'nin üstün olmadığı bir dünya daha fazla şiddet ve düzensizlik içeren, daha az demokratik ve ekonomik büyümenin daha yavaş olduğu bir dünya olacaktır... Amerika Birleşik Devletleri'nin kalıcı uluslararası üstünlüğü, uluslararası düzenin geleceği için temeldir".³³

Z. Brzezinski kitabında Orta Asya'yı, Kafkasya, doğu Türkiye, kuzey İran, orta ve kuzey Afganistan ile Çin'in kuzey-batı sınırını içerisine alan Avrasya Balkanları adını verdiği bölümde ayrıca incelemiştir. Avrasya Balkanları tabirini kullanma sebebi ise bölgedeki etnik çatışma ve rekabettir.

Şekil 5: Brzezinski Avrasya Balkanları Haritası

³³ Samuel P. Huntington, "Why International Primacy Matters", **International Security** (Bahar 1993), s. 83'den aktaran Brzezinski, a.g.e., s. 52.

Kaynak: (Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*. Yelda Türedi (Çev.). İstanbul: İnkılap, 2014, s. 176)

Şekil5'te Brzezinski Avrasya Balkaları'nın yanı sıra istikrarsızlık alanını da belirlemiştir. Fakat Orta Asya'daki çatışma potansiyeli Ortadoğu, Afganistan, Pakistan, Kafkasya ve Karadeniz'deki istikrarsızlık ihtimallerine göre daha zayıftır. Satranç tahtasının ortasında yer alan bölgenin özel olarak demografisi ve enerji potansiyeli incelenmiştir. Orta Asya jeopolitiği içerisinde ülkelerin homojen yapılaraya sahip olmayışı bir engel olarak değerlendirilmiş ve Rus nüfusa vurgu yapılmıştır. Brzezinski, 1997 yılında kaleme aldığı eserinde bölgedeki Rus nüfusa dair 1995 verilerini kullanmıştır fakat geçen 20 yıllık süre zarfından Rus nüfus tamamen bitmemekle birlikte büyük oranda azalmıştır.

Asya'daki üretime paralel olarak enerji tüketimine dikkat çeken ABD'li jeopolitik uzmanı Orta Asya'nın petrol ve doğalgaz rezervlerini Ortadoğu ile kıyaslayarak ciddi bir kaynak olduğunun altını çizmiştir. Orta Asya enerji ve maden kaynaklarının vaat ettiği zenginlik, ulusal hırsları, yayılmacı duyguları ve uluslararası rekabeti canlandırmaktadır.³⁴ Z. Brzezinski Orta Asya'da Soğuk Savaş'ın ardından bir güç boşluğu oluştuğuna değinmiştir. Fakat bir güç boşluğu olmadığı taktirde "büyük oyun" veya "satranç tahtası" gibi tabirler kullanılmayacaktır.

Bölge ülkelerine üzerine tespitlerde de bulunan Brzezinski, Kazakistan'ı ekonomik bir güç ve kuzeye karşı bir kalkan, Özbekistan'ı ise ulusal uyanışın temel direği olarak nitelendirmiştir.³⁵ Özbekistan'ın diğer ülkelere göre daha homojen bir yapıya ve diğer bölge ülkelerinde diasporaya sahip olması ile kendisini Timur İmparatorluğu'nun devamı olarak görmesi Taşkent'e liderlik misyonu katmıştır.³⁶ Fakat bölgedeki birlik fikrinin her ülke nezdinde farklı bir yere sahip olması Özbekistan'ın bu tavrından diğer dört Orta Asya devletinin endişe duymasına neden olmaktadır. Böylece bölgedeki ayrışma devam etmekte ve savunulmasını zorlaştırmaktadır.³⁷ Fakat Orta Asya'nın bütünlük ihtiyacı yadsınamaz bir jeopolitik

³⁴ Brzezinski, a.g.e., s. 177.

³⁵ Brzezinski, a.g.e., s. 183.

³⁶ Brzezinski, a.g.e., s. 184.

³⁷ Brzezinski, a.g.e., s. 185.

temele sahiptir. Orta Asya'nın tarihsel arka planındaki Rus hakimiyet dönemi de yine bölünmüşlük sayesinde mümkün olmuştur.

Beş bağımsız devletten oluşan Orta Asya 66.9 milyonluk nüfusa, 338.8 milyar dolarlık GSMH'ye ve 4 milyon km² yüzölçümüne sahiptir. Kazakistan bu veriler içerisindeki yüzölçümünün ve GSMH'nin yarıdan fazlasını oluşturmaktadır. Özbekistan ise nüfusun yarısından fazlasını barındırmaktadır.

Orta Asya ekonomisi için en önemli unsurlar ise petrol, doğalgaz, hidroelektrik, tarım ve değerli madenlerdir. Tarımsal üretim özellikle Özbekistan'da yoğunluk kazanmıştır. Özbek tarım alanlarını besleyen su ise Tacikistan ve Kırgızistan'dan gelmektedir. Doğalgaz üretimi de Tacikistan ve Kırgızistan dışındaki diğer üç ülkede gerçekleşmektedir. Enerji konusunda bu yoksunluğa sahip olan aynı zamanda Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin üst kısmında yer alan Tacikistan ve Kırgızistan için hidroelektrik hayati bir yere sahiptir.

Petrol üretiminde Kazakistan öndedir, özellikle Hazar'ın kuzeyinde ciddi rezervler tespit edilmiştir. Doğalgaz rezervi en fazla Türkmenistan'da bulunurken üretiminde Kazakistan ve Özbekistan daha güçlüdür. Kaynaklara ve üretimlere paralel olarak Kazakistan refah seviyesinin en olumlu seyrettiği ülke iken Kırgızistan ve Tacikistan bu konuda geridedir.

Bağımsızlıkla birlikte daha önce ekonomik anlamda Sovyetlerin bütünleştirmiş olduğu Orta Asya farklı devletlere ayrılmıştır. Örneğin doğalgaz yoksulu olan Kırgızistan bu ihtiyacını sorunsuz olarak Özbekistan'dan sağlarken bağımsızlıkla birlikte iki ayrı devlet arasındaki bir baskı aracına dönüşebilmiştir. Bu ilişki su politikaları içinse tam ters olarak gelişmiştir. Bu örnekten anlaşılacağı üzere idari sınırların egemenlik sınırlarına dönüşmesiyle birlikte bütünleşik ekonomi bağımlılığa dönüşmüştür.

Orta Asya ülkeleri kuzeyde Rusya, batıda Hazar Denizi, doğuda Çin, güneyde ise İran ve Afganistan ile çevrelenmektedir. Orta Asya sınırında olan bu devletlerin her birinin Orta Asya'ya farklı etkileri bulunmaktadır.

Rusya, 6846 km ile Orta Asya'nın en uzun sınırı paylaştığı ülkedir. Rusya 2 trilyon doların üzerinde olan GSMH ile Orta Asya'ya göre ekonomik anlamda oldukça büyük bir hacme sahiptir. Orta Asya için Rusya'nın diğer bir önemi ise Orta Asya içerisinde bulunan en büyük Orta Asyalı olmayan azınlığın Rus olmasıdır. 1989'daki nüfus verilerine göre Kazakistan'da 6,227,549, Özbekistan'da 1,653,478, Kırgızistan'da 916,558, Türkmenistan'da 333,892 ve Tacikistan'da 388,481 Rus bulunmaktadır.³⁸ Bu veriler toparlandığında SSCB dağılmadan hemen önce 50 milyona yakın olan nüfusunun 1/5'nin Rus kökenlidir. Rus nüfusun ayrıca teknik donanıma sahip olması Orta Asya ülkeleri için Rusları hayati bir konuma getirmiştir. Rus nüfus, geçen zaman içerisinde azalma göstermiştir. Fakat Kazakistan'daki yaklaşık %25 oranındaki Rus nüfus dış politika için belirleyici unsur olabilmıştır.

Moskova ile olan hem Çarlık hem de Sovyet geçmişinden süregelen ilişkiler günümüzde Avrasyacı Orta Asya ülkeleri tarafından kültürel yakın olarak nitelendirilmektedir. Rusya içinse Orta Asya güvenlik alanı olarak görülmektedir. Bu sebeple bağımsızlığını kazanan parçalı Orta Asya için Rus politikalarından etki görmemek mümkün görünmemektedir. Halen Sovyet ekolünün yetiştirdiği liderlerin görev başında olması ve halkların önemli kısmının Rusça biliyor olması Rus yumuşak gücünün Orta Asya'da kolaylıkla zemin bulmasını sağlamaktadır. Bunun yanında Rusya ve Orta Asya arasındaki ekonomi uçurumu iş bulma amacıyla bu ülkeye göçü sağlamaktadır. Böylece Orta Asya önemli bir iş gücünü Rusya ile paylaşmaktadır.

Orta Asya için Rusya ile ilgili bütünleşme gerekliliği ise kültürel öğelerin etkinliğini sürdürerek nüfus ve ekonomi imkanlarının da yardımıyla bölgenin Rusya tarafından kontrol altına alınma ihtimalidir. Rus dış politikasının kendi haline bırakmayacağı bilinen Orta Asya'nın ekonomik ilişkileri devam ettirse de egemenliğin yıpranmasını engelleyebilmesi için bütünleşmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Ekonomi ilişkilerinin tabiliği kadar genç bağımsız devletlerinin kendi başkentlerinden idare edilmesi de önemlidir.

³⁸ "Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1989 Goda. Natsionalny Sostav Naseleniya Po Respublikam SSSR", (1989 Yılı'nın Tüm Sovyetlerde Nüfus Sayısını. SSCB Cumhuriyetlerine Göre Etnik Yapısı), (Erişim) http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=0 12 Ocak 2015.

Çin, Orta Asya'nın Rusya'nın ardından en uzun sınırı paylaştığı ülkedir. Paylaşılan sınırın büyük kısmının karşısında Çin'in hassasiyet gösterdiği Sincan Uygur Özerk Bölgesi bulunmaktadır. 21. yüzyıl ile birlikte büyümesini sürdüren Çin ekonomisi artık küresel politikalara dahil olmaktadır.

Çin'in Orta Asya için önemi ise İpek Yolu projesi çerçevesinde yaptığı yatırımlar ve enerji ilişkileridir. Üretimi ile birlikte enerji tüketimi de artan Çin için Orta Asya kaynakları önemli bir yere sahiptir. Türkmenistan ve Kazakistan'dan uzanan boru hatları enerji ticaretinin temel güzergahını oluşturmaktadır. Türkmenistan, Çin ile Orta Asya enerji ilişkilerinde öne çıkmaktadır. Türkmen üretimi Çin doğalgaz tüketiminin yarısından fazlasını karşılamaktadır.³⁹ Ekonomi alanındaki bu ilişkiler de siyasal yakınlaşmaya sebep olmaktadır. İktisadi ilişkilerin olumlu seyretmesi ve sınır sorunlarının da büyük ölçüde giderilmiş olması Çin-Orta Asya ilişkilerinin pozitif olduğu yorumunu kolaylaştırmaktadır.

Rusya ile olduğu gibi Orta Asya'yla Çin arasında da ekonomi kapasitesi ve nüfus arasında büyük bir fark vardır. Fakat Rus ve Çin nüfuslarının getireceği endişelerin nitelikleri farklılık göstermektedir. Rus nüfusu siyasal bir ağırlığa sahip olabilirken Orta Asya sınırlarında bulunan Çin nüfusunun bölgeye akın etmesi endişesi bulunmaktadır. Çağdaş olasılıklar içerisinde görülmesi de uzmanların Çin'in ancak 1.5 milyarlık nüfusu barındırabileceği bu sebeple yeni coğrafyalara ihtiyacı olabileceği dile getirilmektedir.⁴⁰Orta Asya'yı ilgilendiren diğer bir durum da Rusya gibi entegrasyon politikaları izlemesidir. Bu durum da Orta Asya'yı Çin ile yakınlaşan güney ve Rusya ile yakınlaşan kuzey şekilde bölebilecektir.

Orta Asya'nın güney komşusu olan Afganistan önce Sovyetler Birliği ardından 11 Eylül saldırılarıyla birlikte dünyanın takip ettiği bir ülke olmuştur. Afganistan halen küresel aşırıcılık unsurlarının üssü olarak görülmektedir. ABD'nin gerçekleştirdiği operasyon ile bu aşırıcılık birimleri büyük darbe almış olsa da varlıklarını sürdürmektedirler. Bu sebeple Orta Asya için de bir istikrarsızlık

³⁹ Elnur İsmayılov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", **Bilge Strateji**, Cilt: 6, Sayı: 11, Güz 2014, s. 38.

⁴⁰ Ainur Nogayeva, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları**, Ankara, USAK Yayınları, 2011, s. 285.

potansiyeli oluşturmaktadır. Bu potansiyel sınırdaki bulunan Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın yanında Kazakistan ve Kırgızistan'ı da ilgilendirmektedir. Sınır güvenliğinde yaşanacak zafiyet tüm Orta Asya'da eyleme dönüşebilecektir. Bu nedenle Orta Asya bütünleşmesi istikrarın devamlılığı ve terör birimlerini etkisiz hale getirmek için önemlidir. Bütünleşme, istihbari ve askeri eğitim paylaşımı ile Orta Asya'yı kuvvetlendirecektir.

Orta Asya'nın güneybatı komşusu olan İran ile olumlu seyre sahip ekonomi ilişkileri bulunmaktadır. Son dönemde Kazakistan ve Türkmenistan'dan geçerek İran'a ulaşan demiryolu hattı da işbirliğini arttırmıştır. Diğer yandan İran rejim anlamında Orta Asya'daki laik yapılar ile teorik anlamda aynı zeminde bulunmamaktadır. Bu durum Orta Asya için oldukça kritik bir vaziyeti ortaya koymaktadır.

Afganistan'da yer alan Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) Orta Asya için en ciddi sorunlardan birisidir. Bu örgüt alenen laik iktidarları yıkarak İslami rejimleri tahsis etmeyi amaçlamaktadır. Konu ile İran'ın ilgisi ise fikren yakın bulunduğu bu tip yıkıcı bir örgüte destek verebilmesidir. İran İslam Cumhuriyeti'nin Sesi radyosunda bir süre ÖİH lideri Tahir Yoldaşev yayın yapmıştır.⁴¹ Cihat çağrısında bulunulan yayınlar Orta Asya yönetimlerini hedefine almıştır. İran ayrıca Tacikistan ile ilişkileri sebebiyle de önemlidir. Türk kökenli Orta Asya ülkeleri tarafından kısmen dışlanmış görünen Tacikistan, İran ve Afganistan ile birlikte Fars Dili Konuşan Ülkeler Birliği'ni kurmuştur. Bu durum Orta Asya içerisinde bölünme yaşanması anlamına gelmektedir. Tacikistansız bir Orta Asya eksik olmuş olacaktır. Çünkü hem diğer Orta Asya devletlerinde yaşayan önemli sayıda Tacik nüfus bulunurken coğrafi anlamda bölgenin tamamlayıcılarındandır. İran'ın Orta Asya için oluşturduğu bu politik yaklaşım bütünleşme ihtiyacını belirginleştirmektedir.

Jeopolitik özellikleri göstermektedir ki Orta Asya kendisinden oldukça büyük nüfus ve ekonomi potansiyeline sahip ve kendi üzerinde politikalar yürütebilecek

⁴¹ Adeeb Khalid, **Komünizmden Sonra İslam Orta Asya'da Din ve Politika**, (Çev.: Aslıhan Tekyıldız), Ankara, Sitare Yayınları, Ocak 2011, s. 171.

güçlerce çevrenmektedir. Bu yüzden çıkarlarına ve egemenliğine ters düşecek hamlelerle karşılaşmamak adına Orta Asya için bütünleşme ihtiyacı belirlemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA BİRLİKTELİK FİKRİ VE BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

Bugün parçalı olan Orta Asya'da Çarlık Rusya'nın yıkılma sürecinden Sovyet Rusya'nın yükseldiği dönem aralığında birlik, bütünlük algısı mevcuttur. Ortaya çıkan otorite boşluğu ve bölgedeki fikir akımları birliktelik yaklaşımına zemin sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin bölgedeki otoritesini tam tesis etmesiyle birlikte bu hareketler azalmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsız kalan beş Orta Asya devleti bütünleşme düşüncesini yeniden gündemlerine almışlardır.

Bu bölümde ise doğrudan Moskova iktidarı sırasındaki birlik algısına vurgu yapılmıştır. Aslında bölgedeki birlik ve bütünlük içeren tek tarihsel seyir bu dönemde ve bu olaylarla gerçekleşmemiştir. Orta Asya sahip olduğu konum sebebiyle medeniyet merkezi haline gelmiş ve büyük devletlerin hedefi haline gelmiştir. Bu durum da Orta Asya'yı farklı uygarlıkların uğradığı bir coğrafya haline dönmüştür.⁴² Birliktelik fikri olarak incelenen gelişmeler Rusya döneminde olması ve Orta Asya'nın Rusyasızlığını göstermek açısından önemlidir.

I. ORTA ASYA'DA BİRLİKTELİK FİKİRLERİ

Orta Asya, coğrafi keşifler olarak bilinen Amerika kıtasının ve Ümit Burnu'nun Batılı devletlerce tespit edilmesine kadar üzerinden geçen ve batı ile doğuyu birbirine bağlayan ticaret yolları sebebiyle dünya ile iletişimini korumuştur. Coğrafi keşifler ile ticaretin yön değiştirmesi Orta Asya'nın dünyadaki gelişmelerden uzak kalmasına sebep olmuştur. Bu dönemi takiben 18. yüzyılın ortalarında Çarlık Rusya'nın bölgeyi işgali başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Orta Asya'nın güneyi de Moskova egemenliğine girmiş ve işgal tamamlanmıştır.

⁴² Orta Asya'nın tarih içerisindeki birlik ve bütünlük vaziyeti için bakınız: Jean Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (Çev.: Lale Arslan), İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 1999.

Bölgedeki birlik algısı dahilindeki bağımsızlığa yönelen siyasal hareketler de Rus karşıtlığı ve İslam dünyasındaki aydınlanmayla gündeme gelmiştir.

A. Ceditçilik

Batı'nın teknoloji ve eğitim alanlarında Doğu'yu geri bırakması tüm İslam dünyasında bölge fark etmeksizin modernleşme fikrinin doğmasını sağlamıştır. Modernleşme ihtiyacını gören alimler batının ilerleyişini sağlayan sistemlerin öğrenilmesinin bir zorunluluk olduğunu vurgulamışlardır. Dönemin aydınları için Batı'nın ilerleyişini anlamak ve gelişmek, kültürel anlamda Batı'ya yakınlaşma ve benliği yitirmek demek değildir. Ceditçilik de bu iklimde Rusya'da ortaya konulan yenilenme fikridir ve doğrudan bilimi işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nden Afganistan'a, Mısır'dan Rusya Müslümanlarına kadar pek çok düşünür konuyla ilgili çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Bu konuda en belirgin çalışmalar Tatar fikir adamı Gaspıralı İsmail'den gelmiştir. Eğitim sistemi, din ve dil alanlarında yeniliği zaruri gören Ceditçilik/Cedit Hareketi Gaspıralı'nın 1883'te çıkarttığı Tercüman gazetesi ile hayata geçmiştir.⁴³ Yenilik ve yenileşme anlamını içeren Ceditçilik, bu yaklaşımı için öncelikli alanın eğitim olduğunu ve Müslümanların batılı eğitim sistemine geçmesi gerektiğini savunmuştur. Batılı eğitim sistemi ihtiyacı ile öngörülen yenilik ise din bilgisinin yanında matematik, coğrafya ve tarih eğitimlerinin de okullarda verilmesi olmuştur. Bu konudaki ilk adım ise 1884 yılında kurulan Usul-ü Cedit (*Yeni Usul*) okullarıyla atılmıştır. Ceditçilik ancak bu yenilikler sayesinde Müslüman Türk toplularının batıya yetişebileceği değerlendirmesinde bulunmuştur.

Cedit Hareketi'nin Orta Asya'ya girişinde Tatarların katkısı oldukça fazladır. Tatarların, Orta Asya'da faaliyet göstermesi ise Rusya'nın sağladığı boşluk ile mümkün olmuştur. Çünkü dönemin Rusyası Tatarların, Orta Asyalıları kendi lehine

⁴³ Alaeddin Yalçınkaya, İstanbul, **Sömürgecilik & Panislamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze**, Ankara, Timaş Yayınları, 1997, s. 249.

etkileyebileceklerini düşünmüştür.⁴⁴ Fakat Cedit fikrine sahip olan aydınlar hızla Orta Asyalı düşünürler ile fikirlerini paylaşmışlardır. Rusya sürecin kendileri aleyhine ilerlediği gördüğünde ise Orta Asya ile Rusya Müslümanları arasındaki iletişimi kopartmak istemişler de geç kalmıştır. Orta Asyalı fikir insanları Ceditçiliği benimseyerek topraklarında anlatmaya ve uygulamaya geçmişlerdir.

Rusya tarafından işgale uğramak ve sömürgeleştirilme, Ceditçiliğin halk nezdinde benimsenmesini sağlamıştır. Ceditçilik, Ruslar tarafından köleleştirmeye ve asimilasyona karşı bir idrak olarak görülmüştür. Bu sebeple de toplumsal yaşamda yenilik propagandası yapan hareket ilerleyen dönemlerde bir siyasi kalkışmaya dönüşmüştür. Siyasal harekete evrilişte ise yine Gaspıralı İsmail'in payı bulunmaktadır. "Dilde, fikirde, işte birlik" mottosu siyasal niyetleri en belirgin şekilde ortaya koyan ifade olmuştur. Bu noktadan incelendiğinde Ceditçilik daha milli bir hareketmiş gibi görünse de İslami yanı daha baskındır. Öyle ki Ceditçilere göre Batı karşısındaki geri kalmışlık tüm İslam aleminin yozlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple de Ceditçilik bir Türk-İslam hareketi olarak da nitelendirilmektedir.

Ceditçiliğin en önemli projesi olan Usul-ü Cedit okullarının Orta Asya'da da açılmaya başlamasıyla birlikte fikirler daha hızlı yayılmıştır. Gaspıralı İsmail'in çabalarıyla birlikte Fergana'da 1890'da, Semerkant'ta 1893'te, Buhara'da 1900'de cedit okulları açılırken 1910-15 arasında 137, 1918 sonunda ise tüm Orta Asya'da 328 Usul-ü Cedit okulu eğitime başlamıştır.⁴⁵ Dönemin Orta Asyası içerisindeki en önemli figürlerinden biri olan Münevver Karı, Türk dili gramerini kolayca öğretebilmek için eserler hazırlamıştır. Böylece Gaspıralı İsmail'in de işaret ettiği dilde bütünlük arzusu yolunda adımlar atılmıştır.

Orta Asya'da hızlı bir biçimde ağırlık kazanan Ceditçilik sadece okulların açılımı ve eğitim alanındaki ıslah ile kalmayarak tüm topluma hitap edecek araçlar da kullanmıştır. Çarlık Rusya'daki ortamın sağladığı imkan ile 1906 yılıyla birlikte

⁴⁴ B. Tümen Somuncuoğlu, "Çarlık Rusyası Dönemi Türkistanı'nda İslam ve Modernleşme", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:18, Sayı: 2, Ağustos 2014, s. 229.

⁴⁵ Baymirza Hayit, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987, s. 83.

Orta Asya'da Ceditçilik fikrini işleyen gazeteler çıkartılmaya başlanmıştır. Kısa süreli yayın hayatları olan gazeteler; Tarakki, Hurşid, Şöhret, Asya, Buhara-yı Şerif, Turan, Semerkand, Sada-yı Fargana, Sada-yı Türkistan, Kazak ve Balapan'dır.⁴⁶ Gazeteler vasıtasıyla dönemin aydınları Ceditçilik fikrini topluma izah imkanı yakalamıştır. Bu izahatlardan birisinde Münevver Karı, Hurşit dergisinde "Islahat ne demektir" isimli yazısında şöyle seslenmiştir:

"Sevgili dindaşlarım, vatandaşlarım! Adil olalım ve durumumuzu diğer gelişmiş devletlerle karşılaştıralım. Bizden sonraki nesillerin geleceğini kurtaralım ve onları başkalarının köleleri ve hizmetçileri olmaktan alıkoyalım. Avrupalılar ihmalkarlığımızı ve cehaletimizi fırsat bilip ülkemizi elimizden aldılar, ayrıca, zanaatımızı ve ticaretimizi yavaş yavaş ele geçiriyorlar. Eğer kendimizi korumak için değişikliğe gitmezsek, milletimiz, çocuklarımız ve geleceğimiz çok zor durumda kalacaktır. Reform için modern bilime önem vermek gerekir. Modern bilimle tanışmak ise okullarımızda ve eğitim sistemimizde yapılacak yeniliklere bağlıdır."⁴⁷

Bilim ve eğitim alanında geri kaldığına dikkat çeken Münevver Karı bu sebeple topraklarını yitirdiklerini düşünmektedir. Dönemin fikir insanları da aynı şekilde gerçekleşen Rus işgalinin kendilerinin geri kalmalarının bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir.

Cedit Hareketi'nin Orta Asya'yı etkilediği noktalarda bugün itibariyle farklı egemen devletler ve onlar tarafından oluşturulan uluslar olsa da dönemin aydınları için temel öge Türkistan ve Türkistanlılık olmuştur. Bu da bağımsızlığın ve ilerlemenin yolunun bütün halindeyken gerçekleşebileceğinin dönemin aydınlarıncı da bilindiğini göstermektedir.

Müslüman aydınlarının gerçekleştirdiği ilerici atılımlar, Moskova tarafından kısa sürede fark edilmiş ve önlemler alınması gerektiği fikri oluşarak Ceditçilik'in bitirilmesi zaruri görülmüştür. Örneğin Gaspıralı'nın ortaya koyduğu yenileşme, bir coğrafya öğretmeni olan M.A. Miropiyev suçlayıcı bir ifadeyle Müslümanları diriltme girişimi olarak nitelendirmiş ve asıl çözümün İslam'ın bozulması ve

⁴⁶ Hayit, a.g.e., s. 85.

⁴⁷ Adeeb Khalid, a.g.e., s. 55.

toplumların Ruslaştırılması olarak düşünmüştür.⁴⁸ Yine dönemin önemli isimlerinden biri olan N.I. Ilinski, Orta Asya halkının yüksek eğitim almasından endişe duyduğunu, bu insanların ilkokul seviyesinde eğitim almalarını gerektiğini ve ana dillerini gramer çerçevesinde öğrenmelerinin tehlike oluşturduğu açıkça ifade ederek bu gelişmelerin Moğol istilasından daha korkunç sonuçlar getireceğini söylemiştir.⁴⁹ Moskova'da var olan bu görüşler de göstermektedir ki Orta Asya halkı üzerindeki iktidarın sürebilmesi için yüksek eğitimin bu coğrafyaya girmemesi gerekmektedir. Bu da eğitimde yenileşme ve siyasi birlik arzusu içerisindeki Ceditçilik'in haklılığını ortaya koymaktadır.

Rusya'nın gerçekleşen hareketleri durdurma amacıyla politikalar geliştirmesi bunu özellikle de Cedit Hareketi'ne karşı olan Kadimciler aracılığıyla işleme sokması Ceditçilik'in güç kaybına sebep olmuştur. Rusya'da başlayan Bolşevik Hareketi'ne bir kısım Ceditçinin hürriyet vaatleri sebebiyle katılması hareketin bölünmesine yol açmıştır. Bu dönemle birlikte sona erdiği kabul edilen Ceditçilik, daha sonraki birliktelik içeren kalkışmalar için Orta Asya halkına için gerekli şuuru sağlamıştır.

Ceditçiliğin Orta Asya'daki varlığı ise Rusya içerisindeki Müslümanların görüşlerine nazaran daha çabuk siyasi bir tavra dönüşmüştür. Bölgedeki Rus hakimiyetinden rahatsız olduğu şeklindeki yayınlar Ceditçiliği, Orta Asya için birlik algısı örneği olarak karşımıza çıkartmaktadır. Fakat ilerleyen dönemde Sovyetler'in uygulayacağı milliyetler politikası siyasi birlik ve ortak kimlik algısını zayıflatacaktır.⁵⁰

⁴⁸ Somuncuoğlu, a.g.m., s. 230.

⁴⁹ Ferhat Karabulut, "Orta Asya'nın Ruslaştırılması Mücadelesi: Ders Kitaplarının İktidar ve Meşrulaştırmadaki İşlevi", **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, (Ed.: M. Savaş Kafkasyalı), Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2012, s. 57.

⁵⁰ B. Tümen Somuncuoğlu, "Türkistan'ın Güvenliğinin Tesisinde Ortak Kimlik Algısının Rolü ve Bunun Tarihsel Arka Planı", **Birinci Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları**, İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 159.

B. Sultan Galiyev ve Sosyalist Türkistan

Ceditçiliğin geliştiği sosyo-politik iklim içerisinde Çarlık Rusya karşıtlığı milliyetçilik ve bağımsızlık taraftarlarına en belirgin kaynak olmuştur. Bu kaynak devam eden süreçte bazı milliyetçi Rusya Müslümanı aydınların Bolşevikler yanında olmasını sağlamıştır. Çarlık Rusya'nın bölgedeki hakimiyetinin sona ermesi özerklik veya bağımsızlık için ön şart görülmüştür. Bu düşünce de bölge aydınlarının Bolşeviklerle hareket etmesini mümkün kılmıştır. Müslüman aydınlar, Bolşevikler ile sağladıkları birlikteliği ihtiyaç olarak nitelendirmiştir. Fakat Mirseyid Sultan Galiyev bu birlikteliğe komünizm fikrini benimsemesinden ötürü daha gönüllü yaklaşmıştır.

Sultan Galiyev'in milliyetçiliği ve Rusları da içerisine alan anti-empyalist bakış açısına rağmen ilerleyen dönemlerde ciddi asimilasyon politikaları uygulayacak olan siyasi hareket içerisinde bulunmasının birincil sebebi dönemin Bolşeviklerinin, Çarlık ile mücadele sırasında Türkler lehine fikirlere alan ve olanak sağlamasıdır. Bolşevikler bu dönemde açıkça Müslümanlara seslenerek "...inanç, örf ve adetleriniz, milli kültür yapılarınız dokunulmazdır, milli yaşamınızı dilediğiniz gibi özgürce kurunuz. Bu sizin kutsal hakkınızdır" demişlerdir.⁵¹ Bu sesleniş komünist veya değil Çarlık karşıtı tüm milliyetçileri hatta panislamist eğilimli insanları etkilemiştir.

Bolşeviklerin Rusya genelinde mutlak iktidarı sağlama sürecinde Galiyev önderliğindeki Müslüman komünistler bir nebze de olsa amaçlarına ulaşmışlardır. İktidar içerisinde Bolşevikler ile birlikte adım atan Müslüman komünistler ilk dönemde Türkistan'da bölünmeyi engellemiş ve Turan hedeflerine ilerlediklerini düşünmüşlerdir. Olivier Roy tarafından "Lenin'in kısa süreli tavizi" olarak değerlendirilen bu periyot 1920'deki tasfiye süreci ile bitmiştir.⁵² Türk Komünist Partisi daha önce koptuğu Rus Komünist Partisi'ne katılmış ve Müslüman kelimesi yerine Doğu Halkları kullanılmaya başlanmıştır. 1922'de başlayan J. Stalin iktidarı

⁵¹ Erel Tellal, "Mirsaid Sultan Galiyev", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56-1, Ankara, 2001, s. 107.

⁵² Olivier Roy, *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, Çev.: Mehmet Morali, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s. 81.

ise son hamleleri gerçekleştirmiş ve başta S. Galiyev olmak üzere Müslüman komünist aydınlar Komünist Parti'den ihraç edilmiştir. Ardından Orta Asya için milli ve öz kültüre dayalı bir komünizm öngören Galiyev, rejim ve devrim karşıtı olarak nitelendirilmiştir.

C. Basmacı Hareketi

Rusya'da Bolşeviklerin gerçekleştirdiği devrimin oluşturduğu kargaşa ortamında Orta Asya'da yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu hareket, Ceditçilikten ve Galiyevcilikten farklı olarak doğrudan Orta Asya'da oluşmuştur. 1917 yılında bölgede yapılan kongreler sonucunda Fergana ve güney Orta Asya'da hakimiyet sağlayan Türkistan Muhtar Cumhuriyeti ve günümüz Kazakistan topraklarında yer alan kuzey Orta Asya'da bulunan Alaş-Orda hükümeti kurulmuştur.⁵³ Her iki hareket de gücün tesisinin ardından birleşme amacını güttüyse de özerkliği ön planda tutmuştur. Özerklik ve bağımsızlık tartışması dönemin Orta Asyalı aydınları için en hararetli çekişme konusu olmuştur. Fakat ilk zamanlarda Rusya içerisindeki iç savaş sebebiyle özerklik hamlesine güçlü bir yanıt veremeyen Bolşevikler, Ocak 1918'de Orta Asya'ya yönelik hareketine başlamıştır. Devrim için tüm imkanların kullanılarak Türkistan'daki özerk yapıların yıkılmasını şart gören karar ile ilk olarak bugün Rusya toprakları olan Kazakistan sınırındaki Orenburg işgal edilmiştir. Bu işgalin ardından ise Bolşevik güçleri Fergana vadisine ulaşarak Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'ni yok etmeyi amaçlamıştır. Bolşeviklerin bu hedefi Şubat 1918'de Kokand'ın ele geçirilmesiyle birlikte gerçekleşmiş, Türkistan Muhtar Cumhuriyeti hükümeti yetkileri kaçmış, yakalananlar ise idam edilmiştir.⁵⁴

Geriye kalan özerklik yanlısı Orta Asyalı aydınlar ve yöneticiler halen Orta Asya'da en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olan Fergana bölgesine hareket etmiştir. Fakat güneye doğru hareket edilmesi Bolşeviklerin ilerleyişini durdurmamıştır. Böylece Fergana ve o dönemin özerk yönetimi olan Buhara Emirliği Bolşeviklerin yeni hedefi olmuştur. Son nokta olan Orta Asya'nın güney ucundaki bu mücadele

⁵³ Baymirza Hayit, **Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğünün Milli Mücadelesi**, İstanbul, Babıali Kültür, 2006, s. 44.

⁵⁴ Hayit, a.g.e., s. 67.

Orta Asyalıların "Milli Mücadele", Sovyetlerin ise "Basmacı Hareketi"⁵⁵ olarak nitelendirdiği olayları başlatmıştır.

1919 ile başlayan mücadele dönemi Rusya'nın kararlılığı ve Orta Asyalı Müslümanların direnişi ile kızışmıştır. Rusya tüm bölgeyi kontrolü altına almak için Ağustos 1919'da Türkistan cephesini oluşturmuş, kuvvetlerin başına ise Mikail Frunze'yi getirmiştir.⁵⁶ Frunze ve Basmacılar arasındaki mücadele çeşitli görüşmeler, barış çağrıları ile devam etmiştir. Basmacılar tarafından Rusların barış çağrısı bir taktik olarak görülmüşse de hareketin içerisinde bu çağrıya itibaren edenler de olmuştur. Fakat Rusları bu çağrıdan vazgeçirerek Basmacılar'a karşı saldırıya yol açan gelişme Türkistan Hükümeti reisi Şir Muhammed Bek'in Ağustos 1921'de barışın tek şartını özerklik olarak sunması olmuştur.⁵⁷ Frunze bu son gelişme ile müzakerelere son vermiş ve anlaşmazlığa silahlı mücadele ile son vermeyi planlamıştır.

Eylül 1921'de ağırlaşan ve hızlanan Rus saldırılarının gerçekleştiği dönem içerisinde Basmacı Hareketi'ne ivme kazandıracak olan Enver Paşa, mücadeleye dahil olmuştur.⁵⁸ Enver Paşa'nın Basmacı Hareketi'nin başına geçmesi Rusların aleyhine olmuş ve Moskova'yı yeniden barış çağrısı yapmak zorunda bırakmıştır. Bu çağrının içerisinde belirli bir bölgede özerklik ve Enver Paşa'nın hareketten ayrılması yer almıştır. Fakat Basmacılar barışın tüm Rus askerlerinin Türkistan'ı terk etmesiyle mümkün olduğu cevabı vermiştir. 1922'de Enver Paşa'nın Rus askerlerince öldürülmesiyle birlikte sona ermesi beklenen Basmacı Hareketi varlığını zayıflasa da sürdürmüştür. Basmacı Hareketi'nin bitiş yılı genel olarak 1931/34 olarak kabul edilmektedir.

⁵⁵ Moskova tarafından kullanılan ve literatürde yaygın kullanım halini alan Basmacı kavramı haydut, baskıncı anlamı taşıdığı için mücadeleyi verenlerce kabul görmemiştir. Dönem içerisinde harekette yer alanlar kendilerini "İslam askerleri, hürriyetçiler" şeklinde nitelendirmiştir. Fakat genel literatür kabulü sebebiyle bu yazıda Basmacı denilmiştir.

⁵⁶ Baymirza Hayit, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987, s. 147.

⁵⁷ Hayit, a.g.e., s. 150.

⁵⁸ Hayit, a.g.e., s. 151.

Orta Asya'daki bağımsızlıkçı, silahlı bir birlik, beraberlik hareketi olan Basmacı Hareketi, Stalin tarafından "Orta Asya cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan ayırma girişimi"⁵⁹ olarak değerlendirilmiştir.

D. Rusyasız Orta Asya

Bütünleşme içerisinde olabilmek adına bir ötekinin varlığı oldukça önemli bir konuma sahiptir. Ötekinin üzerinde ayırt edici karakterler birliğin sağlanmasındaki ana unsurlara dönülebilmektedir. Yukarıda birliktelik fikri olarak incelenen bağımsızlıkçı veya özerk yapı kurma niyetindeki hareketlerin bir diğer özelliği ise kendilerine öteki olarak Rusya'yı seçmiş olmalarıdır. İdeolojik eğilimleri farklı olan bu hareketler öteki olan Rusya'yı hedef almıştır. Bu durum aynı zamanda Orta Asya'nın bir siyasi ve kader bütünü olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Günümüzde Orta Asya bütünleşmesi üzerine hazırlanan makalelerde ve çalışmalarda Rusya, Orta Asya'nın bir parçası olarak sunulmaktadır. Halbuki tarih ve bağımsızlık ardından gelişen süreçte devlet başkanlarının aldığı tavır Rusya'nın bölgenin dışında olduğunu göstermektedir. Aynı durum Rusya için de geçerlidir. Slav toplumu olan Ruslar için Orta Asya jeopolitik öneme sahip olan bir bölgedir. Bunun ötesinde halklar anlamında ne tarih içerisinde ne de SSCB'nin dağılmasının ardından bir benimseme veya yakınlık söz konusu değildir.

Ceditçilik, Sosyalist Türkistan ve Basmacı Hareketi bu karşılıklı ötekileştirmenin en ciddi örneklerdir. Rusya'nın bölgede sömürgeci/büyük ağabey olarak nitelendirilmesinde ayrıca İslam-Hıristiyanlık çatışmasının da payı bulunmaktadır. Bu nedenle Orta Asya bütünleşmesinin içerisinde Rusya'nın yeri bulunmamakla birlikte, bütünleşmeye fayda sağlayıcı öteki rolünü oynamaktadır.

Rusya'nın Orta Asya'da öteki olarak görülmesi bütünleşmenin en önemli gerekliliği olan bağımsızlık ve egemenlik ile doğrudan ilgilidir. Çünkü Çarlık ve Sovyet Rusya'nın devamı olan Rusya, bütünleşmeyle hayat bulacak olan bağımsızlığı

⁵⁹ Hayit, a.g.e., s. 155.

⁶⁰ Farkhod Talipov, "Central Asia As A Space, Polity, Peoples and Fate", **Central Asia and The Caucasus**, No: 2(32), 2005, s. 110.

ve egemenliği tehdit eden güç şeklinde değerlendirmektedir. Bu durum bütünleşmeyi Orta Asya ülkeleri için kazan-kazan politikasının bir gerekliliği olarak ortaya koymaktadır.

Orta Asya'nın bir bölge olarak nitelendirilirken belirgin coğrafi sınırlara sahip olmayışı jeopolitik yorumlar sonucunda birbirinden farklı sonuçları doğurmaktadır. Bölge ülkelerinin kendi değerlendirmesi içerisinde Rusya'yı bölgenin dışında tutması bu anlamda bütünleşme için kolaylaştırıcıdır. Fakat belirgin sınırları olmayan Orta Asya'nın -başta Kazakistan olmak üzere- Rusya ile ekonomik ve askeri entegrasyon siyasetleri takip etmesi Moskova'nın bölgeye politik hamlelerin ötesinde bölge ülkesi olarak dahil olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle Rusyasızlık bölge bütünleşmesi için hayati bir konuma sahiptir. AB'den farklı olarak bütünleşmenin bir egemenlik ve bağımsızlık projesi olduğu düşünülürse Rusya'nın bölgenin parçasıymışçasına var olması en ciddi engel olacaktır.

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan oluşan Orta Asya bölgesi geniş dağ sıraları veya okyanuslar ile belirlenmiş değildir. Orta Asya bir jeokültürel anlam içermektedir. Bu kültürel birlikteliğin ise Rusya bölgeyi doğrudan yönettiği dönemlerde dahi dışında kalmıştır. Bu sebeple Orta Asyalılığın bir noktada da Rusyasızlıktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Orta Asya bütünleşmesi içerisinde de Rusya her anlamda öteki olarak görülmektedir. Fakat entegrasyon politikalarına hız verilmesi Orta Asya'yı Rusya'nın dahil olduğu bir alan yapmakta ve içerdiği kültürel kimliğe zarar vererek bölgenin varlığını da tehdit etmektedir. Rusya ve Orta Asya şeklinde bir bölgesel adlandırma mümkün olamayacağından ve Orta Asya'nın kültürel sınırlardan oluşmasından dolayı Rusya'nın bölgeye dahil olması mümkün değildir. Kazakistan ve Kırgızistan'da çeşitli nedenlerle yaşanan Rusya ile bütünleşme ve ileri işbirliği hamlelerinin tüm Orta Asya'yı etkileyemeyeceği de ortadadır. Çünkü Orta Asya'nın belirleyici güçlerinden Özbekistan Avrasyacı ve dolayısıyla Rusya karşıtlığını yayılcı potansiyele karşı korumaktadır.

Rusya ile Orta Asya arasında kurulmakta olan ekonomik entegrasyon siyaseti aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki imajına fayda sağlamaktadır. Rusya'nın tarihi

sömürgeci ve yayılcı görünümü unutulmuş veya geri plana atılmıştır. Yeni dönemde Rusya işbirliği sağlanan, fayda getiren güçlü ortak olarak görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle bölgedeki Çarlık ve Sovyet Rusya askerleri işgalci-sömürgeci ordular olarak değerlendirilirken günümüz Rusya'sının askerleri müttefik olarak bilinebilmektedir. Bu da Orta Asya bütünleşmesinin bağımsızlık ve egemenlik unsurlarına doğrudan ters düşmektedir.

Rusya'nın bölgeye dahil olmasına imkan sağlayan kültürel boyutlardan birisi ise Sovyet politikaları sonucunda milliyetlerin inşası ve bütünlük manasını taşıyan Türkistan teriminin tarih olarak anılmasıdır. Türkistan kavramı içerdiği anlamlarla bölgenin Rusyasızlığı ve Rusya'nın bölgeye verdiği ismi reddetmek demektir. Bu noktada birbirinden farklı ulus inşa süreçleriyle birlikte Rusya'nın jeopolitik kavramsallaştırmalarının halen etkin olması da bölgenin kültürel bütünlüğüne zarar vermektedir. İşgal süreci denilen dönemlerde koyulan Orta/Ortalık/Merkezi Asya tabirleri doğrudan Rusya'yı çağrıştırmaktadır.

II. ORTA ASYA'DA BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi Orta Asya'da bölgesel birliğin tekrar kurulması ve sosyoekonomik izolasyonun ortadan kaldırılarak dış dünya ile yeniden iletişime geçilmesi adına bir fırsat olmuştur.⁶¹ Bu durumun farkında olan beş Orta Asya cumhuriyeti liderleri için Orta Asya içerisindeki ilişki her daim önemli olmuştur. Beş cumhuriyetin liderleri arasındaki zirveler henüz SSCB dağılmadan başlamıştır. Bu zirvelerde de bölgesel bütünleşme doğrudan işlenmiştir.

⁶¹ İkboljon Qoraboyev, "Around The Names of Regions: The Case of Central Asia", **United Nations University Comparative Regional Integration Studies**, 2010/5, s. 12.

A. Bağımsızlıkla Başlayan Bütünleşme Süreci

Bütünleşmeye yönelme anlamındaki ilk adımlardan birisi Sovyetler Birliği döneminde "Orta Asya ve Kazakistan" olan bölge adının Orta Asya'ya çevrilmesi olmuştur. Bu adım Kazakistan'ın Orta Asya'nın parçası olduğunu ve bölge dışında görülmediğini ortaya koymuştur.

Sovyet Birliği dağılmadan kısa süre önce ise pek bağlayıcı yetkileri bulunmayan Orta Asya Topluluğu (OAT) Ağustos 1991'de Taşkent'te kurulmuştur.⁶² Bütünleşmeye yönelme açısından değerlendirilebilecek ilk hareket olan OAT, Moskova'dan idari ayrılık ile dönemin liderlerinin ne yönde bir düşünce yapısına sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bağlayıcılığı bulunmuyor olsa da ismen bu topluluğun hayat bulmuş olması bütünleşmenin öncelikli bir proje olduğunu göstermektedir.

12 Aralık 1991'de Aşkabat'ta gerçekleşen zirvede Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev'in Orta Asya veya Türk Birliği amacı ve fikrinden bahsetmesi⁶³ bölgesel bütünleşmeye bakışı izah etmektedir.⁶⁴ Bütünleşme bu dönemde bir kalkınma ve işbirliği ihtiyacı olmanın yanında kültürel bir perspektifi de yansıtmaktadır. Sovyetler kalan entegre ekonomi sisteminin yanında bölgede Türkistanlılık algısı varlığını korumuştur. Bu zirvedeki demeçlerin üzerinden uzun süre geçmeden 20 Aralık 1991'de diğer bir somut adım olan Danışma Kurulu meydana getirilmiştir. Danışma Kurulu ile para politikalarındaki değişikliklerden toplumu koruma; bölgesel banka emisyonu oluşturma; devletlerin sosyo-ekonomik kalkınmalarını koordine etme; bağları düzenleme ve uyum sağlama, talebin arttığı malların ortak üretimini düzenleme; iş ortaklığı oluşturma; ticari limanların ortak kullanımını sağlama ve bölgesel altyapı inşa etme hedeflenmiştir.⁶⁵ İlk bütünleşme hamlelerin ekonomi

⁶² Hasan Ali Karasar, Sanat K. Kuşkumbayev, **Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2009, s. 22.

⁶³ John Anderson, **The International Politics of Central Asia**, Manchester University Press, 1997, s. 198.

⁶⁴ Nazarbayev'in bu sözleri her ne kadar Türkçü bir bakış açısıyla değerlendiriliyor olsa da Hasan Ali Karasar, Sanat K. Kuşkumbayev bu demecin Rusya, Ukrayna ve Belarus arasındaki olası Slav Birliği'ni engellemeye yönelik bir politik hamle olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.

⁶⁵ Henry Hale, "Islam, State-building, and Uzbekistan Foreign Policy", **The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands**, Ali Banuazizi ve Myron Weiner (der.), 1994, s. 151.

alanında gelmesinde ülkeler arası entegre ekonomi yapısının etkisi büyüktür. İdari sınırların egemenlik sınırlarına dönüşmesi ekonomik anlamında bir zorlayıcılık getireceğinden öncelikle bu konuda çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Orta Asya liderleri bir sonraki zirveyi Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 22-23 Nisan 1992'de yapmıştır. Bu zirvede Danışma Kurulu'nun konumu doğrulanmış ve yeni detaylar eklenmiştir. Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan liderleri fiyat politikaları ve ekonomik reformların koordinasyonunu, para ve kredi politikalarının koordine edilmesi için bankalar arası birlik sağlanmasını ve bölgedeki tüm milletlerin korunmasını içeren bir belge imzalanmıştır.⁶⁶ Ekonomi alanındaki bütünleşme hamleleri 4 Ocak 1993'te Taşkent'te yapılan zirve ile devam etmiştir. Bu zirvede ise AB sisteminin bir benzeri olarak bütünleşme planlandırılmış ve ortak para birimi, mal, emek ve sermayenin serbest dolaşımı ve ticari engellerin kaldırılması kararları alınmıştır.⁶⁷ Bütünleşme konusunda izlenecek yol ile ilgili olarak AB'nin takip edilmesi bu adımın ardından da devam etmiştir.

Orta Asya liderlerinin bütünleşme için aldığı yol diğer bir siyasal durumu da ortaya koymuştur. Bölgenin büyük güçleri olan Kazakistan ve Özbekistan sürecin lokomotifleri olarak kendilerini göstererek saklı bir çekişme yaşamışlardır. Çekişmenin ortaya çıkması ise 1994'te Rusya'nın başkenti Moskova'da Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Birliği'nden bahsetmesiyle olmuştur.⁶⁸ 1994 yılını bütünleşme açısından önemli kılan bir diğer özelliği ise Kazakistan ve Özbekistan arasındaki tek ekonomik bölge oluşturma yönünde imzalar atılmasıdır.⁶⁹ Fakat Nazarbayev tarafından gelen Avrasyacılık çıkışı bölgede bütünleşme yönünde olumsuz bir hava yaratmıştır. Bu söylevin ardından Tacik lider Rahmanov ve Türkmen lider Niyazov diğer Orta Asyalı liderler ile aralarına mesafe koymuşlardır.⁷⁰ Bu durumun en anlaşılır sebebi ise liderlerin Rusya'ya yönelik farklı algılarıdır. Kazakistan ve Kırgızistan dış politikalarında Rusya'yı ileri işbirliği yapılabilinecek bir devlet olarak görürken güneydeki devletler için Moskova yönetimi emperyalist ve sömürgeci sıfatını

⁶⁶ Henry Hale, a.g.m., s. 151.

⁶⁷ Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 34.

⁶⁸ Aleksandr Dugin, **Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu**, Çev.: Lazzat Urakova, Nehriban Gençkal, Ankara, Yeni Avrasya Yayınları, 2006, s. v.

⁶⁹ Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 51.

⁷⁰ Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 36.

korumaktadır. Nazarbayev'in kendisi için tabii olan bu çıkışı, Tacikistan ve Türkmenistan tarafından kabul edilmemiştir. Özbek lider İslam Kerimov ise Avrasyacılığı geçmişe giden bir yol olarak nitelendirerek Sovyet vurgusu yapmış ve bu adımın egemenliğe zarar vereceğini beyan etmiştir.⁷¹ Özbek ve Kazak düşünsel yapılarındaki Moskova algısındaki farklılık bu çatışmayı beraberinde getirmiş ve iki liderin bütünleşme konusunda fikir ayrılığı yaşamasını sağlamıştır.

B. Bütünleşme Sürecinde Kırılma

1994 yılı bütünleşme için hem inişleri hem çıkışları barındırmıştır. Avrasyacılık düşünsel bir hayal kırıklığı yaratmış olsa da İslam Kerimov'dan eleştirinin sınırlı kalması büyük kayıplara yol açmamıştır. Bu durum Bişkek'te Ağustos 1994'te bir araya gelen heyetlerin çalışmalarının ardından Orta Asya Ekonomik Birliği'nin (OAEB) oluşmasını sağlamıştır.⁷² Fakat Özbek lider Kerimov 1995 yılı içerisinde tavrını sertleştirerek Nazarbayev'in Avrasyacılığına "Türkistan: Ortak Evimiz" projesi ve sloganı ile karşı çıkmıştır. Yine bu dönem içerisindeki bölgesel gelişmeler bütünleşmeyi olumsuz etkilemiştir. Türkmen lider Saparmurat Niyazov'un tarafsızlık statüsü kazanma arayışları 1995 içerisinde karşılık bulmuştur. Böylece Orta Asya'nın güney ucundaki parçası olan Türkmenistan siyasi ve askeri ittifaklardan uzak durarak bütünleşme fikrinin zemin kaybetmesine sebep olmuştur.

İslam Kerimov tarafından ortaya konular "Türkistan Ortak Evimiz" projesi barındırdığı Türkistan ismi sebebiyle önemli vurgular içermektedir. Sovyet öncesi Orta Asya'yı (Batı Türkistan) ve Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni (Doğu Türkistan) içeren Türkistan ismi Türk-Müslüman değerler üzerinde bir bölge tanımlamasına olanak sağlamıştır.⁷³ Bu durum pantürkist bir çizgi olarak da değerlendirilebilir fakat Kerimov'un vurgusu Sovyet öncesine referans anlamındadır. İslam Kerimov'un değindiği nokta ile bütünleşme hareketi içerisinde ilk kez toplumlar da eklenmiştir. Bu harekete kadar devlet başkanları arasında ve atılan

⁷¹ Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 53.

⁷² Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 61.

⁷³ Marlen Laruelle, "Vneşnyaya Politika i İdentičnost v Tsentralnoy Azii", (Orta Asya'da Dış Politika ve Kimlik), **Pro Et Contra**, Moskova, Ocak-Nisan 2013, s. 11.

imzalar ile ilerleyen sürecin içerisinde toplumların da katılımı gerektiği düşünülmüştür.

Kerimov, Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek, Tacik, Karakalpak fark etmeksizin bir Türkistanlılığı ön plana çıkartmıştır. İslam Kerimov, Türkistan'ın dünya medeniyetine önemli katkılar sağladığını belirterek; Yusuf Has Hacip'i, Ömer Hayyam'ı, İbn-i Sina'yı, Ali Şir Nevai'yi ön plana çıkartarak bölgenin sınırlar fark etmeksizin bütün olduğu tezini savunmuştur. İslam Kerimov'un Türkistancı duruşu, 20. yüzyıl başında Türkistan'ın bölünmez bütünlüğünü savunan Kazak aydın Mağcan Cumabay ile denk bir görünüme sahiptir. Sovyetler Birliği her ne kadar ağır politikalar belirleyen ve uygulayan bir yönetim anlayışına sahip olsa da bölgede bir yüzyılın başından sonuna birleşik Orta Asya fikrini engelleyememiştir.

İslam Kerimov tarafından ortaya konulan proje içerisinde sadece toplumsal bütünlükten bahsedilmemiştir. Mayıs 1995'te Ali Meclis'teki konuşmasında İslam Kerimov, bütünleşmenin siyasal bir gereklilik olduğunu da dile getirmiştir.

"Büyük ağabeyden (Sovyetlerden) kurtulmuşken, başka güçler bu boşluğu doldurmak için harekete geçmiştir... Eğer bizi fethedeceklerse bunu ancak bizi tek tek fethederek başarabilirler. Ama eğer bir yumruk gibi birleşirsek, herhangi bir güç bizi fethedebilir mi?... Sadece Orta Asya'nın ne kadar zengin olduğunu düşünün ve ekonomik ve manevi potansiyelini düşünün."⁷⁴

Bu sözler Orta Asya devletlerinin sahip olduğu jeopolitik ve maddi zenginlikler sebebiyle göz ardı edilmeyeceğini ve büyük güçlerin nüfuz etme amacıyla hareket edeceklerini bildirmektedir. Bu yeni nüfuzlardan, yeni "büyük ağabeylerden" kaçınabilmenin yolu olarak bütünleşme işaret edilmiştir. Kerimov'un bu öngörüsü bölgedeki güncel politikalar incelendiğinde daha net bir biçimde anlaşılmaktadır.

İslam Kerimov'un aynı süreç içerisinde Kazakistan'a hitap ederken; "Hepimiz aynı köklerden geliyoruz... Dünya'ya da aynı vatanda, ortak ülküler ve kader ile yaşadığımızı göstermeliyiz... Ortak amacımız bizi ayıran sınırlardan kurtulmak

⁷⁴ Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 71.

olmalıdır." ⁷⁵ şeklindeki konuşması bütünleşme için diğer bir bakış açısını göstermektedir. Bu söylemde mevcut sınırların bütünleşmenin önünde bir engel olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

1994-95 yılları içerisinde Tacikistan'da devam eden iç savaş Duşanbe yönetimini dış ilişkiler oluşturma konusunda zorluğa sevk etmiştir. Bunun yanında Tacikistan'daki birtakım kesimlerin İslam Kerimov yönetimini iç savaş konusundaki suçlayıcı tavırları bütünleşme fikrini Tacikistan açısından zayıflatmıştır. Fakat bu durum iç savaşın sona ermesi ve Tacikistan'ın 1998'de Orta Asya Ekonomik Birliği'ne dahil olmasıyla sona ermiştir.⁷⁶ Böylece 1990'lı yılların ortasında Orta Asya'da tablo şu şekilde oluşmuştur; Kazakistan "Avrasya Birliği" projesine yönelmiş ve dış politika önceliği haline getirmiştir, Kırgızistan Orta Asya içerisindeki tarafsızlık rolü oynamaya çalışsa da Astana ile ortak hareket etmiştir, Özbekistan, Kazakistan'ın Avrasyacılığına eleştiri getirerek "Türkistan-Ortak Evimiz" projesini öne sürmüştür, Tacikistan iç savaş vermektedir ve Türkmenistan en önemli amacı olarak belirlediği tarafsızlık statüsüne kavuşmuştur. Bu manzara bütünleşme fikrinin güç kaybettiğini gösteriyor olsa da bölge liderleri için tamamen ortadan kalkmamıştır. 1995 ve sonrasındaki zirveler Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında gerçekleşmiştir. Beş liderin de katıldığı zirveler sadece çevre sorunları ve Aral Gölü'yle ilgili olmuştur.

1996 yılında önemli bir işbirliği hamlesi askeri alanda gerçekleşmiştir. Aralık 1995'te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından kararı verilen Orta Asya Taburu (Central Asian Battalion - Centrasbat) 1996'da kurulmuştur. Orta Asya Taburu ilk tatbikatını 1997'de Özbekistan ve Kazakistan topraklarında gerçekleştirmiştir.⁷⁷ NATO ile ortak hareket edecek şekilde bir barış gücü olarak kurulan Orta Asya Taburu, meydana geldiği dönem içerisindeki Taliban tehdidine karşı bölgenin güvenlik işbirliğini oluşturmuştur.

⁷⁵ Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 72.

⁷⁶ Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 78.

⁷⁷ U.S. Military Cooperation with the Central Asian States, (Erişim)
<http://cns.miis.edu/archive/wtc01/uscamil.htm> 05 Mart 2015.

Bu adım aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki askeri adımlarına bir cevap niteliği taşıyarak İslam Kerimov tarafından 1995'te dile getirilen "bir olursak fethedilmeyiz" tavrını ortaya koymuştur. 1996'nın bir diğer gelişmesi ise Kazakistan, Kırgızistan, Belarus ve Rusya arasında, 2000 yılında Tacikistan'ın da katılımıyla Avrasya Ekonomik Topluluğu'na dönüşecek olan gümrük birliği oluşturulmuştur.⁷⁸ Rusya böylece bölgedeki bütünleşme çalışmaları içerisine doğrudan dahil olabilmıştır. Bu sayede Rusya güneyinde gerçekleşen hareketin içerisine nüfuz etmiştir.

Orta Asya içerisindeki işbirliği hareketi Türk Dünyası içerisinde de eylemlerini sürdürmüştür. En önemli Türk Dünyası kurumu olan Türk Konseyi'nin (Türk Keneşi - Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi) Ekim 1996'daki 4. zirvesi Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te, 5. zirve ise Haziran 1998'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da gerçekleştirilmiştir. Zirvelere Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan iştirak etmiştir. 4. Zirve sonunda imzalanan Taşkent Bildirisi'nin 7. maddesinde ekonomi alanındaki bütünleşme ve işbirliğinden doğrudan bahsedilmiştir.⁷⁹ 5. Zirve sonundaki Astana Bildirisi'nde ise ekonominin yanında haberleşme ve ulaştırma konularında bütünleşmenin sağlanması için konsorsiyum oluşturulmasının teşviki 9. maddede yer almıştır.⁸⁰ Fakat Türk Konseyi zirvelerindeki bu bütünleşme çağrılarını ileri işbirliği anlamına gelmektedir. Paylaşılan ifadeler pantürkizm veya turancılık olarak değerlendirilmemelidir.

Liderler her platformda Orta Asya devletlerinin ve halklarının ebedi kardeş olduğunu dile getirmişlerdir. Ocak 1997'de bu söylem Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından imza altına alınmıştır. Üç devletin başkanları Ebedi Dostluk Anlaşması'nı imzalamıştır. Atılan imzalar ile kardeşliğin yanı sıra ülkelerden herhangi birisinin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü veya egemenliği tehlike altında

⁷⁸ Fırat Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri", *Orta Asya & Kafkasya'da Güç Politikası*, M. Turgut Demirtepe (der.), Ankara, USAK Yayınları, 2008, s. 45.

⁷⁹ Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 4. Devlet Başkanları Zirvesi Taşkent Bildirisi, 21 Ekim 1996, s. 3.

⁸⁰ Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 5. Devlet Başkanları Zirvesi Astana Bildirisi, 9 Haziran 1998, s. 4.

olduğunda işbirliğine gidileceği de garanti altına alınmıştır.⁸¹ Bu anlaşma Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki bütünleşmeye yaklaşımı ve samimiyeti ortaya koymuştur.

C. Bütünleşmedeki Duraklama ve 2001 Sonrası Rusya Etkisi

1998'de Rusya'nın yaşadığı ekonomik kriz rubleye entegre olan Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki yakınlığı test edilir kılmıştır. Yaşanan ekonomik krizin ardından Astana yönetimi, Kırgızistan'a ithal ettiği ürünlerin üzerindeki gümrük tarifelerini %200 arttırmıştır.⁸² Bu gelişmeyle birlikte yaşanan bir krizde bütünleşme niyetinde olunan kesimle sert önlem alınmıştır. Bu da bütünleşme fikrinin sorgulanır hale gelmesine sebep olmuştur.

Ekim 1997'de ise Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev bölgede benzeri olmayan bir şekilde Kazakistan-2030 Stratejisi'ni paylaşmıştır. Bu denli uzun vadeli olan bir strateji Nazarbayev'in ve Kazak devletinin yolu olarak görülmüştür. Strateji içerisinde Kazakistan'ın yedi önceliği olduğu belirtilmiştir. Bu yedi öncelikten ilki ise Milli Güvenlik'tir. Bu başlık altında komşularla dostane ilişkilerin yanında Orta Asya bütünleşmesinden de bahsedilmiştir. Açık bir ifade ile Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasındaki Orta Asya Birliği'nin sağlamlaştırılması milli güvenliğin bir parçası olarak görülmüştür.⁸³ Stratejide yer alan bütünleşme ile ilgili egemenliklere ve toprak bütünlüklerine saygı kısmı bütünleşmenin Özbek lider Kerimov'un dilediği yönde ilerlemeyeceğini göstermiştir. Kazakistan'daki çağrısında sınırların ortadan kalmasından bahseden Kerimov'un fikirleriyle Nazarbayev'in görüşleri bu noktada uyuşmamıştır. Diğer yandan bütünleşmenin gerçekleşme aşamasında devletlerin egemenliklerinden bazı konularda feragat etmeleri gerekmektedir.

⁸¹ Farkhod Tolipov, "Uzbekistan and Kazakhstan: Competitors, Strategic Partners or Eternal Friends?", (Erişim) <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12786-uzbekistan-and-kazakhstan-competitors-strategic-partners-or-eternal-friends> 05 Mart 2015.

⁸² Purtaş, a.g.e., s. 42.

⁸³ Nursultan Nazarbayev, "Prosperity, Security and Ever Growing Welfare of All The Kazakhstanis: Kazakhstan-2030 Strategy", (Erişim) <http://prokuror.gov.kz/eng/state/acts-president/strategy-kazakhstan-2030> 05 Mart 2015.

Tacikistan'da süren iç savaş ve Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsüne sahip olmasıyla birlikte Orta Asya'da bütünleşme çabaları diğer üç ülke arasında ilerlemiştir. 1998 itibariyle Tacikistan'daki iç savaş sona ermiştir. Böylece yeniden görüşmelerde yer alan Tacikistan'ın birliğe girişi 1998 yılının en ciddi gelişmesi olmuştur. Tacikistan'ın Orta Asya Ekonomik Birliği'ne girişiyle birlikte birliğin ismi değişerek Orta Asya Ekonomik Topluluğu (OAET) olmuştur.⁸⁴ 2000 yılına doğru ilerlerken Orta Asya için en mühim sorun terör olmuştur. Özellikle 1999 yılında başkent Taşkent'te İslam Kerimov'a karşı Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) tarafından gerçekleştirilen başarısız bombalı suikast girişimi tüm ülkelerde güvenlik politikalarının hız kazanmasına sebep olmuştur. Bunun karşılığında ise bütünleşme ivme yitirmiştir.

2001 yılıyla birlikte Orta Asya devletleri küresel politikalara dahil olmuşlardır. Pek çok Avrupalı ülke ile ilişkiler geliştirilmiştir. Diğer yandan Orta Asya coğrafyası küresel politikaların ilgi odağı haline gelmiştir. Bu durumu sağlayan öncelikli hadiseler ise; ABD'nin Afganistan'ı işgali; V. Putin'in Rusya devlet başkanı olması; Çin'in durdurulamaz ekonomi büyümesi ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) kurulmasıdır. Büyük güçlerin etkinliğini arttırdığı Orta Asya'da liderler öz politikalarını uygulamakta zorlanmışlardır. Bu da bütünleşmenin önüne yeni bir engelin çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Putin yönetiminin Avrasyacılığı jeopolitik olarak kabul etmesiyle birlikte Orta Asya üzerindeki politikaları etkinlik kazanmıştır. Bu etkinlik ilk olarak bütünleşmeyi hedef edinmiş ve 2001 yılında OAET ile Avrasya Ekonomik Topluluğu birleşmişmiş bütünleşmeye dair politikaların başına Moskova geçmiştir. Rusya'nın dahil olduğu girişimler ise Orta Asya'nın bütünleşmesine dair gerekliliklere tamamen zıttır

⁸⁴ Karasar, Kuşkumbayev, a.g.e., s. 169.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ASYA BÜTÜNLEŞMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER VE TEORİK DEĞERLENDİRME

I. ORTA ASYA BÜTÜNLEŞMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Bütünleşme görüşmelerine ve politikalarına 1990 yılında eğilim gösteren Orta Asya devletleri ilerleyen süreçte bu siyaseti terk etmiştir. Bütünleşme için istekli olan liderler bu fikri terk ederken zorlaştırıcı unsurlar da gün yüzüne çıkmıştır. Bölgenin öz sorunları olarak su, sınır ve etnik gerilimler yükselirken büyük güçlerin bölgedeki etkinliğini arttırması her Orta Asya ülkesini farklı müttefiklik ilişkisi içerisine dahil etmeye başlamıştır. Bu da bölgenin jeopolitik sorunlarının yanında bütünleşmeyi engelleyici bir gelişme olmuştur.

A. Rusya, Çin ve ABD'nin Orta Asya'da Ağırlık Kazanması

21. yüzyılın başında küresel siyaset Orta Asya'ya hissedilir bir giriş yapmıştır. ABD'nin 11 Eylül'de uğradığı terör saldırısının ardından Afganistan'ı işgal etmesi ve Orta Asya'da üsler oluşturması, Özbekistan'ın katılımıyla Şanghay Beşlisi'nin ŞİÖ'ye dönüşmesi, liberal politikaları terk ederek jeopolitik teoriler içerisinde de incelenen Avrasyacılığa önem veren V. Putin'in 2000 yılında Rusya Federasyonu devlet başkanı olması ve Rusya ile Çin arasında 2001 yılında "İyi Komşuluk Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"⁸⁵ imzalanması sebebiyle 2001 yılı Orta Asya'nın devletlerarası siyasette bir çekişme alanı olmasını sağlamıştır. 21. yüzyılında ilk yıllarıyla başlayan bu süreçte Rusya ve Çin'in ABD nüfuzu engelleme adına ortaklık içerisinde olduğunu görülmektedir. Fakat iki büyük bölgesel güç arasındaki bu ortaklık mutlak bir müttefiklik değildir. Üç büyük gücün bölgedeki siyasal çekişmeleri Orta Asya

⁸⁵ New York Times, (2001), "Russia and China Sign Friendship Pact", (Erişim)
<http://www.nytimes.com/2001/07/17/world/russia-and-china-sign-friendship-pact.html> 15 Mart 2015.

bütünlüğüne önemli etkilerde bulunmuştur. Bu etkilerden en büyüğü 2001 yılında Rusya'nın liderliğini üstlendiği Avrasya Ekonomik Topluluğu ile Orta Asya Ekonomik Topluluğu'nun birleşmesidir. Bu sayede Orta Asya bütünlüğünü hedefleyen en ciddi yapı ortadan kalkmıştır. Bu nedenle büyük güçlerin bölgede başlayan nüfuz mücadelesi Orta Asya bütünlüğünün zarar görmesine yol açmıştır.

Rusya, Çin ve ABD bölge ülkelerini etkileme ve bu vesileyle de hakimiyetlerini tesis etme adına çeşitli araçlara sahiptirler. Rusya bölgedeki nüfusu, lisanının yaygınlığının dışında ekonomik ve siyasal entegrasyon arzusu içerisinde Avrasyacılığı kullanmaktadır. Rusya'nın bölgedeki önemli avantajlarından birisi ise mevcut liderlerin Sovyet sistemi içerisinde yetişmiş isimler olmasıdır.⁸⁶ Bu durum Moskova yönetiminin Orta Asya liderlerini aldıkları eğitimler ve düşünce altyapıları nedeniyle kişisel olarak da tanınmasına olanak sağlamaktadır. Çin, bölgedeki refah düzeyinin düşüklüğünü de göz önüne alarak ekonomik ve siyasal işbirliği talebinde bulunarak tarihi İpek Yolu üzerinden politikalar yürütmektedir. ABD ise bölgenin dışı açılımı ile Rus ve Çin etkisini kırma yönünde politikalar takip etmektedir.

11 Eylül terör saldırılarının ardından Afganistan'da "Kalıcı Barış Operasyonu"na başlayan ABD, aynı dönem içerisinde Özbekistan'da Hanabad ve Kırgızistan'da Manas üslerini kurmuştur. Kırgızistan'da 3000, Özbekistan'da ise 1000 ABD askeri konuşlandırılmış ve Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a yapılan yardımlar 2002 yılında iki kat artırılarak 580 milyon dolara erişmiştir.⁸⁷ Orta Asya'nın Afganistan, Çin ve Rusya'ya olan mesafesi sebebiyle en stratejik noktalarında ABD üslerinin kurulmuş olması Rusya ve Çin'i rahatsız etmiştir. 2005 yılına kadar geçen dönemde ABD'ye karşı doğrudan bir ifade kullanılmamış, üslerle ilgili olarak bölge ülkeleri diplomasi trafiğine maruz kalmıştır. Fakat Özbekistan ve Kırgızistan'ın üslere müsaade etmesindeki yaklaşımları farklıdır. Kırgızistan ekonomik anlamda zor durumda olduğundan kaynak ve yardım sağlayabileceği her oluşum içerisinde yer alma gayretindedir. Özbekistan ise bölgedeki Rus hakimiyetinden ve Rusya'nın bölge politikalarından rahatsız olduğu için ABD'yle yakınlaşmayı uygun bulmuştur. Özbekistan'ın bu siyasal tavrını belirgin kılan

⁸⁶ Somuncuoğlu, a.g.m., 2013, s. 159.

⁸⁷ Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul, Gökkuşbu, 2007, s. 205.

gelişme ise 2002 yılında ABD ile imzaladığı Stratejik Ortaklık anlaşmasıdır. ABD'nin hızlı bir biçimde bölgede kurduğu bu iyi ilişkiler yine kendi politikalarıyla birlikte bozulmuştur. Gücünü yerleştirdiği ülkelerde ayrıca sivil toplum kuruluşları (STK) ve demokrasi, insan hakları söylemleri geliştirmesi Avrasya'nın kalbindeki konumunu zayıflatmaya başlamıştır.

Özbekistan sahip olduğu negatif Rus algısının itici gücüyle birlikte 1999 yılında demokrasi ve ekonomik işbirliği platformu olan GU(U)AM'a dahil olmuş ve bu ABD için büyük bir kazanım olmuştur. Fakat İslam Kerimov yönetimine karşı demokrasi ve insan hakları yönünde baskıların artmasıyla beraber Ukrayna ve Gürcistan'daki devrimlerde önemli yeri olduğu iddia edilen batılı STK'ların Orta Asya'da da yayılması Taşkent'i ABD ortaklığını gözden geçirmeye itmiştir. Bu duruma bir de ABD'nin demokrasi/insan hakları gerekçesiyle Özbekistan'a olan yardımını kesmesi Özbekistan-ABD ortaklığını zedelemiştir. Böylece ABD satranç tahtasının en stratejik ve güçlü mevzilerinden birini kendi politikalarıyla yitirme sürecine girmiştir.

2000'li yıllar ile birlikte ekonomik büyümesini istikrarlı bir seyre oturtan Çin, bu yıllarda ŞİÖ zemininde bölge ülkeleriyle olan sınır anlaşmazlıklarını gidermiş ve ABD'nin terörle mücadelesine kendisinin de aynı sorunu yaşadığını da gerekçe göstererek desteklemiştir. Doğu Türkistan'daki politikalarını terörle mücadele çerçevesinde lanseden Çin, bu süreçten ciddi faydalar elde etmiştir.

Çin, Orta Asya'daki politikalarını ilk etapta terörle mücadele üzerine oluşturmuştur. ŞİÖ'nün üç sorun olarak nitelendirildiği "aşırıçılık, ayrılıkçılık ve terörizm" kapsamında kurulan ilişkiler ile Çin, Doğu Türkistan'daki politikaları için Orta Asya'nın desteğini almıştır. Çin ayrıca ŞİÖ aracılığıyla kurulan diyalog ortamında barışçıl işbirliği söylemi geliştirmesiyle yarattığı yumuşak güç bölge ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Terörle mücadele için yapılan askeri tatbikatlar ve yardımlar tüm Orta Asya'da olumlu bir Çin imajı yaratmıştır. Özellikle Özbekistan yönetiminin ABD'nin tersine demokrasi vb. unsurlar ile iç işlerine karışmadığı için Pekin yönetimine yakınlaşmaya başlamıştır.

2002-2003 yılları arasındaki dönemde Orta Asya bütünlüğü büyük oyuncuların etkisini yaşamaya başlamıştır. İçerisinde Moskova'nın olmadığı bütünleşme yaklaşımı sona erdirilmiştir. Kazakistan bu dönemde Rusya ile paralel politikalar yürütmüştür. Kırgızistan ve Özbekistan ABD üslerine topraklarını açmış fakat demokrasi baskıları ülke yönetimlerini tedirgin etmiştir. Tacikistan altyapı destekleriyle yükselen süper güçle daha yakın bir temas kurmuştur. Bölgedeki güç mücadelesi açısından bakılacak olursa, Çin'in bölgede olumlu karşılanması kısa vadede Rusya çıkarlarına ters düşmemektedir. Çünkü ortak ABD kaygısı ile NATO alternatifi bir blok olarak nitelendirilen ŞİÖ'nün güç kazanması Rusya için de pozitif bir zemin sağlamıştır. Fakat Çin'in Orta Asya ile sağladığı bu iletişim, istikrarlı büyüme ile uzun vadede Rus çıkarlarını da tehdit eder hale gelebilecektir.

Orta Asya'da nüfuz yarışı ve bütünleşmeye etkisini en net biçimde yansıtan gelişmelerin yaşandığı yıl 2005'tir. 2001'den itibaren başlangıcı denilen gelişmeler 2005'te oluşumunu tamamlamış ve gün yüzüne çıkarak önemli değişikliklere sebep olmuştur. Gelişmelerin büyük kısmı ise ABD kaynaklı gerçekleşmiştir. Bölgeye nüfuz etmenin yanında kendi faydasına hizmet edecek lider değişikliklerini de amaçladığı düşünülen ABD'nin "renkli devrim" aracı Orta Asya'ya da uzanmıştır.

Dönemin dikkat çekici ve ABD dış politikasında etkisi olduğu düşünülen yayını Frederick Starr tarafından hazırlanmıştır. ABD'nin bölgeye askeri ilişkileri en yüksek seviyeye eriştirerek sıkı sıkıya bağlanması gerektiğini belirten Starr, bölgesel tanınması içerisinde Afganistan'a da yer vererek "Büyük Orta Asya" kavramını kullanmıştır.⁸⁸ İkili ilişkiler temelinde ittifakların sürdürülmesi hedeflerinin dışında ise ABD'nin batı yanlısı devrim girişimleri de 2005 yılında hayat bulmuştur. İlk girişim ABD'nin Manas Üssü'nün bulunduğu aynı zamanda Moskova ile iyi ilişkilere sahip olan Kırgızistan'da hayat bulmuştur. STK'larıyla bölgeye akın eden ABD'nin bu işlevi en rahat biçimde gerçekleştirdiği ülke olan Kırgızistan'da 2006 yılında 8 bini STK 14 bin sivil toplum oluşumu bulunmakta ve bir kısmı USAID tarafından

⁸⁸ S.Fredrick Starr, **A Greater 'Central Asia Partnership' for Afghanistan and Its Neighbors**, Washington, Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005, s. 5.

desteklenmiştir.⁸⁹ Kırgızistan'da bulunan bu STK yığılımı sadece Kırgızistan'ı etkilemekle kalmamış diğer ülke üzerine de yönelmiştir. Sahip olduğu bu konumu ile Kırgızistan ABD'nin askeri üssünün yanında toplumsal iletişim üssü haline gelmiştir.

2004 yılı içerisindeki anayasa değişikliklerini gerektiren ortamda Kırgızistan içinde çeşitli bloklaşmalar meydana gelmiştir. Siyasal önderlerin daha aktif politikalar izlediği bu dönemin en önemli belirleyicisi ise 2005 seçimleri olmuştur. Güney-Kuzey ayrımının güçlü bir biçimde hissedildiği bu ortamda dönemin devlet başkanı kuzeyli Askar Akayev ve güneyli lider Kurmanbek Bakıyev karşı karşıya gelmiştir. Bakıyev yönetimindeki Kırgızistan Halkın Hareketi Bloğu daha sonra başında kuzeyli ve batı yanlısı denilebilecek düşüncelere sahip olan Roza Otunbayeva'nın Ata Yurt Bloğu'yla birlikte hareket etmiştir.⁹⁰ Halkın bloklara ayrıldığı bu ortamda gerçekleşen seçimlerde muhalefetin protestoları ve mevcut iktidarın korumacı politikaları gerilimi yükseltmiştir. Şubat ayında gerçekleşen seçimlerde Akayev yönetimi önemli bir darbe almış ve seçim ikinci tura taşınmıştır. İkinci tur sonuçlarına göre ise muhalefet ilk tura göre daha başarısız olmuş ve meclise sadece 6 milletvekili göndermiştir.⁹¹ Muhalefet ve kontrol ettiği kitle bu sonuçları kabul etmeyerek Mart 2005'te hükümet binalarını işgal etmeye başlamıştır. Güney'den Kuzey'e doğru ilerleyen olaylar Akayev yönetimini çaresiz bırakmıştır. ABD Başkanı Bush ise olayları Gürcistan ve Ukrayna'daki olayların devamı olarak küresel demokratik yayılmanın Kırgızistan'daki etkisi olarak yorumlamıştır.⁹² Bush'un bu yorumu, olayların ABD'nin bölgeye nüfuzunu sağlayacak girişlerden birisi olarak düşünülmesini güçlendirmiştir. Olayların ardından yapılan devlet başkanlığı seçiminde Kurmanbek Bakıyev zafere ulaşmıştır. Fakat bu lider değişikliği ABD için beklenen verimi sağlamamıştır. Çünkü Akayev gibi Bakıyev de Moskova ile uyumlu politikalar izlemeyi öncelikli görmüştür. Örneğin 2006 yılında Rusya, Kırgızistan'la Kant Üssü'nün genişletilmesi, Rus yatırımlarının artırılması ve

⁸⁹ Aynur Nogayeva, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları**, Ankara, USAK, 2011, s. 220.

⁹⁰ Haluk Alkan, **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar**, Ankara, USAK, 2011, s. 261.

⁹¹ Alkan, a.g.e., 263.

⁹² Alkan, a.g.e., 264.

Narin Nehri üzerindeki baraj projelerinin desteklenmesi konusunda anlaşmaya varmıştır.⁹³ Sonuç olarak ABD bölgedeki ilk kalkışmasında başarısız olmuştur.

Özbekistan, imzaladığı stratejik ortaklık anlaşması ve tahsis ettiği Hanabad Üssü ile ABD için bölgedeki en büyük müttefik olmuştur. 2001-2005 arasında demokrasi söylemi temelinde çeşitli çalkantılarla devam eden ilişkiler Andican Olayları'yla büyük bir bozguna uğramıştır. Mayıs 2005'te Fergana bölgesinde bölgenin iş adamlarının terör suçlamasıyla yargılanmasını protesto eden eylemciler, hapishane ve hükümet binalarını ele geçirmiştir.⁹⁴ Gürcistan ve Ukrayna örnekleriyle canlı tutulan ve Kırgızistan'daki olaylarla doğrudan tanık olunan devrim girişimi İslam Kerimov için her daim bir tehdit olarak gündemde kalmıştır. Bu protesto hareketini de Taşkent yönetimi doğrudan kendi iktidarına bir kalkışma olarak nitelendirmiş ve sert güvenlik önlemleri almıştır. Bu önlemlerin terörle mücadele kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirten Özbek yönetimin aksine ABD insan hakları bakış açısıyla nitelendirmiş ve Özbekistan-ABD ilişkilerinin zarar görmesine yol açmıştır. Bu zararın en belirgin noktaları ise Hanabad Üssü ve batılı STK'lar olmuştur. Kerimov yönetimi olayların ardından ABD'nin Hanabad Üssü'nü terk etmesini istemiştir. Bu doğrultuda üssü terk eden ABD, Afganistan Operasyonu için ve operasyon vesilesiyle elde ettiği en önemli kazanımlardan birisini yitirmiştir. Bölgenin lider ülkelerinden biri olan Özbekistan'da askeri varlığını sürdürmesi ABD için jeopolitik bir avantaj anlamına gelmekteydi. Bunun yanında Kerimov, devrim hareketlerinde payı olduğunu düşündüğü batılı STK'ları ülkeyi terk etmeleri yönünde baskı oluşturmuştur. Böylece ABD, Orta Asya'nın merkezinde bulunan askeri ve toplumsal kozunu kaybetmiştir.

Özbekistan yönetimi, Washington'la yaşanan sorunun ardından bölgenin güçleri Çin ve Rusya ile yeniden yakınlaşmıştır. Taşkent daha önce ayrıldığı KGAÖ'ye yeniden dahil olmuştur. ABD'nin ardından Çin ve Rusya ile yakınlaşmanın önemli dayanaklarından birisi ise Moskova ve Pekin yönetimlerinin demokrasi vb. çıkışlara sahip olmamalarıdır. Fakat yakınlaşma sürecine daha detaylı

⁹³ Sabir Askarov, "Orta Asya Güvenliğinde Bölge Dışı Güçler ve Rusya", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 191.

⁹⁴ Nogayeva, a.g.e., 228.

bakılacak olunursa Çin'in daha fazla kazanım elde ettiği görülecektir. Çünkü İslam Kerimov için yayılmacı özellikli olumsuz Rus algısı yerini korumuştur.

2005 yılının en büyük kazananı olan Çin, ŞİÖ ile bu kazanımını daha belirgin bir biçimde sunmuştur. Bunlardan en önemlisi 2005 yılında Astana'daki zirvede tüm üye devletlerin imzalarının bulunduğu deklarasyonda ABD'nin bölgedeki üsleri terk etmesi talebi olmuştur.⁹⁵ Aynı zirvede yine bölgenin büyük güçleri olan İran, Hindistan ve Pakistan ŞİÖ'ye gözlemci üye olarak dahil olmuştur. Çin'in en önemli diplomatik enstrümanı olan ŞİÖ bu dönemle birlikte tatbikatlarının da sayısını arttırmıştır. Bölge ülkelerinin aynı masada oturduğu, işbirliği hareketlerinin hız kazandığı ve askeri tatbikatların yapıldığı ŞİÖ, tek kutuplu dünyanın sonunu getiren yeni büyük blok olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Çift kutuplu dünya düzenine geçildiği yönünde düşüncelerin arttığı bu ortamda en büyük paylardan birisi ise bölge ülkelerini yakınlaştıran başarısız politikalarıyla ABD olmuştur. Bu yaklaşma Orta Asya bütünleşmesi açısından bakıldığında hem olumlu hem olumsuz bir görünüme sahiptir. Özbekistan'ın ABD sebebiyle diyalogdan uzak durduğu süreç sona ermiş ve yeniden Kazakistan ve Kırgızistan ile aynı platformda buluşmuştur. Fakat platformun iki büyük ortaklarından birisinin Pekin diğerininse Moskova olması bağımsız kalınan dönemdeki yakınlaşmanın ötesinde başka büyük güçlerin gölgesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu nedenle ŞİÖ çerçevesinde ABD karşıtı denilebilecek hava Orta Asya bütünlüğünden çok Avrasya entegrasyonuna fayda sağlamıştır. ABD'nin oluşturduğu olumsuz imaj öyle büyük bir etkiye sahip olmuştur ki bölgede Rusya ile ilişkilere en soğuk bakan ülke olan Özbekistan, Eylül 2005'te Rusya ile askeri tatbikat düzenlemiş, Kasım 2005'te ise ittifak ilişkisi anlaşması imzalamıştır.⁹⁶ Rusya, bu dönemde ABD'nin yarattığı negatif politik ortamı kendi lehine başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Günümüz itibariyle bakıldığında ise Rusya halen bölgedeki sosyal ve ekonomik açıdan en büyük etkiye sahiptir. Bu nedenle ilişkilerinde KGAÖ ve askeri ilişkiler öncelikli olmuştur. 2004 yılında Rusya'nın bölgedeki müttefiki

⁹⁵ Barış Adıbelli, **Büyük Avrasya Projesi ABD, Rusya ve Çin'in Varolma Mücadelesi**, İstanbul, IQ Kültür Sanat, 2006, s. 36.

⁹⁶ Askarov, a.g.e., s. 187.

denilebilecek olan Kazakistan'la hava-deniz kuvvetleri modernizasyonu ve güvenlik anlaşması imzalaması, Rusya'nın mevcut ilişkilerine güvenerek hareket etmeyeceği ve nüfuzunu daha da derinleştirme amacını güttüğünü göstermiştir. 2005 yılında Rusya-Kazakistan arasındaki sınır anlaşmazlığının ortadan kalmasıyla birlikte ise iki ülke arasında 2014 yılında birlik fikrini hayata geçirecek olan ittifak ilişkileri daha da gelişmiştir.⁹⁷ Kazakistan'ın 1994'te başlattığı Avrasyacı tutumun Orta Asya bütünleşmesine verdiği zarar, yine bir Avrasyacı olan V. Putin'in Rusya devlet başkanı olmasıyla daha da artmıştır. Putin Rusya'sının 2005 sonrası adımları Kazakistan'la sınırlı kalmamıştır. Rusya 2005 yılında 80 Tacikistan askerine kendi okullarında eğitim sağlamış ayrıca 2006 yılında Tacik ordusuna 26 milyon dolar değerinde dört helikopter vermiş ve 2007 yılında 30 milyon dolarlık destek sağlanmıştır.⁹⁸ Bu sayede bölgedeki güvenlik politikalarında etkinliğini sürdüren Rusya, Çin'in bir adım önünde olmayı sürdürmüştür.

ŞİÖ'nün kurulduğu dönemde yapılan anlaşmalarla Orta Asya ile Çin kendisi için öncelikli konular olan Doğu Türkistan sorunu ve sınır anlaşmazlıklarını aşmıştır. 2005 sonrası dönemde ise Çin'in diplomatik karizması gittikçe yükselmiştir. Enerji politikaları sebebiyle Rusya tekelinde kurtuluş anlamına gelen Çin, ABD gibi iç işlere karışma niyetinde de değildir. Bu iki unsur Orta Asya devletlerinin zengin komşuyla iletişimine hız kazandırmıştır.

Yıllık ekonomik büyümesi %7'nin altına inmeyen Çin'in benzer şekilde enerji tüketimi de istikrarlı bir yükselişe geçmiştir. Bu nedenle de Orta Asya'nın sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerine önem vermiştir. Ekonomideki büyüme, ŞİÖ'nün güç kazanması ve genişlemesi gibi önemli gelişmeler ile Çin'in yeni süper güç olarak anılmasına sebep olmuştur. Yeni süper gücün bu dönem içerisindeki öncelikli amacı ise enerji güvenliğini ve yakın çevresinde siyasal istikrarın kurulmasına katkı sağlamak olmuştur. Bölge ülkeleriyle kurduğu diplomaside sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmediği izlenimini başarılı bir biçimde veren Çin, bölgenin yoksul noktalarına pek çok altyapı desteği de vermiştir.

⁹⁷ Askarov, a.g.e., s. 184.

⁹⁸ Askarov, a.g.e., s. 190.

Çin ithal ettiği enerjinin büyük kısmını Pasifik'teki terminallerden ülkeye almaktadır. Bu durum gelen enerjinin Japon ve ABD donanmaları eşliğinde ilerlemesi anlamına geldiğinden Çin için güvenlik sorunudur. Orta Asya'dan alınacak olan petrol ve doğalgaz doğrudan boru hatlarıyla bağlanacağı için ise çok daha güvenlidir. Bu nedenle de Çin enerji politikalarını ve yatırımlarını Orta Asya'ya yöneltmiştir. Bu yönelimde diplomatik anlamda en açık ülke olan Kazakistan ilk ilişki tesis edilebilen ülke olmuştur. Çin'in yaptığı yatırımlarda ise başat aktör Çin Ulusal Petrol Şirketi (ÇUPŞ) olmuştur. ÇUPŞ 2003 yılında Kazakistan'ın batısında faaliyet gösteren AktobeMunayGaz şirketinin tamamını satın almış, yine 2003'te Hazar kıyısındaki Kuzey Buzaçı yataklarının ise yarısını elde etmiştir ayrıca 2005 yılında ülke petrolünün %9.5'ini üreten PetroKazakistan'ı 4.2 milyar dolara satın alarak 2007 yılında Kazakistan'daki en büyük enerji şirketlerinden birisi olmuştur.⁹⁹ Dönemin Çin devlet başkanı Hu Jintao ve Nursultan Nazarbayev arasında süren görüşmeler ile de diğer bir önemli proje olan Kazakistan-Çin petrol boru hattı üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Hazar Denizi'nin kuzeyinden Doğu Türkistan'a uzanan boru hattı sayesinde Kazakistan, Rus tekelinden kurtularak yılda 20 milyon ton petrol ihraç edebileceği büyük güçle işbirliği sağlamıştır. Sağlanan bu işbirliği Çin için diğer Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşımında referans olmuştur. Çin aynı dönemde Türkmenistan ve Özbekistan ile enerji ortaklığı arayışına geçmiştir. Çin ile Türkmenistan arasında Niyazov döneminde başlayan işbirliği süreci tarafsızlık statüsüne rağmen Türkmenbaşı'na göre daha aktif bir dış politika izleme niyetinde olan Berdimuhammedov döneminde yükselerek devam etmiştir. Türkmenistan-Çin enerji diplomasinin en önemli çıktısı ise boru hatları olmuştur. 1830 km uzunluğundaki birbirine paralel olan A Hattı Aralık 2009'da, B Hattı Ekim 2010'da ve C Hattı Haziran 2014'te çalışmaya başlamıştır, yapımı devam eden D Hattı'nın ise 2016 başında faaliyete geçmesi beklenmektedir.¹⁰⁰ 2013 yılında Çin 53 milyar metreküp (mmk) doğalgaz ithal etmiştir. Bu ithalatın 33 mmk olan kısmı ise Türkmenistan'dan sağlanmıştır.¹⁰¹ Çin'in enerji tüketiminin artışı ve dördüncü boru hattının tamamlanmasıyla birlikte bu rakamın artması muhtemeldir. 2007'de başlayan

⁹⁹ Nogayeva, a.g.e., s. 272.

¹⁰⁰ China Daily, (2014), China-Turkmenistan Co-op Consolidates Energy Corridor, (Erişim) http://europe.chinadaily.com.cn/business/2014-08/28/content_18505303_2.htm 05 Nisan 2015.

¹⁰¹ İsmayılov, Budak, a.g.m., s. 38.

süreçte ÇUPŞ ile Aşkabat Yönetimi, Ceyhun Nehri kıyısında bulunan ve boru hatlarının Çin'e uzandığı Bahtiyarlık gaz alanı üzerinde üretim ortaklığı anlaşması imzalamıştır.¹⁰² Bu anlaşma ile ÇUPŞ, Türkmenistan'daki arama ve üretme lisansına sahip ilk yabancı şirket olmuştur. Türkmen ekonomisinin lokomotifi olan doğalgazın en büyük alıcısı olan Çin, bu ilişkilerini siyasal zemine de taşımıştır. Tarafsızlık statüsü sebebiyle bölgenin diplomatik açıdan bakir ülkesi olan Türkmenistan, Eylül 2013'te gerçekleşen Xi Jinping ziyaretiyle birlikte Çin'le stratejik ortaklığa imza atmıştır.¹⁰³ Çin dış politikasının temel argümanları olan aşırıçılık, ayrılıkçılık ve terörizm ile tek Çin politikalarını kabul eden Berdimuhammedov, Çin ile olan iyi ilişkileri daha da ilerletme niyetinde olduklarını belirtmiştir. Çin'in bölgedeki en önemli platformu olan ŞİÖ'nün Eylül 2014'te Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'deki devlet başkanları zirvesine Berdimuhammedov'u onur konuğu olarak davet etmiştir. Tarafsızlık statüsü sebebiyle Orta Asya bütünleşmesine mesafeli duran Türkmenistan, doğalgaz ortaklığının getirdiği yakınlık ile Çin ilişkilerinde daha esnek politikalar takip edebilmektedir. 2007 yılından 2014'e Çin'in Türkmenistan'da elde ettiği kazanımlar sadece ticari değil bölgedeki güç yarışı çerçevesinde siyasi de bir zaferdir. Büyük oyunun en ciddi ayağı olduğu bilinen enerji noktalarına erişim konusunda Çin önemli bir mesafe almıştır. Bu mesafe bölgede mali destek sağlan ABD'nin yerini almanın ötesinde yerleşik Rus nüfuzuna da bir meydan okumaya sebep olmuştur. Diğer yandan bölge ülkelerinin ekonomik açıdan güçlenmesini sağlayan Çin adımları Rusya güvenliği için de önemli bir gelişme olmuştur. Bölgedeki istikrarsızlığın kendisini de tehdit ettiğini düşünen Rusya, bu nedenle ABD yerine Çin'den gelen desteklere olumlu yaklaşmıştır. Rusya devlet başkanı V. Putin'in 2007 Bişkek ŞİÖ Zirvesi'nde "tek kutuplu dünya kabul edilemez"¹⁰⁴ beyanı dönem içinde Rusya'nın Çin ile ittifaklık ilişkisinden ABD sebebiyle memnun olduğunu ortaya koymuştur.

¹⁰² The Moscow Times, (2007), China's CNPC Wins First Gas Field License in Turkmenistan, (Erişim) <http://www.themoscowtimes.com/sitemap/free/2007/9/article/chinas-cnpc-wins-first-gas-field-license-in-turkmenistan/194660.html> 05 Nisan 2015.

¹⁰³ China Daily, (2013), China, Turkmenistan Lift Bilateral Ties to Strategic Partnership, (Erişim) http://www.chinadaily.com.cn/china/2013xivisitcenterasia/2013-09/03/content_16941733.htm Erişim Tarihi: 05 Nisan 2015.

¹⁰⁴ M. Turgut Demirtepe, "İbrahim Erdoğan, Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü", **Uluslararası Sistemde Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik** (Ed.: M.Turgut Demirtepe & Güner Özkan), Ankara, USAK, 2013, s. 89.

Çin'in 2005 sonrası bölgedeki enerji politikaları ve ŞİÖ etkinliği Orta Asya bütünleşmesine bariz etkilerde bulunmamıştır. Özbekistan'ın yeniden diğer ülkelerle olan yakınlaşmasının yanında Türkmenistan yeniden ŞİÖ gibi siyasal bir organizasyon içerisinde görünmüştür. Bu durum Orta Asya bütünleşmesine katkı sağladığı izlenimi verse de yeni bir büyük politik odak olan Çin'in güç kazanması Rusya'nın var olan nüfuzu ile çakışabileceği sebebiyle ayrışmalara da zemin hazırlayabilecektir. 2001 sonrası ABD'nin Özbekistan'la iyi ilişkileri dış politik kopmaya nasıl sebep olduysa 2005 sonrası Çin ile işbirliği de bu şekilde bir uzlaşmazlığı getirebilecektir. Fakat günümüz itibarıyla bu şekilde bir uzlaşmazlığın ortaya çıkmaması halen bölgede Rus-Çin ittifakının devam ediyor olmasından kaynaklanmaktadır. İlişkilerin uzun vadede daha da derinleşecek olması Orta Asya'daki kuzey-güney ayrımını kuvvetlendirebilecektir.

2010 yılına gelindiğinde ise en önemli gelişme ABD ile Özbekistan ilişkilerinin yeniden iyileşme sürecine girmesi olmuştur. 2005'teki Andican olaylarından ABD'yi sorumlu tutan Özbekistan bu süre zarfında Rusya ile pozitif ilişkiler tesis etmiştir. Fakat Batı'dan askeri ambargonun kaldırılması yönün açıklama gelmesi Özbekistan'ın bakışını değiştirmiştir. 2010 yılında ABD ve Özbekistan "Bilim ve Teknoloji İşbirliği" anlaşmasını imzalayarak yeni dönemin ilk adımını atmışlardır.¹⁰⁵ ABD ve Özbekistan arasında işbirliği ortamının yeniden kurulduğu bu dönemde Rusya için Orta Asya ile ilgili en önemli gelişme bölgedeki askeri üsler sözleşmelerinin 2014 yılında sona erecek olmasıdır. 2012 yılında Rusya, Kırgızistan'daki Karakol ve Karabalta askeri radar üssünü, Maylısu radyo sismik laboratuvarını ve Kant askeri hava üssünü tek komutanlık haline getirilmiş ve Kırgızistan ile anlaşma sağlamıştır.¹⁰⁶ Yine 2012 yılında Rusya askeri ve mali destek ile Tacik işçilere imtiyazlar karşılığında Tacikistan'da bulunan 201. askeri üs için 2042 yılına kadar Duşanbe ile anlaşmıştır.¹⁰⁷ Aynı yıl Özbekistan'ın KGAÖ'den ayrıldığı göz önünde tutulursa Rusya için Orta Asya'daki askeri varlığın devam ettirilmesinde Tacikistan'daki ve Kırgızistan'daki üslerin önemi artmıştır. Sonuç

¹⁰⁵ U.S. Department of State, (2010), U.S. and Uzbekistan Sign Science and Technology Cooperation Agreement, (Erişim) <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2010/12/152267.htm> 07 Nisan 2015.

¹⁰⁶ Askarov, a.g.e., s. 195.

¹⁰⁷ Askarov, a.g.e., s. 196.

olarak Orta Asya'daki ABD-Özbekistan ittifakına karşı Rusya-Kırgızistan ve Rusya-Tacikistan ittifakı denge oluşturmuştur.

Rusya'nın üsler için Kırgızistan ve Tacikistan'la anlaşma sürecinde sınır aşan sular üzerindeki baraj projelerine destek verebileceği yönündeki beyanlar bölgeyi etkileyen bir diğer konu olmuştur. Özbekistan'ın tarımsal üretimi üzerinde hayati bir konuma sahip olan nehirler üzerinde iki ülkenin barajlar inşa edecek olması Özbekistan'a karşı Kırgızistan'ı ve Tacikistan'ı güçlendirecektir. Özbekistan yönetimi kırmızı çizgisi olan bu konuda gelişmelerin yaşanması durumunda ise sert tepki verecektir. Özbekistan'ın bu tehditkar yaklaşımı Kırgızistan ve Tacikistan'ı Rusya ile anlaşmaya yöneltmiştir.

Askeri üsler üzerinden gelişen bu politikalar Orta Asya bütünleşmesine zarar vermiştir. Özbekistan'ın bölgedeki Rus askeri varlığına muhalefet etmesi bu durumun başında gelmektedir. Diğer yandan Kırgızistan ve Tacikistan'da Rus askeri varlığının uzunca bir süre devam edecek olması bölgenin güvenliğini kendi inisiyatifinin dışarısına çıkartmıştır. 2012 yılı itibariyle Orta Asya'nın yegane bir kuvvet oluşturulması tamamen ortadan kalkmış, Rusya askeri açıdan varlığını tamamen egemen kılabilmiştir. Bu durum Rusya tarafından gündeme getirilecek olan Avrasya Birliği'nin ekonomi dışında bir siyasal birlik olarak da nitelendirilmesine olanak sağlamıştır. Bunun yanında su sorunu ve Özbekistan tamamen bir güvenlik meselesi olarak gördüğü baraj projeleri Orta Asya bütünlüğüne en büyük zararı verebilecek potansiyele sahiptir. Su sorunu üzerinden yaşacak olan anlaşmazlıklar çeşitli siyasal uzlaşmazlıkların ötesinde çatışma ihtimali barındırmaktadır. Bu nedenle Rusya'nın özellikle Tacikistan ile girdiği diyalogda ABD ile yakınlaşmış Özbekistan'a karşı baraj projelerine destek konusunu masaya koyması tesadüfi değildir.

Rusya 2013 yılında açıkladığı dış politika konseptinde Avrasya Birliği'ne yer vermiş ve birliğin kurulmasını dış politika hedefi olarak ilan etmiştir.¹⁰⁸ Rusya'nın Avrasya Birliği düşüncesi ekonomi alanındaki işbirliğinin ötesinde siyasal birlik kurulmasını da amaçlamaktadır. Sovyetler Birliği coğrafyasındaki ülkeleri hedef alan bu proje için Sovyetler dönemindeki askeri, ekonomik ve sosyal temeller

¹⁰⁸ Askarov, a.g.e., s. 224.

kolaylaştırıcı unsurlar olarak sunulmuştur. Ortak para birimi kullanılmasını da hedefleyen birlik 2000'den itibaren süren Avrasya Ekonomik Topluluğu'yla ekonomi konusunda önemli bir yol almıştır. Mayıs 2014'te Kazakistan, Rusya ve Belarus tarafından atılan imzalarla da Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) kurulmuştur. Birliğe 2014 sonunda Ermenistan ve Kırgızistan da dahil olmuştur. Batı bu gelişmeyi SSCB'nin yeniden doğuşu olarak nitelendirse de AEB üyelerinden Kazakistan lideri N. Nazarbayev birliklerinin Sovyet reenkarnasyonu olmadığını sıklıkla vurgulamıştır.¹⁰⁹ Rusya bu stratejik politikasıyla birlikte 2001'den itibaren süren nüfuz mücadelesinde en büyük kazanımı elde etmiştir. Fakat mutlak bir Rusya hakimiyetinden bahsetmek yine de mümkün görünmemektedir.

Avrasyacılık konusu 1994 yılında olduğu gibi 2014 yılında da Özbek lider İslam Kerimov'un tepkisini çekmiştir. Kerimov, AEB'nin SSCB'yi yeniden kurma girişimi olduğunu ve Rusya'nın yayılmacı hedefleri olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle 1994'te gelişen söylem gibi AEB imzaları Orta Asya bütünleşmesine büyük bir darbe daha indirmiştir. AEB ile Kazakistan ve Kırgızistan, bütünleşme konusunda Özbekistan'dan tamamen uzaklaşmış gibi görünmektedir.

2014 yılının Rusya ve Çin açısından en değerli gelişmesi de ABD'nin Kırgızistan'daki Manas Üssü'nü terk etmesi olmuştur. 2005 yılında başlayan ABD'nin askeri varlığına son verme mücadelesi 2014 yılında sonuç vermiştir. Böylece Orta Asya'daki güç çekişmesinde ABD bölgeden askeri anlamda saf dışı bırakılabiliştir. Fakat Rusya'dan gelen çeşitli iddialar ABD'nin Kırgızistan gibi jeopolitik açıdan hayati bir noktayı o kadar da çabuk terk edemeyeceğini göstermiştir. Bu iddialara göre ABD bölgedeki istihbarat ekiplerini ve ekipmanlarını büyükelçilik şemsiyesi altında bölgede bulundurmaya devam etmektedir.¹¹⁰ Fakat iddiaların doğruluğu konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.

2015 yılına gelindiğinde bölgedeki manzarada çekişme içerisine girebilecek güçlerin Rusya ve Çin olduğunu görülmektedir. Fakat Rusya'nın Ukrayna krizi

¹⁰⁹ Kazinform, (2013), Nazarbayev: Eurasian Integration not Aimed at Reincarnation of Political Unions, (Erişim) <http://www.inform.kz/eng/article/2527318> 04 Nisan 2015.

¹¹⁰ Lyubov Lyulko, (2013), Uydut Li Amerikantsi İz Manasa, (Amerikalılar Manas'tan Gidecek mi), (Erişim) <http://www.pravda.ru/world/formerussr/other/20-11-2013/1182910-manas-0/> 07 Nisan 2015.

sebebiyle batıyla mücadeleye devam etmesi ve bölgedeki Çin adımlarına destek vermesi iki ülke arasındaki işbirliğinin Orta Asya üzerinde süreceğini göstermektedir. Bunun yanında ABD'nin tamamen oyun dışında kaldığı düşünülmemelidir. Bu durumun son göstergesi ise 2014 sonundaki görüşme trafiğidir. AEB sayesinde ekonomik olarak ilgi çeken Kazakistan 17 milyonluk değil 170 milyonluk bir pazar olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bölgenin pazar gücü olan Özbekistan'ın bu cazibesini yitirmemek için AEB'ye katılabileceği öne sürülmüştür. Nitekim arka arkaya gelen Kerimov-Nazarbayev ve Kerimov-Putin görüşmeleri bu olasılığı güçlendirmiştir. Fakat bu görüşmelerin ardından Obama ile telefonda görüşen Özbek lider ülkesinin hiçbir Sovyet tipi birliğe girmeyeceğini beyan etmiştir.¹¹¹ Bunun ardından ABD'nin Özbek ordusuna 300 askeri zırhlı araçlık desteği gerçekleşmiştir.¹¹² ABD'nin Özbekistan'la halen diyalog kurabilmesi ve birtakım desteklerle anlaşabilmesi Rusya için önemli bir handikaptır. ABD bu adımlarıyla bölgede üssü bulunmasa da Rusya'ya yeni jeopolitik krizler yaşatabilecektir. Bu nedenle ABD'nin Orta Asya'daki üsleri terk etmesi mücadelenin sona erdiği anlamına gelmemektedir.

Toy Orta Asya devletleri bu süreç içerisinde bütünleşme arzusunu bir kenara bırakarak dünya politikalarının yön vericileriyle temasa geçmişlerdir. Her birinin çıkarı gereği farklı noktalara yönelmesi ise bölgenin yönetilebilirliğini kolaylaştırmıştır. 2001 yılı itibarıyla devam eden bölgedeki güç mücadelesi ve yeni dengeler bütünleşmenin göz ardı edilerek içinin boşalmasını sağlamıştır.

B. Avrasya Ekonomik Birliği

Avrasyacı jeopolitiğin ilk somut ürünü olan Avrasya Ekonomik Topluluğu (2000), 29 Mayıs 2014 tarihinde Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın imzalarıyla Avrasya Ekonomik Birliği'ne dönüşmüştür. AEB'nin kuruluşu tüm Orta Asya'yı da

¹¹¹ Tengri News, (2015), Uzbekistan Will Never Join Any Union That Resembles Soviet Union: Islam Karimov, (Erişim) http://en.tengrinews.kz/politics_sub/Uzbekistan-will-never-join-any-union-that-resembles-Soviet-258399/ 08 Nisan 2015.

¹¹² Joshua Kucera, (2015), U.S. Military Aid to Uzbekistan Seen as Triumph of Realpolitik over Values, (Erişim) <http://www.eurasianet.org/node/71791> Erişim Tarihi: 08 Nisan 2015.

içerisine alacak bir girişim olarak nitelendirilmektedir. Bu da Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasına nüfuz etme girişi hatta Sovyetler Birliği'nin geri dönüşü olarak adlandırılmaktadır.

AEB'nin Orta Asya bütünleşmesine karşı verdiği ilk zarar bölgedeki bütünleşme girişiminin zarar görmesidir. Bağımsızlıktan 1993'e kadar geçen süredeki heyecanlı bütünleşme adımlar ilk olarak 1994'te Kazak lider N. Nazarbayev'in "Avrasyacı" çıkışıyla zarar görmüştür. AEB'ni getiren bu adım Rusya'yı bölgeden dışlayan Özbekistan ve Türkmenistan'dan tepki çekmiştir. Böylece Orta Asya'nın kuzeyindeki ülkeler ile güneyde yer alanlar arasında Rusya algısı değişiklik arz etmeye başlamıştır.

Orta Asya bütünleşmesini sağlayacak olan gereklilik ve ortam daha fazlayken AEB hakkında ilerleme kaydedilmiş olması Rusya'nın ekonomik gücünden ileri gelmektedir. Rus ekonomisi AEB için ülkelere hem bir pazar hem de çeşitli maddi yardımlar verebilmektedir. Rusya maddi desteğin yanında örnek olarak 2010 yılında Kazakistan'a Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) dönem başkanlığını getiren siyasi destek de verebilmektedir. Bu maddi ve siyasi destek Orta Asya devletleri için cazibe oluşturmakta ve Orta Asya'nın Rusyasız bütünleşmesini geri planda bırakmaktadır.

2005 yılında Nazabayev'in "Bölgesel entegrasyon Orta Asya'da yaşayan tüm halkların ortak çıkarını güdecektir. Bu nedenle Orta Asya Devletler Birliği'nin oluşturulmasını teklif ediyoruz. Kazakistan'ın Kırgızistan ve Özbekistan'la arasındaki ebedi dostluk anlaşması böyle bir birliğe sağlam bir temel oluşturabilir."¹¹³ sözleri Rusya'nın AEB için bölgedeki müttefiki Kazakistan için halen Orta Asya bütünleşmesi de gündeminde tutuyor gibi görünmektedir. Fakat aynı dönem içerisinde Kazakistan elidi kendisini Orta Asya'ya sınır olan fakat dahil olmayan Avrasya ülkesi olarak nitelendirmiştir.¹¹⁴ Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerine hız kazandıran müttefik ülke konumundaki Kazakistan, gün geçtikçe kendisini bölgenin

¹¹³ Nursultan Nazarbayev, Kazakhstan On The Road To Accelerated Economic, Social and Political Modernization, (Erişim) http://akorda.kz/en/page/page_address-of-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-to-the-people-of-kazakhstan-february-18-2005_1343986671 29 Haziran 2015

¹¹⁴ Qoraboyev, a.g.m., s. 17.

dışında bir Avrupalı olarak değerlendirmiştir. Bu bağımsızlığın ilk yıllarından Sovyet Rusya'nın bölgeyi tanımlarken kullandığı fakat o dönem karşı çıkılan "Kazakistan ve Orta Asya" tanımına sıcak bakıldığı göstermektedir. Bu nedenle AEB ve Rusya-Kazakistan ilişkileri Orta Asya'daki birlik fikrine zarar vermiştir. Öteki konumundaki Rusya bölgeye dahil olmuş, bölge ülkesi olan Kazakistan ise gittikçe Avrasyalılaşarak Orta Asya dışında kalmaktadır.

Kazakistan'ın Rusya ile oluşturduğu olumlu ilişkiler ve tüm bölgeye refah vaat eden girişimler bölge halkları nezdinde karşılık bulmaktadır. 2008 yılında Rusya Kamuoyu Çalışmaları Merkezi tarafından eski Sovyet ülkelerinde yapılan bir araştırma Orta Asya devletlerinde Rusya'nın mutlak bir çoğunluk tarafından dost ülke olarak kabul edildiğini göstermiştir: Kazakistan %67, Kırgızistan %74, Tacikistan %89 ve Özbekistan %74.¹¹⁵ Bu sonuçlar tüm bölgede Rusya'nın olumlu bir etki yaratabildiğini ve başarılı bir yumuşak güç politikası izlediğini belirtmektedir.

AEB'nin bölgedeki hızlı ilerleyişinde sonuçsuz kalan Orta Asya bütünleşmesinin de etkisi bulunmaktadır. Öyle ki bu başarısız girişimler bölge devletlerinin ve toplumlarının ayrışmalarına sebep olmuştur.¹¹⁶ AEB getirdiği hem bütünleşmeci hem de kullanımını sağladığı Rus kültürü ile Orta Asya bütünleşmesini bölgenin gündeminden çıkartmıştır.

Astana yönetimi tarafından birliğin ekonomik entegrasyon nitelikli olduğunu ve yeni bir Sovyet girişimi olmadığını dile getirmekte siyasal, savunma, sınır güvenliği, kültür, bilim ve eğitim alanlarındaki entegrasyonu reddettiklerini vurgulamaktadır.¹¹⁷ Fakat V. Putin, Kazak liderin karşı çıktığı noktaları birer bütünleşme alanı olarak görmekle birlikte kültürel Sovyet mirasının bu bütünleşme için temel oluşturduğunu düşünmektedir.¹¹⁸ Rus liderin bu görüşü bütünleşme

¹¹⁵ Russia Center of Studying Public Opinion, Friends and Foes of Russia in the Post-Soviet Space, Press Release 1102, www.wciom.ru 'dan aktaran Qoraboyev, a.g.m., s. 26.

¹¹⁶ Qoraboyev, a.g.e., s. 17.

¹¹⁷ Evraziyskiy Soyuz Stolknulsya s Trudnostyami Rosta, (Avrasya Birliği Büyüme Zorluklarıyla Karşı Karşıya), (Erişim) <http://izvestia.ru/news/563175> 7 Temmuz 2015

¹¹⁸ Vladimir Putin, Noviy İntegratsionniy Proekt Dla Evrazii - Buduşçee, Kotoroe Rojdaetsa Segodna, (Avrasya İçin Yeni Entegrasyon Projesi - Bugün Doğan Bir Gelecek), (Erişim) <http://izvestia.ru/news/502761> 7 Temmuz 2015

terminolojisindeki "yayılma etkisi" (*spillover effect*) kavramıyla açıklanabilmektedir. Yayılma etkisine göre belirli alanlarda sağlanan bütünleşme diğer alanlara da sirayet edebilecek ve entegrasyonu kökleştirebilecektir. Bu nedenle Kazakistan ve Rusya arasındaki entegrasyon süreci henüz taze olduğundan ekonomi dışındaki bütünleşmeye karşı durulabilse de ilerleyen süreç Rusya'nın amaçladığı noktaya erişecektir.

Kazakistan'ın AEB aracılığıyla Rusya'yı bölge politikalarında tam etkin hale gelmesindeki kolaylaştırıcı tavrı bölgenin bütünlüğü algısına zarar vermektedir. Özellikle Taşkent yönetimi Rusya'ya karşı olumsuz tavrını ve algısını sürdürmektedir. Bu nedenle bölgenin en ciddi gücü olan Özbekistan sınırlarında Rus ekonomik ve askeri adımlarından rahatsız olmaktadır. Özbekistan'ın Rusya karşıtı tutumu ile Kazakistan'ın Rusya ile tam işbirliği sağlaması iki ülkenin bütünleşmeye yönelmesini engellemektedir.

C. Su Sorunu

Şekil 6: Aral Havzası Haritası

Kaynak: (Central Asia Water Info) <http://www.cawater-info.net/aral/i/vod-res-bam-e.gif> (05.06.2015)

Orta Asya'da yaşam için büyük öneme sahip olan başlıca akarsular Amuderya ve Sırderya'dır. Her iki büyük nehir de Aral Gölü'ne akmaktadır. En büyük nehir olan Amuderya, Tacikistan sınırlarındaki Panj ve Vahş Nehri (Kızılsu) nehirlerinden beslenir, uzunluğu 2540 km hacmiyse 309 bin km²'dir.¹¹⁹ 3/4'ü Tacikistan'dan kaynaklanan Amuderya, Afganistan, Özbekistan, Türkmenistan topraklarını geçtikten sonra yeniden Özbekistan'a döner ve Aral Gölü'ne dökülür. Amuderya'nın bu denli çok sınırı aşıyor olması üzerinde hak iddia edenlerin sayısını da arttırmaktadır.

¹¹⁹ Water Resources of Aral Basin, (Erişim) http://www.cawater-info.net/aral/water_e.htm 15 Haziran 2015.

Aral Havzası'nda ikinci büyük nehir olan Sırderya ise Kırgızistan'daki Narin Nehri'nden başlar. Amurderya-Tacikistan ilişkisinde olduğu gibi Sırderya'nın da 3/4'ü Kırgızistan'dan kaynaklanmaktadır.¹²⁰ Uzunluğu 3019 km, hacmi ise 219 bin km² olan Sırderya, Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan sınırlarından Aral Gölü'ne erişmektedir.

Aral Havzası'nı meydana getiren Amuderya ve Sırderya ilgili veriler bir araya getirildiğinde Tacikistan ve Kırgızistan'ın toplam havzanın %75'ine kaynak olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna karşın her iki ülke de var olan bu su kaynağından istedikleri verimi elde edememektedirler. Aral Havzası dahilinde 7,895,600 km²'lik alan sulanabilmektedir, bu alanın 4,233,400 km²'si (%53.6) Özbekistan, 1,735,000 km²'si (%22) Türkmenistan, 786,000 km²'si (%9.9) Kazakistan, 719,000 km²'si (%9.1) Tacikistan ve 422,000 km²'si (%5.4) Kırgızistan topraklarıdır.¹²¹ Tüm havzanın 3/4'ünün olduğu Tacikistan ve Kırgızistan sulama alanı olarak en küçük payı almaktadırlar. Veriler diğer taraftan incelendiğinde ise görülmektedir ki Özbekistan tarım arazilerinin yarısından fazlasına sahiptir. Bu da olası su krizlerinde Taşkent yönetiminin alakadar olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Özbekistan bölgedeki su konusunu yakinen takip etmektedir.

Bu duruma ek olarak bölgedeki diğer ülkeler fosil yakıt açısından zengin kaynaklara sahipken Kırgızistan ve Tacikistan bu kaynaklardan yoksundur. Bu nedenle bölgedeki tek zenginliği su kaynakları olan Kırgızistan ve Tacikistan hidroelektrik ile kalkınma arayışı içerisindedir. Tacikistan ve Kırgızistan'ın kendileri için yegane kalkınma yolu olarak gördükleri baraj projeleri ise tarımsal üretimde bulunan başta Özbekistan olmak üzere diğer ülkeleri rahatsız etmektedir. Projelendirilmiş olan barajların yapımı durumunda Kırgızistan ve Tacikistan bölge ülkeleri üzerinde siyasal bir baskı aracına sahip olmuş olacaktır. Bu durumu hem güvenlik hem ekonomik bir tehdit olarak değerlendiren Özbekistan ise barajların yapılması halinde ilişkilerin zarar görebileceğini açıkça ortaya koymuştur. Örneğin 2000 yılında su sorunu sebebiyle Taşkent yönetimi Kırgızistan'a verdiği gazı kesmiş,

¹²⁰ Water Resources of Aral Basin, (Erişim) http://www.cawater-info.net/aral/water_e.htm 15 Haziran 2015.

¹²¹ Location, Geomorphology, Landscape, (Erişim) http://www.cawater-info.net/aral/geo_e.htm 15 Haziran 2015.

Bişkek ise Toktogul Barajı'ndan gereğinden fazla su bırakmış ve Özbek tarım alanlarını su altında bırakarak cevap vermiştir. Buna karşılık olarak Özbekistan yönetimi Kırgızistan sınırına zırhlı araç, tank ve helikopter sevkiyatı yaparak Toktogul Barajını fethetmeyi amaçlayan bir tatbikat gerçekleştirmiştir.¹²² Kırgızistan karşılaştığı askeri tehdit sonucunda geri adım atmayarak Fergana ve Zarafşan vadilerini ve yerlerim birimlerini su altında bırakma yanıtını vermiştir. Bu da su sorunu sebebiyle iki ülkenin imkanları dahilinde birbirlerine zarar vermekten kaçınmayarak öz faydaları gereğince davranış sergilediklerini göstermiştir. Su konusunda bölgesel bir kararın olmayışı su sorununu gündemde tutmaktadır. Gündemde kalan su sorunu da bütünleşme fikrine zarar vermektedir.

Sovyetler Birliği döneminde hazırlanan projeler sadece idari sınırlar dahilinde gerçekleştiği için sorun oluşturmazken aynı sınırlar bugün birer egemen devleti ve farklı çıkarları temsil etmektedir. Tacikistan'ın Rogun, Kırgızistan'ın ise Kambarata hidroelektrik santralleri projeleri en önemli iki potansiyeldir. Fosil yakıt açısından fakir olan Tacikistan ve Kırgızistan bu santrallerin kurulması durumunda güçlü birer elektrik ihracatçısı konumuna geleceklerdir. Bu nedenle baraj projeleri milli umut anlamına gelmektedir. Diğer yandan Tacik ve Kırgız ekonomileri bu projeleri gerçekleştirebilecek güçte değildir. Dış yardım almaksızın hayata geçemeyecek olan baraj projeleri için her iki ülke de kaynak aramaya devam etmektedir. Fakat bölge politikalarında Özbekistan'ı karşısına almak istemeyen güçler maddi destekten geri durmaktadırlar.

Özbekistan kanadından Tacikistan'ın Rogun projesine karşı gelen eleştiriler sadece siyasi ve ekonomi kaygıları barındırmamaktadır. *Pravda Vostoka* gazetesinde yayınlanmış olan bir makalede Rogun'un yapılacağı bölgede büyük fay hatlarının olduğu ve bölge için depremin bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır. Pamir-Hindi dağları etrafında haftada 8 depremin yaşandığı belirtilen yazıda Rogun'un da deprem ve taşkın tehlikesi altında olduğunun altı çizilmektedir. Sovyet döneminde inşa edilmeye başlanan fakat yarım kalan Rogun'un bu kısmının taşkınlarla yıkılmış

¹²² Vali Kouzegar Kaleji, "Water Crisis in Central Asia: Centers of Conflict and Possible Consequences for Iran", (Erişim) http://www.iranreview.org/content/Documents/Water_Crisis_in_Central_Asia_Centers_of_Conflict_and_Possible_Consequences_for_Iran.htm 20 Mart 2015

olması bu analizi doğrulamaktadır. Analizdeki en önemli çıkarımdan biri ise 14 milyar metreküp su tutacak olan Rogun Barajı'nın 'insan yapımı tsunami' potansiyeline sahip oluşudur.¹²³ Baraj projelerinin hayata geçmesi ve sulama yöntemlerinin hala çok eski biçimde yapılıyor olması Sırderya'nın ve Amuderya'nın Aral Gölü'ne ulaşmamasını sağlamıştır. Aral Gölü çevresinde ve Karakalpakistan bölgesinde ekolojik denge kaybolmuştur. Baraj yapımı siyasi, ekonomik getiriler sağlayacak olsa da bölgenin yaşam dengesine geri dönüşü olmayacak zararlar verebilecektir.

Su sorunu aynı zamanda bir bütünleşme aracı olarak düşünülse de liderler konuya bu açıdan yaklaşmamaktadır. Bu da su rejimi konusunda yaşanacak sorunun bütünleşmeyi tehdit edebildiğini göstermektedir. Barajlarda gerekli su tutmalar nedeniyle Amuderya ve Sırderya rejimindeki değişikliklerin tarımsal üretimine darbe vuracağını düşünen Özbekistan'ın lideri İslam Kerimov su sorununun savaşa yol açabileceğini açıkça dile getirmiştir.¹²⁴ Konuyla ilgili çalışmalarını sürdüren Taşkent yönetimi, Kazakistan ile de görüş birliğine varmıştır.¹²⁵ Hem Kazakistan'ın hem Özbekistan'ın su sorununa aynı pencereden bakması bölge politikaları açısından belirleyici olmuştur. İki büyük gücün fikir birliği Tacikistan ve Kırgızistan için olumsuz bir gelişmedir.

1996 yılında ise Özbekistan ve Türkmenistan Amuderya'nın eşit şekilde paylaşılması konusunda anlaşmaya varmışlardır.¹²⁶ Fakat 2000 yılında Türkmenistan'ın çöl içerisinde Altınasır Gölü oluşturma yönünde proje açıklaması Özbekistan'ın tepkisini çekmiştir. Bunun yanında Özbekistan kendi nüfusunun Türkmen nüfusa oranının yüksek olması sebebiyle Amurderya üzerinde daha fazla

¹²³ Once Again On The Issue Of Construction Of Rogun Hyrdroelectric Power Plant, Pravda Vostoka, (Erişim) http://www.uzembassy.org.tr/files/Press_releases/Press_en/press_release_1_16072012en.doc. (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2014).

¹²⁴ V Bişkeke Karimova Ponimayut, No Ne Sluşayut, (Bişkek Kerimov'u Anlıyor ama Duymamazlıktan Geliyor), (Erişim) <http://www.uznews.net/ru/central-asia/20735-v-bishkeke-karimova-ponimajut-no-ne-slushajut> 23 Eylül 2014.

¹²⁵ Danna Bupezhanova, "With Warm Embrace, Nazarbayev and Karimov Call for Stronger Ties Between Kazakhstan and Uzbekistan", (Erişim) <http://www.astanatimes.com/2014/11/warm-embrace-nazarbayev-karimov-call-stronger-ties-kazakhstan-uzbekistan/> 23Mart 2015.

¹²⁶ Yegor Volovik, **Overview of Regional Transboundary Water Agreements, Institutions and Relevant Legal/Policy Activities in Central Asia**, EU-UNDP Project, Şubat 2011, s. 9.

hakkı olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. İki ülke Amuderya'nın paylaşımı konusunda kısa süreli gerginlik yaşamıştır. Özellikle Özbekistan'ın merkezinde bulunduğu su anlaşmazlıkları tüm bölgeye hızlı bir biçimde sirayet edebilmektedir. Askeri anlamda en güçlü durumda olan ülke olan Özbekistan'ın su sorununa her daim taraf olması gerginliğin boyutunu arttırabilmektedir. Kırgızistan sorununda olduğu üzere Özbekistan askeri yöntemlere başvurma konusunda çekingen olmamakla birlikte Özbek lider Kerimov bu seçeneği konuyla ilgili demeçlerinde yinelemektedir.

D. Sınır Anlaşmazlıkları

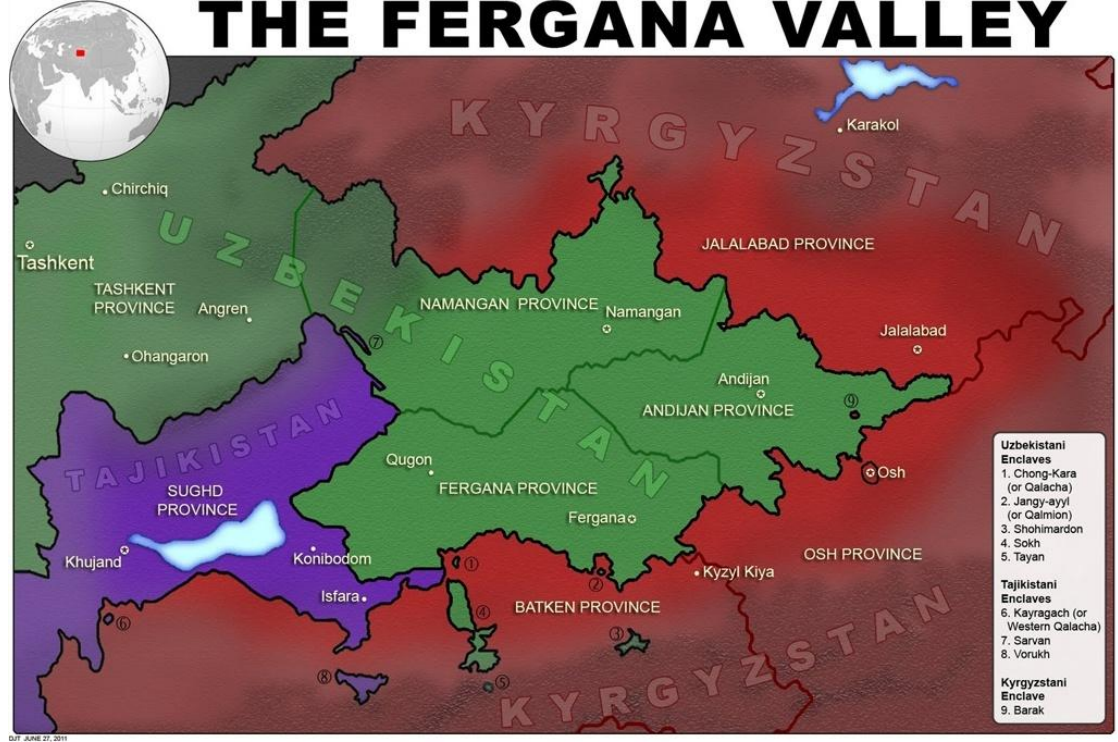
Sovyetler Birliği'nin bölgede en hissedilir miraslarından biri olan mevcut sınırlar bölge ülkeleri arasında birliğin dağılmasının ardından sorunlara neden olmuştur. Sovyet Rusya'nın "ulusal bölünme" politikası çerçevesinde gerçekleştirdiği sınırlar 1936'ya değin çeşitli değişikliklere uğrayan bugünkü halini aldı. "1929 yılında Tacikistan, Özbekistan'dan ayrılarak Sovyet Cumhuriyeti oldu... Aynı yıl Kırgızistan'ın adı Kazakistan, Kara Kırgızistan'ın¹²⁷ adı ise Kırgızistan olarak değiştirildi... 1932'e daha önce Rusya'ya bağlı olan Karakalpakistan Özbekistan'a aktarıldı. 1936'da ise Kazakistan ve Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti statüsünü kazandı."¹²⁸ Türkistan'daki milli bilinci tahrip etme ve birbirine başkalaştırma adına yapılan politikanın bir parçası olan bu bölümlenme 1991'in ardından da anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Bu sorunların büyük kısmı ise Orta Asya'nın nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu Fergana Vadisi'nde yaşanmaktadır. Fergana dışında kalan Kazakistan Rusya, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile yaptığı görüşmelerin ardından nihai sınırlarını belirlemiştir.

Sınır sorunlarının yaşandığı Fergana Vadisi Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından paylaşılmaktadır. Giriift durumdaki sınırların yanında anklav

¹²⁷ Sovyetler Birliği gerçekleştirdiği idari bölümlenmede ilk olarak bugünkü Kazakistan'a Kırgızistan, bugünkü Kırgızistan'a ise Kara Kırgızistan demiştir. Bahsedilen dönem içerisinde Kazaklar ve Kırgızlar o denli birleşiktirler ki Moskova idaresi isim karışıklığı yaşamıştır.

¹²⁸ Roy, a.g.e., s. 100.

toprakların bulunması güvenlik güçleri arasında çatışmalar yaşanmasını beraberinde getirmektedir.

Şekil 7: Fergana Vadisi Haritası

Kaynak: (Russian International Affairs Council)
http://russiancouncil.ru/common/upload/cenas8_x.jpg (05.06.2015)

Tacikistan'ın Sogd, Özbekistan'ın Fergana ve Kırgızistan'ın Batken illeri Fergana Vadisi'nde yer almaktadır. Bu illerin dışında Tacikistan'ın Kırgızistan içerisinde Kayragaç ve Voruh, Özbekistan içerisinde ise Sarvan bölgelerine sahiptir. Özbekistan'ın ise Kırgızistan içerisinde Çong-Kara, Jangy-ally, Şahimerdan, Soh ve Tayan bölgeleri bulunmaktadır. Kırgızistan'ın aynı nitelikteki tek toprak parçası ise Özbekistan içerisindeki Barak'tır. Bu toprak parçalarında çıkan sorunların yanı sıra ülkelerin kendi toprağı olduğu yönünde iddiaları bulunmaktadır.

Anklav topraklar sebebiyle pek çok çatışma yaşanmaktadır. Bölge sınırlarının dışına çıkmasıyla birlikte diğer ülke sınırlarına dahil olunması güvenlik güçlerin müdahalesine neden oluşturmaktadır. Sınırların kontrolünün oldukça zor olmasından

dolayı kimi ürünlerin kaçakçılığı da yapılmaktadır. Fakat her ülkenin güvenlik birimleri bu hareketleri silahlı olarak durdurmaktadır. Bu durumda ülkelerin eksklav topraklarına hizmet götürmemesinin de payı bulunmaktadır. Böylece yörede yaşayanlar için tek çare sınırı aşmaktır. Fakat sınırın aşılması diğer bir ülkenin toprağına girilmesi anlamına gelmektedir.

Sınırın aşılması ve bu eylem sırasında güvenlik güçlerinin müdahalesi ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Sınır güvenlik birimlerinin birbiriyle de çatışmaya girmeleri ülkeleri daha sert süreçlere dahil etmektedir. Bu da bütünleşme sürecini olumsuz etkilemektedir. Fakat su sorununda olduğu gibi bütünleşme süreci ve hareketi sınır anlaşmazlıklarına da son verecektir. Böylece Sovyetler Birliği içerisinde olduğu gibi sınırlar egemenlik değil idari bir anlam taşıyacaktır.

Özbekistan'ın su sorununun merkezinde bulunmasına benzer bir şekilde Kırgızistan'da anklavlar sebebiyle sınır anlaşmazlıklarının ortasında bulunmaktadır. Özellikle Tacikistan güçleriyle Kırgız güçleri yılda pek çok kez karşı karşıya gelmektedir. Her iki ülke de sınırların güvenliği konusunda kararlar alıyor olsalar da bu gelişmeler çatışmaların durmasını sağlamamaktadır. Kırgızistan Tacikistan'ın dışında Özbekistan'la sınır gerilimi yaşamaktadır. Bunlardan en çok akılda kalan ise Ocak 2013 tarihinde Kırgızistan'daki Özbekistan toprağı olan Soh'ta 20 Kırgız vatandaşının rehin alınması hadisesidir.¹²⁹Sorunun yaşandığı süreçte Özbekistan ve Kırgızistan karşılıklı olarak sınırları kapatmışlardır. Uluslararası kamuoyunu uzun süre meşgul eden olayın silahlı çatışmaya dönüşebileceği görüşü zemin bulmuşsa da rehinelere serbest kalmasıyla sorun geride kalmıştır. Sınır sorununun savaşa dönüşebileceği noktasındaki referanslardan en ciddi ise 2010'da yaşanan Özbek-Kırgız etnik gerilimidir.

E. Etnik Çatışmalar

Çarlık Rusya'nın bölgeyi işgalinden Sovyet Rusya'nın kurulduğu dönem içerisinde Orta Asya'da hakim olan algı Türkistanlılıktır. Bu bilinçten hareketle

¹²⁹ Aynur Jafarova, "20 More Kyrgyz Citizens Still Held Hostage in Uzbek Enclave: Official", (Erişim) <http://www.azernews.az/region/48257.html> 23 Haziran 2015.

karşısında durulduğu görülen etnik taraf Ruslar olmuştur. Basmacı Hareketi'nin sonuna değin getirebileceğimiz bu dönem içerisindeki çatışma Ruslar-Türkistanlılar veya Hıristiyanlar-Müslümanlar tarafları arasında yaşanmaktaydı. Bu durumun önüne geçilmesi için Türkistanlılık şuurunun zarar görmesi gerektiği düşünen Moskova yönetimi sınır bölümlerine etnik /milliyet politikaları eklemiştir. Sovyetler Birliği'nden önce ise Orta Asya'da Çarlık Rusya kültür siyaseti gerçekleştirmiştir. Türkistanlılığı Rus düşünce ve hayat biçimine evirme amacındaki bu politika dilin Ruslaştırılmasını, dinin Ortodokslaşmasını hedef edinmiştir.¹³⁰ Sovyetler Birliği'nin amaçladığı etnisitelerin yaratılması politikasında Nikolay İlminskiy ismi oldukça önemlidir. Türkiyat üzerine çalışmalar yürüten İlminskiy, öncelikli olarak Çarlık Rusya'nın Tatarların kendileri lehine Orta Asya'yla iletişim kurmasına müsaade eden girişimine son vermiştir. Çünkü Tatarlar Ceditçilik Hareketinde olduğu gibi bölgeyi bilinçlendirmiş ve aydınlanmasına vesile olmuştur.

Tatarlar ile olan bağın kesilmesinin ardından ise birbirleri arasındaki ilişkinin zarar görmesi için Rus alfabesinin benimsetilmesini böylece tüm bölgenin iletişim sağlayabildiği Çağatay Türkçesi'nin tasfiye edilmesini amaçlamıştır.¹³¹ Bu durum tek kaynakta iletişimin yitirilmesinin yanında Ruslaştırma politikasına da zemin hazırlamıştır. Rus okullarının açılması ile de daha önceki pantürkist ve panislamist hareketlerin önüne geçilmiştir.

Bu politikanın yanında bölgeye büyük bir Rus göçü yaşanmıştır. Toplumsal yaşam içerisinde önemli iş kollarında Rusların sayısı gittikçe artmıştır. Öyle ki SSCB'nin dağılmasının ardından Kazakistan'daki Kazak ve Rus oranları birbirine çok yakın¹³² seyretmiştir. Yerli halkın azınlık konumuna düşmesine neden olan bu göçler özellikle Sovyetler Birliği yönetimi döneminde gerçekleşmiştir. Bölgenin etnik çeşitlilik göstermesinde İkinci Dünya Savaşı sırasında Orta Asya'ya bazı Sovyet Cumhuriyetleri'nden sürgünlerin etkisi de bulunmaktadır. Bu halklar arasında Almanlar, Koreliler, Ahıska Türkleri bulunmaktadır. Özellikle Ahıska Türkleri bölgedeki etnik gerilime taraf olan halklardan birisi olmuştur.

¹³⁰ Hayit, 1995, a.g.e., s. 164.

¹³¹ Roy, a.g.e., s. 92.

¹³² 1989 tarihli nüfus sayımına göre Kazakistan nüfusu 16.5 milyondur. Bu nüfusun %39.7'si Kazak, %37.8'i ise Rus'tur.

Milliyetler politikasının en önemli ayağı ise yerel ağızların milli dil konumuna getirilmesi olmuştur.¹³³ Bir milliyet yaratılmasında özgün dilin varlığı hayati bir tamamlayıcı olduğundan bölümlene sonucunu oluşturan her gruba kendi dili olarak belletilmiştir. Yeni dil ve etnisite icatlarıyla birlikte Moskova'ya dolayısıyla ile de Ruslara karşı olan Türkistanlılık bilinci yıkılmış ve bugünkü sonuç ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum Rus karşıtlığının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Diğer yandan bölgenin ötekisi olan Rusların yerine milliyetler politikası sayesinde her toplum diğerinin ötekisi olmuştur. Amerikalı jeopolitikçi Z. Brzezinski Orta Asya'nın bu durumu "Avrasya Balkanları" olarak nitelendirerek etnik gerilimlere dikkat çekmiştir.

Orta Asya'nın sahip olduğu tarihsel ortak kimliğin yerini alan farklı ulus inşaları Sovyetler Birliği'nin mirasıdır. Bu miras, yeni bağımsız devletlerin yeni yönetimleri tarafından ise bağımsızlığın güçlü tesisi için takip edilmiştir.¹³⁴ Sonuç olarak Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikasıyla Türkistanlılığı tüketme girişimi yarım kalmış olsa da 1991 sonrasında Türkistan liderlerinin bağımsızlık adına bu Sovyet mirasını kuvvetlendirmesi ve yarım kalan Moskova politikasını nihayetlendirmiştir.

¹³³ Roy, a.g.e., s. 101.

¹³⁴ Somuncuoğlu, a.g.m., 2013, s. 160.

Şekil 8: Orta Asya'nın Etnik Haritası

Kaynak: (Stratfor Global Intelligence)
https://www.stratfor.com/sites/default/files/main/images/Central_asia_demography.jpg
 (06.06.2015)

Bugün bölgenin en kalabalık ülkesi 31 milyonluk nüfusuyla Özbekistan'tır. Özbekistan'ın %80'i Özbek, %5.5'i Rus, %5'i Tacik, %3'ü Kazak ve %2.5'i Karakalpak'tır. Özbekistan sahip olduğu büyük nüfusun yanında diğer Orta Asya ülkelerinde belirgin diasporalara da sahiptir.

Bölgenin en büyük ekonomisi olan Kazakistan'ın nüfusu 17 milyondur. Bu nüfusun %63.1'i Kazak, %23.7 Rus ve %2.9'u Özbek'tir. Bölge ülkeleri arasında nüfus sıralamasında üçüncü sıradaki ülke 7.9 milyon olan popülasyonu ile Tacikistan'dır. Tacikistan nüfusunun %80'i Tacik, %15.3'ü Özbek'tir. Kırgızistan

nüfusu ise 5.8 milyondur ve nüfusun %72.4'ü Kırgız, %14.4'ü Özbek ve %6.6'sı Rus'tur. Türkmenistan nüfusu ise 6.2 milyondur, bu nüfusun %94'ü Türkmen, %2'si ise Özbek'tir.¹³⁵

Günümüz Orta Asya nüfusları her ülkenin çok etnikli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yapıda Sovyetler Birliği döneminde gelişmiş çizilmiş sınırların da payı bulunmaktadır.

M. Gorbaçov tarafından 1986 yılında ortaya konulan açıklık ve yeniden yapılanma politikalarıyla toplumlar içerisindeki siyasi faaliyetler hız kazanmıştır. Yükselen siyasi hareketler milliyetçilik etkisiyle birlikte ayrışmalara neden olmuştur. Henüz SSCB dağılmadan 1989-91 yıllarında etnik sorunlar yaşanmaya başlanmıştır.

Bunlardan ilki Haziran 1989'da yaşanan Özbeklerle Ahıska Türkleri arasındaki çatışmadır. Taşlak, Margilan, Fergana, Kokand bölgelerinde Özbeklerin Ahıska Türkleri'ne karşı yürüttüğü kitlesel saldırılar sonucunda 100 Ahıska Türkü yaşamını yitirmiş, 17 bin Ahıska Türk Sovyet Ordusu tarafından tahliye edildi ve 70 bin kişi ise Sovyet Birliği'nin farklı noktalarına kaçmıştır.¹³⁶ Yapılan saldırılar ancak Sovyet polisinin müdahalesiyle son bulmuştur.

1990 yılındaki en büyük çatışma ise Kırgızistan'ın Oş kentinde Özbekler ile Kırgızlar arasında yaşanmıştır. Yaşanan ekonomik kriz sebebiyle köyden kente göçlerin yaşanması evsizliğe ve işliğe sebep olmuştur. Kırgızların kolhoz topraklarının dağıtılmasını talep etmiş ve yerel yetkililer ile Kırgızlar, Özbeklerin yakınında yaşadığı Oş'taki arazilerin dağıtılması konusunda anlaşmıştır.¹³⁷ Bu durum Özbeklerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Toprak talebinde bulunan Kırgız sayısının gittikçe artması sonucunda ise dağıtılacak arazi miktarı daha da arttırılmıştır. Bunun üzerinde dağıtılacak arazilerin bulunduğu bölgede hem Kırgızlar hem de Özbekler

¹³⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı Orta Asya Ülkeleri Künyeleri, (Erişim)

<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ede60537-9169-4b35-a43b-1471fc7eaf08> 25 Haziran 2015.

¹³⁶ Deportation: From Georgia To Central Asia, (Erişim) <http://ataccdayton.org/life-of-ahiska-people-in-post-soviet-union-countries/> 25 Haziran 2015.

¹³⁷ Yaşar Sarı & Çınara Asanbayeva, "1990 ve 2010 Yıllarında Güney Kırgızistan'daki Etnik Çatışmalar", **Orta Asya'da Siyaset ve Toplum Demokrasi, Etnisite ve Kimlik**, (Der.: M. Turgut Demirtepe), Ankara, USAK Yayınları, 2012, s. 114.

toplanmıştır. Toprak sebebiyle oluşan gerginlik Özbeklerin otonomi ve resmi dil talepleri üzerine daha da kızışmıştır.¹³⁸ İki taraf arasındaki anlaşmazlık kısa süre içerisinde kanlı çatışmalara dönüşmüştür. Farklı bölgelerdeki Kırgızların Oş'a ilerlemesiyle birlikte Özbek ölümlerine hız kazandırmıştır. Sovyet askerince bastırılan çatışmanın ardından ortaya çıkan manzara resmi rakamlara göre 300 ölü ve binlerce kişininse evlerini terk etmek zorunda kalmasıdır.¹³⁹ Yaşanan Kırgız-Özbek gerilimi bölgenin iki yerel halkı arasında yaşanmış olduğundan bütünleşme adına büyük bir sorun oluşturmaktadır. Sovyetleri gelişi güzel sınırlar belirlemesi ve buna ek olarak etnik düşmanlığa neden olan siyasal hareketliliklere alan yaratmış olması sorunların aşılmasını engellemektedir. Bağımsızlığın ardından 2010 yılında yeni bir Kırgız-Özbek çatışmasının yaşanmış olması bu durumu yansıtmaktadır.

"Lale Devrimi" olarak adlandırılan süreçte Kırgızistan'da kuzey-güney çekişmesi yaşanmıştır. Bu çekişme sonucunda ise güneyli Kurmabek Bakiyev 2005 yılında Kırgızistan'ın başına gelmiştir. 2005'e kadar gelinen süreçte ise Özbekler güneydeki ağırlıklarıyla kısmen siyasal bir nüfuz elde etmişler fakat Özbekçenin resmi dil olması yönündeki hedeflerine erişememişlerdir. 2010 yılına gelindiğinde ise Kırgızistan yeniden bir iktidar değişikliğine sahne olmuş ve K. Bakiyev devrilmiştir. Kendi bölgesi olan güneye geçen Bakiyev ve taraftarları bölgedeki Özbeklerle çatışmaya girmişlerdir. 10 Haziran gecesi başlayan ilk çatışmayla birlikte Kırgızlar ve Özbekler karşı karşıya gelmiştir. Gerginlik Özbeklerin Oş hükümet binasını ele geçirerek otonomi ilan edeceği iddiasıyla ve geçici hükümetin olaylardan haberdar olmayışıyla hız kazanmıştır.¹⁴⁰ Farklı bölgelerden gençlerin çatışma alanına gelmesiyle birlikte tansiyon daha da yükselmiştir. Şiddetli bir etnik çatışmanın yaşandığı bölgede yüzlerce kişi yaşamını yitirmiş, 100 bin Özbek ise kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁴¹ Halen hatırlanan bu olaylar bütünleşme siyaseti için uygun zemin olarak görülen kültürel yakınlığı doğrudan hedef almaktadır. Bu da

¹³⁸ Sarı, Asanbayeva, a.g.e., s. 115.

¹³⁹ Sarı, Asanbayeva, a.g.e., s. 117.

¹⁴⁰ Sarı, Asanbayeva, a.g.e., s. 127.

¹⁴¹ Kyrgyzstan Clashes Force 100,000 Uzbeks To Flee To Border For Safety As Death Toll Climbs, (Erişim) <http://www.nydailynews.com/news/world/kyrgyzstan-clashes-force-100-000-uzbeks-flee-border-safety-death-toll-climbs-article-1.179375> 25 Haziran 2015.

bütünleşmenin toplumsal temelden çok ekonomi üzerinden görüşülmesini sağlamaktadır.

II. BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ ÇERÇEVESİNDE ORTA ASYA

Bu bölümde çalışmanın birinci kısmında incelenen bütünleşme teorileri Orta Asya bütünleşmesi için ana hatlarıyla yorumlanacaktır. Teorilerin Orta Asya'da AB örnekleriyle uygulanabilirliği veya uyumsuz noktaları tespit edilecektir.

A. İşlevselcilik ve Yeni-İşlevselcilik

İşlevselciliğin bütünleşme politikası içerisindeki en belirgin vurgusu yayılma etkisi ve bu etki vasıtasıyla bütünleşmenin derinleşmesi ve ilerlemesi öngörüsüdür. Bütünleşme sürecinin başlangıç noktası olarak da özellikle ekonomi seçilmektedir. Orta Asya ülkeleri ise Sovyetler Birliği'nin denetim sınırları içerisinde oluşmuş ekonomik bağılıklara sahiptir. Bu nedenle ekonomi anlamında yaşanacak bütünleşme Orta Asya için uygulanabilir bir projedir. Örneğin sınır aşan sular, doğalgaz ve tarım ürünleri gibi ekonomik çıktılar konusunda bölge ülkelerinin birbirine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle Orta Asya'da bütünleşme için atılacak adımlarda var olmayan ekonomi entegrasyonunun oluşturulmasının ötesinde işbirliği tavrına ihtiyaç bulunmaktadır. İşbirliği ortamının sağlanması ise entegrasyon için öncelikli gerekliliktir.

Orta Asya ekonomi üzerinden başlatılacak olan bütünleşme girişimleri İşlevselci teorinin öngördüğü yayılma etkisiyle farklı alanlara ulaşabilecektir. Örneğin su paylaşımı konusunda varılan anlaşma daha sonra suyun kullanımıyla ilgili bir ortak mevzuat gerektirebilecektir. İşlevselcilik yayılma etkisiyle gerçekleşecek olan bütünleşmenin korunması için devletlerin ulus üstü bir kuruma yetki devrini uygun bulmaktadır. Bunun en önemli örneği ise AB'nin Avrupa Komisyonu'dur. Orta Asya'da su konusunun anlaşmaya varılması ve hukuki zeminde

kullanımının kararlaştırılmasıyla birlikte bu tip bir kanunların devamlılığını devletlerin çıkarıcı girişimlerinden koruyacak bir ulus üstü kurum inşa edilebilecektir. Ticaret üzerinden gelen düzenlemeler, vergilendirme, gümrük vb. konulardaki hukuki bütünlük bir ulus üstü kurumun gerekliliğini ortaya koyacaktır. Orta Asya için bu konular sonucunda da ulus üstü kurumsallaşma ihtiyaç olacaktır. Ulus üstü yapının tarafsız gözlemiyle refahın paylaşımı ve dengeli yayılımı da koordine edilebilecektir.

Orta Asya bütünleşmesi AB gibi güçlü bir ekonomik yapı ve kapasite vaat etmemektedir. Bunun yerine büyük güçler tarafından çevrelendiği için egemenlik daha öncelikli bir husustur. Fakat ekonomi bütünleşmesi Orta Asya için önemli faydalar da sağlayabilecektir. Örneğin Dünya çapındaki pamuk üreticilerinden olan Özbekistan ve Türkmenistan aynı piyasayla aynı coğrafyadan iletişim kurduğu için rakip konumundadırlar. Fakat ekonomide işbirliği ardından da bütünleşme yaşanması halinde Özbekistan ile Türkmenistan pamuk üretimleri ve piyasaya çıkaracakları fiyatlandırmalar Orta Asya için daha güçlü olabilecektir. Özbekistan ve Türkmenistan pamuk ihracatı konusunda aynı bölgeden rakibin ortadan kalkmasıyla piyasa içerisinde daha belirleyici bir konuma gelebilecektir. Bu anlamda işlevselciliği başlangıç noktası olarak ekonomiyi görmesi Orta Asya için de tutarlı bir konuma sahiptir. Özbekistan ve Türkmenistan'ın pamuk üzerinde yaşadıkları işbirliği ise Amuderya'nın paylaşımı konusunda tarafları daha ılıman bir hale getirecektir. Bu da pamuk üzerinden yakalanan işbirliğinin karşılıklı bağımlılık üzerinden yayılma etkisi sağladığı anlamına gelecektir.

İşlevselciliğin Orta Asya için açıklayıcı olmadığı noktası ise barış vurgusudur. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım ortamı ve bu duruma çözüm olarak yükselen işlevselcilik barış ve karşılıklı bağımlılık politikasını ifade etmiştir. Bu teori, Avrupa'nın yaşadığı yıkımın ardından sağlanacak barış için geliştirilmiştir. Bölgede ise Avrupa'nın tersine büyük bir savaş geçmişi olmaması ve aksine bütünlük fikrinin Avrupa'dakine nazaran daha kuvvetli oluşu "barışın tesis edilmesi" çıkışını temelsiz kılmaktadır. Avrupa'nın büyük güçleri büyük savaşlar yaşamışken Orta Asya devletleri arasında böyle bir geçmiş söz konusu değildir.

Yeni işlevselciliği refah ve fayda kaygısı ise Orta Asya bütünleşmesini daha destekleyici bir bakış açısına sahiptir. Fakat bu noktadaki soru ise bölgenin büyük ekonomisi olan Kazakistan'ın ne karşılığında Tacikistan ve Kırgızistan gibi daha küçük bir ekonomiyle fayda ve refah konusunda anlaşma sağlayabileceğidir. Bu nedenle Orta Asya bütünleşmesinin düşünülmesinde ve tartışılmasında Avrupa bütünleşmesindeki gibi ekonomi değil bağımsızlık ve egemenlik unsuru ön plandadır. Barış, ekonomi ve fayda üzerine yoğunlaşan işlevselcilik Orta Asya için bu noktada eksik kalmaktadır. Halbuki Kazakistan'ın güvenliği için Kırgızistan ve Tacikistan'ın istikrarı oldukça mühimdir. Güvenlik ve siyaset konularındaki bütünleşme Özbekistan için de önemlidir. Çünkü Taşkent yönetimi için bütünleşmenin içerisinde siyaset her zaman dahil görülmektedir.

B. Hükümetlerarasıcılık ve Liberal Hükümetlerarasıcılık

Devletlerarası ilişkilerdeki realist bakış açısının temel argümanı uluslararası ortamın kaotik yapısı ve güvenlik sorunlarıdır. Bu nedenle realizmin bütünleşme teorilerindeki yansıması olan hükümetlerarasıcılık da mutlak bir bütünleşmeyi öngörmek yerine işbirliği kavramını vurgulamaktadır.

Hükümetlerarasıcılık için bütünleşme ekonomi ve kültür politikalarında gerçekleşebilecekken güvenlik, dış politika anlamında mümkün görülmemektedir. Hükümetlerarasıcılığın bu yaklaşımı Avrupa bütünleşmesinin çağdaş pozisyonunu açıklamaktadır. Avrupalılık kültür politikası ve ekonomideki ileri işbirliği, bütünleşme adına başarılı olabilirken, ortak ordu veya ortak dış politika olası görülmemektedir. Hükümetlerarasıcılık yüksek politika olarak adlandırdığı ve bütünleşmeyi mümkün görmediği askeri ve dış politika için tek istisna ise ortak düşmana, tehdide karşı işbirliği durumudur.¹⁴² Avrupa bütünleşmesi için belirgin olmayan bu durum Orta Asya içinse daha güçlü bir olasılığa sahiptir.

Orta Asya bütünleşmesi, Avrupa'ninkinin aksine barışı sağlama ve ekonomi gücü olmanın ötesinde ortak yayılmacı tehdidine karşı bir ileri işbirliği projesidir. Bu

¹⁴² Açıkmeşe, a.g.m, s. 10.

nedenle özellikle bölgenin ötekisi konumundaki Rusya'yı ve olası yayılcı politikalarını bölge dışında tutmak isteyen Orta Asya için hükümetlerarasıcılık perspektifinden incelendiğinde bütünleşme Orta Asya için daha büyük bir gerekliliktir. Güvenlik politikalarını ön plana koyan ve bütünleşmeyi ortak tehdit üzerinden açıklayan hükümetlerarasıcılık için bütünleşme Orta Asya'nın bu ortama müsait olması sebebiyle AB'ye nazaran daha büyük bir gerekliliktir.

Yüksek politika konusundaki işbirliğine kısa vadede uzak bakan hükümetlerarasıcılığın bu bakış açısı tarafsızlık statüsüne sahip olan Türkmenistan için daha anlaşılır bir yol olacaktır. Herhangi askeri ve siyasi müttefiklik ihtimalinden uzak duran Türkmenistan için yüksek politikada entegrasyon zararlı olarak nitelendirilebilecektir. Bu durum bütünleşme için masaya oturan tarafların olası bütünleşme alanlarını tespit etmesini de kolaylaştıracaktır.

İşlevselciliğe devletlerarası politikaları göz ardı ettiği için eleştiri getiren hükümetlerarasıcılık devletlerin ulus üstü bir yapıya yetki devrini de mümkün görmemektedir. Bu durum Orta Asya açısından bakıldığında paralellik göstermektedir. Henüz bağımsız olan Orta Asya devletleri bağımsızlıklarına ve dolayısıyla yetkileri konusunda daha hassas bir tutum izlemektedirler. Bu nedenle de özellikle Özbekistan bölgede büyük bir gücün hegemonya tesis edebilecek her girişimini bağımsızlığına bir tehdit olarak görmektedir. Bağımsızlık ve egemenlik konusunda yüksek duyarlılığa sahip olunması bütünleşme adımlarının temkinli ve yavaş atılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bütünleşme süreci içerisinde ani yetki devri gibi kararlar bölge ülkelerinin masadan kalkmasına dahi sebep olabilecektir. O nedenle yetki devriyle bir ulus üstü yapı inşası Orta Asya için kısa vadede bütünleşme adına tehlikeli bir adım olabilecektir. Bu nedenle ülkelerin kendi politikalarını kendilerinin yürütmesi daha olumlu bir manzara oluşturacaktır.

Liberal Hükümetlerarasıcılık ise bütünleşmeye katılacak olan devletlerin fayda ve maliyet çıkarımında bulunacağını buna göre bir pazarlık süreci geçirileceğini ve bu sürece de ulusal politikaların doğrudan etki edeceğini ifade etmektedir. Bütünleşmenin genişlemesi anlamında bakabileceğimiz bu durum Orta Asya hali hazırda doğrudan bir kültürel temeli ifade ettiğinden Avrupa için olduğu

kadar ihtiyaç görülmeyebilir. Orta Asya'yı içeren kültürel ögeler daraltıldığı takdirde Türk kimliği belirginleşmektedir. Bu durumda da Tacikistan dışarıda kalmaktadır. Orta Asya bütünleşmesinden Tacikistan ilk etapta dışarıda kalırsa da bir genişleme Avrupa'nınki kadar büyük olmasa da gündemde olacaktır.

Tacikistan ve Orta Asya bütünleşmesi arasındaki fayda ve maliyet analizi yapıldığında ise genişlemenin veya Tacikistan'ın birlik içerisinde neden olması gerektiği anlaşılacaktır. Öncelikle Tacikistan'ın ve Tacik toplumunun Orta Asya'daki komşularından jeopolitik ve kültürel olarak ayrı olmadığı bilinmelidir.

Fergana Vadisi'nde yoğunlaşan nüfus yapısının bir parçası olan Tacikistan Orta Asya'nın ayrılamaz bir parçasıdır. Bu durumda bağımsızlık ve egemenlik kaygısı güden Orta Asya bütünleşmesinin jeopolitik olarak iç içe girdiği bir ülkeyi birliğinin dışında bırakması bir zafiyet anlamına gelecektir. Bu nedenle de Orta Asya bütünleşmesi Tacikistan'dan yoksun olarak düşünülmemelidir. Diğer yandan bölgedeki Tacikler sadece Tacikistan'da yaşamamaktadır. Özellikle Özbekistan topraklarında ciddi sayıda bir Tacik nüfusu bulunmaktadır. Aynı durum Tacikistan için de geçerlidir. Orta Asya'daki diğer toplumlardan da bir çoğu Tacikistan'da yaşamaktadır. Yüzyıllardır birlikte yaşanması da kültürel anlamda Tacikistan'ın Orta Asya'nın parçası olduğu anlamına gelmektedir. Bu anlamda Avrupa bütünleşmesindeki Doğu Avrupa genişlemesiyle kıyaslandığında Tacikistan'ın bütünleşme içerisinde kalması daha hayati bir pozisyona sahiptir.

Bölgedeki bütünleşme unsurlarının başında gelen su konusu da Tacikistan'ı içerisine almaktadır. Kırgızistan gibi Aral Havzası'nı oluşturan nehirlerin üst kısmında yer alan Tacikistan, Özbekistan ile su konusunda karşı karşıya gelebilmektedir. Birbirleri üzerinde politik etkisi olmasını sağlayan su konusu sebebiyle de Tacikistan Orta Asya'nın dışında kalamaz.

Orta Asya bütünleşmesi su sorununun çözülmesi ve bölgeye uzlaşa için mümkün olacaksa Tacikistan sürecin içerisinde olmalıdır. Aynı zamanda önemli bir alüminyum üretici olan Tacikistan Orta Asya için ihracatta ticari çeşitlilik getirecektir. Diğer yandan Orta Asya'nın otomobil üreticisi konumundaki Özbekistan ile hammadde üzerinden yakalanacak ileri işbirliği de bütünleşmeye olanak

sağlayacaktır. Bu değerlendirmeler göstermektedir ki Tacikistan'ın Orta Asya'daki varlığı büyük faydalar getirecektir.

C. Transaksiyonalizm

İşlevselciliğin ve hükümetlerarasıcılığın rasyonel tutumlarının dışında kalan transaksiyonalizm için bütünleşme konusunda öncelikli alan toplumlar ve yapılarıdır. Toplumların talep etmemeleri veya birliktelik duygusu beslememesi halinde bütünleşme mümkün görülmemektedir. Bütünleşmiş insanların oluşturduğu güvenlik toplumu insanlar arasındaki bilinç, beklenti ve algı bütünlüğüyle mümkün görülmüştür.

Transaksiyonalizm teorisinin bu bakışı Orta Asya için Avrupa bütünleşmesine nazaran daha güçlü bir ifade yaratmaktadır. Avrupa birbiriyle tarih boyunca savaş vermiş eski ulusların bulunduğu ve farklı kültürlerin yerleştiği bir bölge iken yürütülme gayretindeki Avrupalılık inşası ağır bir ilerleyiş göstermektedir. Fakat Orta Asya için bakıldığında tam tersi bir şekilde Türkistanlılık, tarihsel anlamda da günümüz kültürel yapısında da bütünlük içermektedir. Ortak yabancı tehdit algısı, dil, din, kültür ve aile gibi neredeyse her konuda birlikteliği bulunan Orta Asya için bütünleşme bu konuda Avrupa'ya göre daha olasıdır. Avrupa ortak kimlik, tarih ve kültür inşası yaşama çabasıdayken Orta Asya'da bu unsurlar varlıklarını sürdürmektedir. Ayrıca Avrupa'da halen çok güçlü çatışmacı milliyetçi zemin yer alırken Orta Asya kader birliği yaşamaktadır.

Günümüz Orta Asya'sının bugün farklı ulus inşa süreçleri yaşadığı görülse de birbirlerinden tamamen kopuk yapılar oluşturamayacaktır. Bu durumda tek zarar görecektir olan toplumsal argüman tek milletlik durumudur. Fakat bunun dışında bölgenin birliği, tekliği algısı yerini korumaktadır. Korunabilen bu yapı ise özellikle bölgedeki Rusya adımları ve Kazakistan'ın Orta Asyalılık dışında Avrasyalı adımları ile yine de tehdit altındadır. Bölgeye Rusya'nın dahil olması veya Kazakistan'ın bölge dışında kendisini görmesi transaksiyonel bakış açısını boşa çıkarabilecektir.

Tarihi bir figür olarak var olan Orta Asyalılık güncel siyasette bölgenin kader birliğine sahip olduğunu göstermektedir. Birbirinden bağımsız düşünülemez Orta Asya ülkeleri ve toplumları bütünleşmenin en belirleyici parçalarından birisidir. Tarihsel anlamda var olan toplumsal bilinç bugün etnik gerilimler sebebiyle zarar görmüştür. Bu nedenle toplumsal yakınlık Orta Asya devletlerinin bütünleşme sürecinde başarılı olarak sayamayacağı bir unsurdur. Özellikle eğitim politikalarıyla var olan gerilimlerin gelecek nesillere aktarılması önlenmelidir. Avrupa'ya göre çok daha fazla sosyal birliktelik unsuruna sahip olunması Orta Asya için transaksiyonalizmi kuvvetli bir konuma getirmektedir. Transaksiyonalizmin toplumsal bilinç ve beklenti birliği bütünleşme için iki model olan kaynaşma ve çoğulcu modelleri öngörmektedir. Bütünleşme süreçlerinin ideali denebilecek olan ABD örneği transaksiyonalizm tarafından kaynaşmacı model olarak görülmüştür. Farklı yapılarken tek bir karar alıcıda birleşen kaynaşmacı örneği Orta Asya için toplumsal temelde Avrupa bütünleşmesine göre daha olası bir örnektir. Birbirinden bağımsız ulusların yüksek politikalarda bütünleşmesinin yanında aynı milli ve kültürel yapıların yanı sıra ortak tehdit unsurlarının var olduğu Orta Asya'da ABD örneği bir bütünleşme gerçekleşmesi daha kolay olacaktır.

Orta Asya bütünleşmesinin toplumsal açıdan incelenmesinde bir diğer bakış açısı Türk Birliği/Turan şeklinde değerlendirilmesidir. Hükümetlerarasıcılık başlığında incelenen Tacikistan'ın dışlandığı/dışlanabileceği yaklaşımı toplumsal açıdan da Orta Asya için Avrupa ile kıyaslandığında daha mümkün bir gelişmedir. Avrupa bütünleşmesinin Doğu Avrupa'daki genişlemesi Batı ve Kuzey Avrupa'dan farklı kültürlerin, bakış açılarının birliğe dahil olması ve karar alma sürecini zorlaştırabilecek uyumsuzluğu beraberinde getirebilecekken tek genişleme ihtimalinde Tacikistan söz konusu olan Orta Asya'da zaten kültürel olarak farksız olunması bütünleşme sürecinin karar alma kabiliyetini olumsuz etkilemeyecektir.

Kuzey ve Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasındaki kültür farkı Tacikistan ve geri kalan Orta Asya için geçerli değildir. Öyle ki Tacikistan içerisindeki Özbek nüfus, Özbekistan içerisindeki Tacik nüfus ile bu toplumların birbirlerinin dilini konuşabilmesi toplumsal bütünleşmişliği göstermektedir. Fakat Fransızca bilen Bulgaristan vatandaşı ya da İspanyolca konuşabilen Macaristan vatandaşı sayısı

bütünleşmenin önünü açabilecek bir seviyede değildir. Bu da kültürel farklılığa ek olarak Avrupalılık düşüncesinin önündeki engeldir. Bu engelse Orta Asya için geçerli değildir.

D. Yeni Kurumsalcılık

Avrupa bütünleşmesinin ilk adı ve kurumu Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'dur. Avrupa'nın pek çok defa karşı karşıya gelen ülkelerinden olan Fransa ve Almanya arasında savaş araçları hammaddesi üzerinden sağlanan bu bütünleşme adımı karşılıklı bağımlılık ve savaş ihtimalinin sona erdirilmesi niyetiyle atılmıştır. Orta Asya için bakıldığında ise bir hammadde üzerinden sağlanacak bütünleşmenin öncelikli unsurları su ve doğalgazdır. Orta Asya Su Doğalgaz Topluluğu gibi bir örgütlenmeye gidilmesi kurumsalcılığın öngördüğü üst kurumun tesis edilmesi, yetki devri ve bütünleşmenin başlangıcı mümkün olabilecektir. Rasyonel ihtiyaçlara cevap verebilecek olan bu kurumsallaşma ile Avrupa'nın geçmişteki çatışma potansiyelinden uzaklaştığı görülmektedir. Orta Asya için daha düşük olan çatışma ihtimalleri ortadan kaldırılabilir. Bütünleşme adına atılan bu denli ciddi adımlarda ise iyi niyet gerekmektedir. Bu anlamda iyi niyet gösterilmesi ve bütünleşme sürecinin devamı içinse değerler, kültür gibi etkiler gerekmektedir. Su ve doğalgaz gibi temel ihtiyaç anlamına gelen unsurlar üzerinden yaşanacak olan bütünleşme sayesinde Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ı suyu kontrol edebilme gücü sebebiyle bir tehdit olarak görmekten vazgeçebilecektir. Aynı şekilde de Özbekistan'a doğalgaz bağımlılığı olan Kırgızistan, bu bağımlılığın bir siyasal bir baskı aracı olarak kendisine dönemeyeceğini bilecektir. Baskı ve çatışma unsurları üzerinden Avrupa örneğinde olduğu gibi bütünleşme yaşanması en ciddi adım olarak görülmektedir.

Orta Asya'daki bütünleşme süreci içerisinde kurumsallaşma uygulanmamış bir yaklaşım değildir. OAEB, OAET örnekleriyle gerçekleşen bu kurumsallaşmalar yeterli hukuki altyapı ve statüye sahip olmadıklarından zayıf kalmışlardır. Son olarak da bu birliğe Rusya'nın dahil olarak öncü güç konumuna geçmesi ve süreci Avrasya

Ekonomik Birliği'ne yöneltmesi kurumsallaşma anlamında Orta Asya bütünleşmesinin sonunu getirmiştir.

SONUÇ

Orta Asya bütünleşmesinin Avrupa için oluşturulan teorilerle incelenmesi ilk etapta uyumsuz olarak görünebilmektedir. Bunun ilk sebebi ise bölgeler arasındaki demokrasi ve ekonomi düzeyleri ile kültürel farklılıktır. AB ülkeleri demokratikleşmişken Orta Asya ülkelerinde tek adam yönetimi hakimdir. Bu nedenle AB, Orta Asya'ya örnek olamaz gibi görünmektedir fakat Rusya'nın da tek adam yönetimi altında olduğu ve Kazakistan, Belarus ve Kırgızistan'la bütünleşme sürecine girebildiği takip edilirse demokratik yapının bütünleşme için belirleyici olmadığı görülmektedir.

Avrupa'nın bütünleşme tecrübesi dahilinde oluşturduğu gümrük birliği ise Orta Asya'nın Sovyet geçmişinden gelen ekonomik entegre yapısıyla benzeşmektedir. Hatta bu durum Orta Asya'da daha da ileridir. Çünkü belirli kaynakların kullanımı için ülkeler eski altyapılar sebebiyle birbirlerine bağlıdır.

AB'nin lokomotifi diyebileceğimiz ülkelerinin ekonomi kapasiteleri birbirlerine oldukça yakındır. Doğu Avrupa ülkelerinin katılımıyla AB genişlese de Batı Avrupa'da ekonomik uçurumdan bahsetmek olası değildir. Bu durum Orta Asya için de geçerlidir. Bölgenin en büyük ekonomisi olan Kazakistan diğerlerine nazaran oldukça büyük bir ekonomik hacme sahip olsa da Rusya'nınkiyle karşılaştırıldığında küçük kalmaktadır. Bu da birlik sağlanması adına belirleyici bir unsurdur öyle ki tek bir ekonomi odağın varlığı halinde yaşanacak bütünleşme süreci daha çok büyük ekonomiye bağımlılık haline gelecektir. Birlik oluşturulabilmesi için denk kapasitelerin varlığı önemlidir.

Toplumsal ve kültürel yakınlık Avrupa bütünleşmesinin önemli temellerinden birisidir. Demokrasi, insan hakları, eşitlik, Hıristiyanlık bu kültürel altyapının başlıca unsurlarıdır. Orta Asya için ise kültürel ve tarihsel bütünlük söz konusudur. Bu bütünlükte bölgenin tarih içerisinde genel olarak aynı güç tarafından yönetilmiş olmasının da payı vardır. Tarihsel bütünlüğün yanı sıra İslamiyet ve Çarlık ile Sovyet Rusya ötekileştirmesi yine kültürel birlik algısı yaratılmasını sağlamıştır. Fakat bu

bütünlük algısı tarihten günümüze yaklaştıkça gücünü yitirmiştir. Son olarak Moskova'ya karşı verilen mücadele sırasında yükseldiğini gördüğümüz Orta Asyalılık veyahut Türkistanlılık özellikle Sovyetlerin kimlik politikaları sonucunda zarar görmüştür. Avrupa ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan durum şu şekildedir: Avrupa çatışmalar sonucunda girdiği bütünleşme süreci içerisinde kültürel yakınlık noktaları arayışına girmiştir, Orta Asya ise birtakım kimlik politikaları ve bağımsızlığın ardından birlik algısını gittikçe terk etmekte/ettirilmektedir. Ulus inşalarının da yaşandığı bu süreç birlik algısının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir.

Avrupa'yı bütünleşmeye iten sebeplerden birisi Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonucunda tüm ülkelerin gördükleri büyük zarardır. Altından kalkılması zor olan bu zarar Avrupalılara barış yolunu arayışına yöneltmiştir. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkmaya başlayan bütünleşme teorileri aynı zamanda birer barış ve istikrar arzusunu gütmektedir. Yüzyıllardır savaş içerisinde olan Avrupa'ya bütünleşmeyi yol olarak gösteren durum büyük çatışmalar olmuştur. Bu çalışmada Orta Asya ülkeleri için ciddi çatışma unsurları olarak su sorunu, etnik çatışmalar ve sınır anlaşmazlıkları sunulmuştur. Bu sorunlar öncelikle bütünleşmeye faydalı olabilecek nedenler gibi görülmektedir. Fakat ülkeler sorunları ortak çözümünden çok halen kendi faydalarını aramaktadırlar. Bu da uzlaşmadan çok çatışma ihtimalini arttırmaktadır. Çatışma yaratma potansiyeline sahip sorunların bütünleşmeye yol açması içinse Avrupa örneğinde olduğu gibi sorununun en üst seviyede yaşanması gerekmektedir. Bu da Orta Asya'nın sorunları halen yeterli şiddette yaşamadığı anlamına gelmektedir. Büyük yıkımlar yaşanmadan da çözülebilecek sorunlar için her devlet öncelikle edinebileceği kârı ön planda tutmaktadır. Elde edilecek faydalar çatışma doğurduktan ve hem halklar hem de devletler azami zararı gördükten sonra Avrupa örneğinde olduğu gibi bütünleşme bir süreç olarak meydana gelebilmektedir.

Avrupa bütünleşmesine ön ayak olan Fransa ve Almanya aynı zamanda kıtanın savaş tarihinde sıklıkla karşı karşıya gelmiş olan ülkelerdir. Avrupa'yı yıkıma sürükleyen büyük savaşlarda taraflar Fransa ve Almanya olmuştur. İki büyük rekabetçi güç silahlı mücadelenin sonrasında bütünleşme hareketine yönelimi kıta

gündemine getirmiş ve gerçekleştirmiştir. 1991 itibariyle bağımsız olan Orta Asya devletleri içerisinde ise iki potansiyel bölgesel güç olarak Kazakistan ve Özbekistan ön plandadır. İki ülkenin bölgesel liderlik için rekabet içerisinde olması Fransa-Almanya geriliminde olduğu kadar büyük değildir. Fakat iki büyük ve kısmen belirleyici gücün bütünleşmeye yönelmesi bölgeyi de peşinde götürebilecektir. Öyle ki 1991-95 arasında Türkmenistan masadan kalkmış olsa da Astana ve Taşkent yönetimlerinin diyaloglarını bu yönde sürdürdükleri görülmektedir. İki ülke arasında ebedi dostluk ve stratejik işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. İmzaların atıldığı dönemde bölgenin bütünleşmeye doğru ilerlediği yönünde pek çok yorum yapılmıştır.

AB ile yapılan temel noktadaki karşılaştırmalar Orta Asya'nın tamamen kopuk olmadığını göstermiştir. Aradaki en temel farklılık bölgelerin tarihsel birikimleridir. Avrupa bütünleşmesi için ortaya konulan ve bu çalışmada yararlanılan teorilerin Orta Asya'ya uygulanabilirliği söz konusudur.

İşlevselcilik (*functionalism*) liberalizmin karmaşık bağımlılık (*complex interdependence*) kavramına benzer bir biçim ekonomilerin yakınlaşması halinde ülkelerin çatışma seviyelerinin düşeceğini ve bütünleşebileceklerini, bu bütünleşmeyi de siyasal bütünleşmenin takip edeceğini belirtmektedir. Orta Asya ise özellikle Sovyetler Birliği geçmişi sebebiyle oldukça bağımlı bir ekonomik yapıya sahiptir. Örneğin Özbekistan'ın Kırgızistan ve Tacikistan'dan gelen su rejiminin korunmasına ihtiyacı varken Kırgızistan ve Tacikistan'ın da doğalgaza gereksinimi bulunmaktadır. Bunun yanında Özbekistan'ın yaptığı tarım tüm bölge için önemlidir. Sovyetler Birliği'nin egemen olmayan sınırlar içerisinde oluşturduğu ekonomik yapı hazır bir ekonomik bütünleşmişliği beraberinde getirmiştir. Fakat ülkeler bu bütünlüğü işlevselciliğin gösterdiği yol gibi ilerletmemiş ve siyasal bütünleşmeye erişirmemiştir. Bu durum AB'den farklı olarak ekonomi bütünleşmesinin ülkelerin inisiyatifleriyle gerçekleşmesi gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır. Sovyet mirası olan bu yapı şu an kriz unsuru olarak da görülmektedir. Diğer yandan bölgenin serbest piyasa ekonomisine henüz geçmiş olması ve farklı ticaret politikaları yürütmeleri bölgedeki ticareti geri plana itmiştir.

Bölgenin yapısı ve gerçekleşen politikalarla uyum sağlamadığı gözlenen işlevselciliğin yeni yorumu ise Orta Asya için daha tutarlı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Barış vurgusu yerine refah kavramını belirginleştiren yeni işlevselcilik, Orta Asya için daha önemli bir ihtiyacı tartışmaktadır. Bölge ülkelerinin sahip olduğu kaynaklar dengesiz dağılmıştır. Bu da kaynaklar üzerinde kalkınmayı ve istikrarı getirdiği gibi kaynak yoksunu olan ülkeler istikrarın ve barış ortamının kaybedildiği ülkeler olmuştur. Örneğin Kazakistan'ın refah ve istikrar durumu Kırgızistan ve Tacikistan'dan daha yüksektir. Kazakistan'ın sahip olduğu refah toplumsal çekişmeyi daha düşük seviyeye indirmektedirken etnik çatışmaların gözlemlendiği Fergana Vadisi'nde refah ve istikrardan bahsetmek güçtür. Toplumlar arası uzlaşya zarar veren etnik gerilimlerin artmasına sebep olan unsurlardan birisi olduğu görülen refah, Orta Asya bütünleşmesi için bu nedenle önemlidir. Özellikle Fergana'da refah standartlarının yükseltilmesi etnik gerilimlerle çatırdayan bölgesel birlikteliği güçlendirecektir. Dengeli refahın sağlanmasıyla birlikte ise ülkeler ve sistemleri birbirlerine daha rahat entegre olabilecektir.

Bütünleşmenin ekonomi üzerinde sağlanmasını öngören işlevselcilik/yeni işlevselcilik nihai olarak da oluşan mekanizmayı bağımsız ve ulusüstü bir yapının kontrol etmesi gerektiğini bunun için de devletlerin bir takım egemenliklerini bu kuruma devretmesine ihtiyaç olduğunu açıklamaktadır. Bu durum henüz bağımsız olmuş ve bağımsızlık, egemenlik konusunda hassasiyete sahip olan Orta Asya ülkeleri için bir taviz olarak nitelendirilebilecektir. Diğer yandan bütünleşme, yeni bağımsız Orta Asya devletleri için egemenliği ve bağımsızlığı kuvvetlendirilme yolu olarak da düşünülmüştür. Bu nedenle ulusüstüleşme, bölgenin daha küçük ekonomileri tarafından reddedilecektir hatta Orta Asya'nın büyük güçleri olan Özbekistan veya Kazakistan'ın yayılcı politikası olarak da değerlendirilebilecektir.

Hükümetlerarasıcılık yaklaşımı da tam bu noktada realist bakış açısı sebebiyle devleti ön planda tutum ulusüstü kurumları devre dışı bırakmaktadır. Hükümetlerarasıcılık aynı zamanda bütünleşmeyi ileri işbirliği süreci olarak görmektedir. Daha ağır adımlarla bütünleşmenin sağlanacağı düşüncesine sahip olunması ülkelerin dış politika, ekonomi ve askeri politikalar olarak değerlendirdiği

"yüksek siyasette" anlaşmanın hızlı bir biçimde gerçekleşmeyeceği görüşüdür. Buna karşın kültür ve sosyal siyasette anlaşma daha kolaydır. Bu durum Orta Asya için bakıldığında paralellik göstermektedir. Örneğin kültürel işbirliği çalışmaları yürüten Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) içerisinde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan üye olarak bulunurken, dış politika bütünleşmesi, ekonomi bütünleşmesinden de uzak görünmelidir. Gerçekçi bakış açısı bu noktadan yaptığı değerlendirme Orta Asya için de uyuşmaktadır. Bu nedenle daha yavaş gerçekleşebilecek olan bütünleşme için her alanda işbirlikleri artırılmalıdır.

Yeni hükümetlerarasıcılık ise liberalizmin karşılıklı bağımlılık yaklaşımını eklemlenmiş ve bütünleşme için ulusal tercihler, uluslararası pazarlık ve kurumsal yetkilendirme aşamalarını oluşturmuştur. Hükümetlerarasıcılık ile işlevselciliğin birleşimi olarak görünen bu teşebbüs ülkeler arasındaki potansiyel farklılıklarına dikkat çekmiştir. Orta Asya için incelendiğinde ise yine Kazakistan ve Kırgızistan arasındaki gibi bir ekonomik orantılamaya dikkat çekmektedir. Bu noktada Kazakistan'ın içerisinde bulunacağı bütünleşme Kırgızistan için olumlu bir gelişme anlamına gelmektedir. Büyük potansiyel sahibi olan Kazakistan ise uluslararası pazarlıktan çıkar elde etmeye çalışacaktır. Aynı zamanda ulusüstü bir yapı için egemenlik devrinin söz konusu olması ise Orta Asya için daha önce izah edildiği gibi zorlayıcı bir harekettir.

Avrupa bütünleşmesi için paylaşılan bir diğer teori olan Transaksiyonalizm'in temel perspektifi güvenlik toplumu üzerinedir. Güvenlik toplumu için öncelikli ihtiyaç ise insanların, toplumların bütünleşmiş olmasıdır. İnsanlar arasındaki bütünleşme de toplumsal bilinçle; inanç, beklenti ve bakış açısı birlikteliğiyle mümkündür. Orta Asya özellikle Sovyetler Birliği öncesi dönem içerisindeki tarihsel seyirde bu birlikteliği ortaya koymuştur. Birlik algısının hakim olduğu dönemin Orta Asya'sında toplumun beklentisi, inançları ve hedefleri benzerlik göstermiştir. Bu benzerlik birliktelik duygusunu artırırken öteki olarak da Rusya'yı görmüştür. Toplumsal bilincin tesis edilmesini sağlayan birliktelikler bugünün Orta Asya'sı için eskilerde kalmış gibi görünmektedir fakat tamamen ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Bağımsızlığın ardından başlayan bütünleşme sürecinde Özbek lider İ. Kerimov'un "Türkistan Ortak Evimiz" projesi bu anlamda birlikteli algısının

sürdüğünü göstermiştir. Takip eden dönemdeki siyasal çıkışlar Kerimov'u bu politikadan çevirmiş olsa da Orta Asya'nın tarihsel, dinsel ve dil birlikteliği halen söz konusudur. Talipov'un kader birlikteliği olarak nitelendirdiği bu karakter Orta Asya'yı bütünleşmeye itebilecek en büyük unsurlardan birisidir. Toplumların birlik algısı etnik gerginliklerle zedelense de devletlerin takip edeceği politikalar bu durumun üstesinden gelebilecektir.

Transaksiyonalizm'in bütünleşme için önerdiği iki model bulunmaktadır. Birincisi birbirinden ayrı eyaletlerin tek bir merkezde bütünleştiği ABD örneğindeki "kaynaşma", ikincisi ise toplumsal yapıların yakınlığı sebebiyle oluşabilecek olan ABD ve Kanada örneğiyle açıklanan "çoğulcu" bütünleşmedir. Her biri ayrı bağımsız devlet olan fakat toplumları büyük ölçüde kültür ve anlayış birliği sağlamış olan Orta Asya devletleri için bu durumdaki model ise kaynaşma bütünleşmedir. Orta Asya toplumlarının bugün mutlak bir bütünlük içerisinde değildir. Bu nedenle ekonomi, siyaset alanlarındaki gibi bütünleşme çabası dahilinde toplumsal politikalar da gerekmektedir. Bütünleşme her Orta Asya devletinin denk arzu ile takip ettiği bir politika olması halinde tek karar alıcılı bir yapıya erişebilecektir.

Orta Asya'daki Rus idaresine karşı yapılmış olarak bağımsızlıkçı hareketler bölge belleğinde birlik, beraberlik hissinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu tarihsel karakter de bütünleşmeye yönelme imkanı ve potansiyeli yaratmaktadır.

Çalışmada araştırması yapılan bütünleşmenin önündeki engellerden su ve sınır sorunları aynı zamanda işbirliğinin sağlanabileceği unsurlar olarak görülmektedir. Örneğin güneyden gelen Selefî-cihaçî terör tehdidi sadece Afganistan'a sınır olan ülkeleri değil tüm bölgeyi ilgilendirmektedir. Bu da tüm bölgenin terör konusunda işbirliğine gitmesine olanak sağlamaktadır. Terör noktalarından uzak görünen Kazakistan, Özbekistan veya Kırgızistan'dan terörist birimlerin kendi sınırlarına geçebileceğini öngörebilmektedir. Ortak tehdit algısı bölge devletlerini işbirliğine yöneltebilmektedir. Fakat tam entegre güvenlik birimleri güneyden gelen terör tehdidinde daha büyük engel olabileceğinden dolayı bütünleşme bu konu için de oldukça önemlidir.

Su ve sınır sorunları ise bölge ülkelerini masa oturtacak kadar hayati olmasına karşın halen ciddi sonuçlar alınmış değildir. Kırgızistan ve Tacikistan tarafında olası baraj projeleri görüşülürken Özbekistan tarımsal üretim için bu projeler tehdit olarak görmektedir. Ortak kaynak kullanımı konusunda birbirlerine ihtiyacı olan bu üç ülke su rejimi ve doğalgaz satışı üzerinden yapacakları anlaşmalarla su anlaşmazlığını Orta Asya gündeminden büyük ölçüde çıkarabileceklerdir.

Benzer biçimde sınır sorunları da uzlaşma arayışıyla çözülebilecektir. Öncelikle sorunu çözmeye gönüllü olması gereken bölge ülkeleri masaya oturdukları taktirde mevcut sınırlar üzerindeki anlaşmazlıklara son verebileceklerdir. Sınır sorunlarının diğer ayağı olan anklav topraklar ise içerisinde buldukları ülkelere bırakılarak aynı ülkenin sınırından aynı miktarda bir toprak parçasının alınması yoluyla çözülebilecektir. Bu topraklarda yaşayan insanların da vatandaşı oldukları ülke sınırlarına taşınması gerekmektedir. Fakat yerleşik bir düzen almış insanların transferini gerçekleştirmek oldukça maliyetli bir hareket olacaktır. Bunun yanında bahsi geçen toprak parçalarının verimliliği tespit edilmelidir. Hiç bir ülke tarım arazisini terk ederek kayalıklar almak istemeyeceğinden denk nitelikli bir toprak değiş tokuşu yapılabilir. Mümkün değil ise de terk edilen toprakta yapılan tarımsal üretimden elde edilen gelirin anlaşmayla belirlenecek olan yüzdelik kısmı diğer ülkeye vererek sorun aşılabilecektir.

Etnik sorunları öncelikli olarak kaynakları tespit edilmelidir. Gerilime sebep olduğu görülen ekonomik standartları düşüklüğü ve azınlıkların resmi dil gibi talepleri üzerinde görüşmeler sağlanabilir. Ekonomik anlamda iyileştirmenin hemen mümkün olmadığı görülmektedir. Diğer yandan resmi dil veya özerk yönetim talebi etnik sorunlara sebep olmuşsa azınlığın titüler halkı olduğu ülke yönetimince bu yöndeki eylemlerden vazgeçmesi yönünde görüşmeler sağlanabilir. Etnik sorunların giderilmesinde eğitim politikaları çerçevesinde nefrete karşılık birliktelik yönünde çalışmalar yürüterek sorunun büyümesi engellenebilir.

Birlik, beraberlik duygusuna sahip olduğunu bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde görünen Orta Asya ülkeleri küresel siyasetin bölgeye girmesiyle ve beklenen verimin alınmadığı bütünleşme görüşmeleriyle birlikte farklı odaklara

yaklaşmışlardır. Kazakistan ve Kırgızistan Rusya ile ilişkilerini ilerletirken Özbekistan bağısız/bağımsız kalma gayreti içerisine girmiştir. Türkmenistan ise tarafsızlık statüsüyle birlikte büyük güçlerin etkisinden bir süre uzak kalabilmiştir. Bölge ülkelerinin birbirlerine karşı olan bakış açılarını etkileyen uluslararası ilişkiler bütünleşmenin gündemden çıkmasına yol açmıştır. Örneğin Kazakistan'ın Rusya ile bağlarını kuvvetlendirmesi Taşkent yönetimi tarafından sert bir biçimde eleştirilmiştir. Diğer yandan tarafsızlık statüsü sebebiyle bütünleşmenin görüldüğü masadan kalkan Türkmenistan, Çin ile ilerleyen ilişkileri sonucunda stratejik işbirliği anlaşması imzalamıştır. ABD de Afganistan operasyonu nedeniyle Özbekistan'da üs kurarak Rusya ve Çin ile birlikte bölgeye intikal etmiştir. Böylece Orta Asya'nın her ülkesi farklı bir küresel güçle irtibata girmiştir. Bu da bölgesel politikalara yansiyarak uzaklaşmaya neden olabilmektedir.

KAYNAKÇA

AÇIKMEŞE, Sinem Akgül, (2004) “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Ankara, Cilt:1, Sayı:1, Bahar, s. 1-32.

ADIBELLİ, Barış, (2006) *Büyük Avrasya Projesi ABD, Rusya ve Çin'in Varolma Mücadelesi*, İstanbul, IQ Kültür Sanat.

Aleksandr Dugin, (2001) “Eurasia Above All Manifest of Eurasist Movement”, <http://arctogaia.com/public/eng/Manifesto.html> (Erişim Tarihi: 01.04.2015).

ALKAN Haluk, (2011) *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*, Ankara, USAK.

AMANOV, Şatlık, (2007) *ABD'nin Orta Asya Politikaları*, İstanbul, Gökkubbe.

ANDERSON, John, (1997) *The International Politics of Central Asia*, Manchester University Press.

ASKAROV, Sabir, (2014) “Orta Asya Güvenliğinde Bölge Dışı Güçler ve Rusya”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aynur Jafarova, (2013) "20 More Kyrgyz Citizens Still Held Hostage in Uzbek Enclave: Official". <http://www.azernews.az/region/48257.html> (Erişim Tarihi: 23.06.2015).

AYTUĞ, Hüseyin Kutay, (2008) "Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı", *Yönetim ve Ekonomi*, Manisa, Cilt: 15, Sayı: 1, s. 149-161.

BP Statistical Review of World Energy June 2014, (2014) <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review->

2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf (Erişim Tarihi: 01.04.2015).

BRZEZINSKI, Zbigniew, (2014) *Büyük Satranç Tahtası*, Yelda Türedi (Çev.). İstanbul, İnkılap.

Central Asia Water Info, (tarih yok) <http://www.cawater-info.net/aral/i/vod-res-bam-e.gif> (Erişim Tarihi: 05.06.2015).

China Daily, (2013) China, Turkmenistan Lift Bilateral Ties to Strategic Partnership, http://www.chinadaily.com.cn/china/2013xivisitcenterasia/2013-09/03/content_16941733.htm (Erişim Tarihi: 05.04.2015).

China Daily, (2014) China-Turkmenistan Co-op Consolidates Energy Corridor, http://europe.chinadaily.com.cn/business/2014-08/28/content_18505303_2.htm (Erişim Tarihi: 05.04.2015).

CURZON, G.N. (1966) *Persia and the Persian Question 1* (2. Baskı). London: Frank Cass.

ÇİLİNGİR, Sevgi, (2007) "Avrupa Kimliği ve Ulus Devlet Modeli", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Balıkesir, Sayı: 7, s. 44-52.

Danna Bupezhanova, (2014) "With Warm Embrace, Nazarbayev and Karimov Call for Stronger Ties Between Kazakhstan and Uzbekistan". <http://www.astanatimes.com/2014/11/warm-embrace-nazarbayev-karimov-call-stronger-ties-kazakhstan-uzbekistan/> (Erişim Tarihi: 23.03.2015).

Declaration on European Identity, Kopenhag, (14 Aralık 1973) http://www.cvce.eu/en/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html (Erişim Tarihi: 30.12.2014).

DEMİRTEPE, M. Turgut, ERDOĞAN, İbrahim, (2013) "Bölgesel Çıkarlar ve Küresel Hedefler Odağında Şanghay İşbirliği Örgütü", *Uluslararası Sistemde*

Orta Asya Dış Politika ve Güvenlik (Ed.: M.Turgut Demirtepe & Güner Özkan), Ankara, USAK, s. 83-103.

Deportation: From Georgia To Central Asia, (tarih yok)
<http://ataccdayton.org/life-of-ahiska-people-in-post-soviet-union-countries/> (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

DEUTSCH, Karl W., BURRELL, Sidney, KANN, Robert, LEE, Maurice, (2003) "Political Community and the North Atlantic Area", *The European Union Readings on the Theory and Practice of European Integration*, (Ed.: Brent F. Nelsen, Alexander Stubb), London, Lynne Rienner Publishers, Third Edition, s. 121-143.

DUGİN, Aleksandr, (2006) *Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu*, (Çev.: Lazzat Urakova, Nehriban Gençkal), Ankara, Yeni Avrasya Yayınları.

Evraziyskiy Soyuz Stolknulsya s Trudnostyami Rosta, (Avrasya Birliği Büyüme Zorluklarıyla Karşı Karşıya), (2013) <http://izvestia.ru/news/563175> (Erişim Tarihi: 07.07.2015).

Farkhod Tolipov, (2013) "Uzbekistan and Kazakhstan: Competitors, Strategic Partners or Eternal Friends?", <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12786-uzbekistan-and-kazakhstan-competitors-strategic-partners-or-eternal-friends> (Erişim Tarihi: 05.03.2015).

GILPIN, Robert, (2011) *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Polisiği*, Ankara, Kripto Kitaplar, Kasım.

GOLDSTEIN, Joshua S., (2003) *International Relations*, United States, Longman Publishing, 5th Edition.

HALE, Henry, (1994) "Islam, State-building, and Uzbekistan Foreign Policy", *The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands*, Ali Banuazizi ve Myron Weiner (der.), s. 136-172.

HAYİT, Baymirza, (2006) *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğünün Milli Mücadelesi*, İstanbul, Babıali Kültür.

HAYİT, Baymirza, (1987) *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

HOFFMAN, Stanley, (1966) "Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe", *Daedalus*, The MIT Press, Vol: 95, No: 3, s. 862-915.

İLHAN, Suat, (2006) *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, Ankara, Bilgi, 3. Baskı.

İSMAYILOV Elnur, BUDAK, Türkan, (2014) "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", *Bilge Strateji*, Cilt: 6, Sayı: 11, Güz, s. 29-49.

Joshua Kucera, (2015) U.S. Military Aid to Uzbekistan Seen as Triumph of Realpolitik over Values, <http://www.eurasianet.org/node/71791> (Erişim Tarihi: 08.04.2015).

KARABULUT, Ferhat, (2012) "Orta Asya'nın Ruslaştırılması Mücadelesi: Ders Kitaplarının İktidar ve Meşrulaştırmadaki İşlevi", *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, (Ed.: M. Savaş Kafkasyalı), Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi, s. 55-85.

KARASAR, Hasan Ali, KUŞKUMBAYEV, Sanat K., (2009) *Türkistan Bütünleşmesi Merkezi Asya'da Birlik Arayışları 1991-2001*, İstanbul, Ötüken Yayınları.

Kazinform, (2013) Nazarbayev: Eurasian Integration not Aimed at Reincarnation of Political Unions, <http://www.inform.kz/eng/article/2527318> (Erişim Tarihi: 04.04.2015).

Kennan F.G. 'X' (1947) "The Sources of Soviet Conduct", <http://www.foreignaffairs.com/articles/23331/x/the-sources-of-soviet-conduct> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).

KHALİD, Adeeb, (2011) *Komünizmden Sonra İslam Orta Asya'da Din ve Politika*, (Çev.: Aslıhan Tekyıldız), Ankara, Sitare Yayınları, Ocak.

Kyrgyzstan Clashes Force 100,000 Uzbeks To Flee To Border For Safety As Death Toll Climbs, (2010) <http://www.nydailynews.com/news/world/kyrgyzstan-clashes-force-100-000-uzbeks-flee-border-safety-death-toll-climbs-article-1.179375> (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

LARUELLE, Marlen, (2013) "Vneşnyaya Politika i İdentiçnost v Tsentralnoy Azii", (Orta Asya'da Dış Politika ve Kimlik), *Pro Et Contra*, Moskova, Ocak-Nisan, s. 6-20.

Location, Geomorphology, Landscape, (tarih yok) http://www.cawater-info.net/ara/geo_e.htm (Erişim Tarihi: 15.06.2015).

Lyubov Lyulko, (2013) Uydu Li Amerikantsi İz Manasa, (Amerikalılar Manas'tan Gidecek mi), <http://www.pravda.ru/world/formerussr/other/20-11-2013/1182910-manas-0/> (Erişim Tarihi: 07.04.2015).

MACKINDER, Halford J., (1904) "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, No:4, Vol:23 , s. 421-437.

MACKINDER, Halford J., (1942) *Democratic Ideals and Reality*, Washington, National Defence University.

MAHAN, Alfred T., (1890) *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, Boston, Little Brown and Company, 12. Baskı.

MATTLI, Walter, (1999) *The Logic of Regional Integration*, UK, Cambridge University Press.

MOGA, Teodor Lucian, (2009) "The Contribution of the Neofunctionalist and Invergovernmentalist Theories to the Evolution of the European Integration Process", *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, Vol:1, No: 3, December, s. 796-807.

MORAVCSIK, Andrew, (1993) "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach", *Journal of Common Market Studies*, Volume: 31, No: 4, December, s. 473-524.

National Online, (tarih yok) <http://www.nationsonline.org/maps/Central-Asia-Map.jpg> (Erişim Tarihi: 02.03.2015).

New York Times, (2001) "Russia and China Sign Friendship Pact", <http://www.nytimes.com/2001/07/17/world/russia-and-china-sign-friendship-pact.html> (Erişim Tarihi:15.03.2015).

NOGAYEVA, Ainur, (2011) *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, USAK Yayınları.

Nursultan Nazarbayev, (2005) Kazakhstan On The Road To Accelerated Economic, Social and Political Modernization, http://akorda.kz/en/page/page_address-of-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-to-the-people-of-kazakhstan-february-18-2005_1343986671 (Erişim Tarihi: 29.06.2015).

Nursultan Nazarbayev, (tarih yok) "Prosperity, Security and Ever Growing Welfare of All The Kazakhstanis: Kazakhstan-2030 Strategy", <http://prokuror.gov.kz/eng/state/acts-president/strategy-kazakhstan-2030> (Erişim Tarihi: 05.03.2015).

Once Again On The Issue Of Construction Of Rogun Hyrdroelectric Power Plant, Pravda Vostoka, (2012) http://www.uzembassy.org.tr/files/Press_releases/Press_en/press_release_1_16072012en.doc (Erişim Tarihi: 23.09.2014).

POLLACK, Mark A., (2007) "Rational Choice and EU Politics", *Handbook of European Union Politics*, (Ed.: Knud Erik Jorgensen, Mark A. Pollack, Ben Rosamond), London, The SAGE Publications, s. 31-55.

PURTAŞ, Fırat, (2008) "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri", *Orta Asya & Kafkasya'da Güç Politikası*, M. Turgut Demirtepe (der.), Ankara, USAK Yayınları, s. 31-62.

QORABOYEV, İkboljon, (2010) *Around The Names of Regions: The Case of Central Asia*, United Nations University Comparative Regional Integration Studies.

RIFKIN, Jeremy, (2004) *European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*, Cambridge, Polity Press.

ROY, Olivier, (2009) *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*, (Çev.: Mehmet Moralı), İstanbul, Metis Yayınları.

Russian International Affairs Council, (tarih yok)
http://russiancouncil.ru/common/upload/cenas8_x.jpg (Erişim Tarihi: 05.06.2015).

SARI, Yaşar & ASANBAYEVA, Çınara, (2012) "1990 ve 2010 Yıllarında Güney Kırgızistan'daki Etnik Çatışmalar", *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, (Der.: M. Turgut Demirtepe), Ankara, USAK Yayınları, s. 99-139.

SMITH, Anthony D., (1992) "National Identity and the Idea of European Unity", *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol: 68, No: 1, s. 55-76.

SOMUNCUOĞLU Anar, (2001) "Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi", *Avrasya Dosyası*, Sayı:4,Cilt:7, Ankara, s. 29-49.

SOMUNCUOĞLU, B. Tümen, (2014) "Çarlık Rusyası Dönemi Türkistan'ında İslam ve Modernleşme", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:18, Sayı: 2, Ağustos, s. 227-240.

SOMUNCUOĞLU Tümen, (2013) "Türkistan'ın Güvenliğinin Tesisinde Ortak Kimlik Algısının Rolü ve Bunun Tarihsel Arka Planı", *Birinci Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları*, İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 156-166.

STARR, S. Fredrick, (2005) *A Greater 'Central Asia Partnership' for Afghanistan and Its Neighbors*, Washington, Caucasus Institute and Silk Road Studies Program.

Stratfor Global Intelligence, (tarih yok) https://www.stratfor.com/sites/default/files/main/images/Central_asia_demography.jpg (Erişim Tarihi:06.06.2015).

ŞAHİN, Mehmet, (2014) "Bütünleşme (Entegrasyon) Teorileri", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, (Ed.: Mehmet Şahin ve Osman Şahin), Ankara, Kripto Kitaplar, Ocak, s. 109-123.

TALİPOV, Farkhod, (2005) "Central Asia As A Space, Polity, Peoples and Fate", *Central Asia and The Caucasus*, No: 2(32), s. 105-112.

TELLAL, Erel, (2001) "Mirsaid Sultan Galiyev", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56-1, Ankara, s. 105-133.

Tengri News, (2015) Uzbekistan Will Never Join Any Union That Resembles Soviet Union: Islam Karimov, http://en.tengrinews.kz/politics_sub/Uzbekistan-will-never-join-any-union-that-resembles-Soviet-258399/ (Erişim Tarihi: 08.04.2015).

TEZKAN, Yılmaz, TAŞAR, Murat, (2003) *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, İstanbul, Ülke.

The Moscow Times, (2007) China's CNPC Wins First Gas Field License in Turkmenistan, <http://www.themoscowtimes.com/sitemap/free/2007/9/article/chinas-cnpc-wins-first-gas-field-license-in-turkmenistan/194660.html> (Erişim Tarihi: 05.04.2015).

TRENIN, Dmitri, (2001) *The End of Eurasia: Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, Washington, Carnegie Moscow Center.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 4. Devlet Başkanları Zirvesi Taşkent Bildirisi, 21 Ekim 1996.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 5. Devlet Başkanları Zirvesi Astana Bildirisi, 9 Haziran 1998.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Orta Asya Ülkeleri Künyeleri, (tarih yok) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ede60537-9169-4b35-a43b-1471fc7eaf08> (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

U.S. Department of State, (2010) U.S. and Uzbekistan Sign Science and Technology Cooperation Agreement, <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2010/12/152267.htm> (Erişim Tarihi: 07.04.2015).

U.S. Military Cooperation with the Central Asian States, (2001) <http://cns.miis.edu/archive/wtc01/uscamil.htm> (Erişim Tarihi:05.03.2015).

V Bişkeke Karimova Ponimayut, (tarih yok) No Ne Sluşayut, (Bişkek Kerimov'u Anlıyor ama Duymamazlıktan Geliyor), <http://www.uznews.net/ru/central-asia/20735-v-bishkeke-karimova-ponimajut-no-ne-slushajut> (Erişim Tarihi: 23.09.2014).

Vali Kouzegar Kaleji, (2012) "Water Crisis in Central Asia: Centers of Conflict and Possible Consequences for Iran", http://www.iranreview.org/content/Documents/Water_Crisis_in_Central_Asia_Centers_of_Conflict_and_Possible_Consequences_for_Iran.htm (Erişim Tarihi: 20.03.2015).

Vladimir Putin, (2011) Noviy İntegratsionniy Proekt Dla Evrazii - Buduşçee, Kotoroe Rojdaetsa Segodna, (Avrasya İçin Yeni Entegrasyon Projesi - Bugün Doğan Bir Gelecek). <http://izvestia.ru/news/502761> (Erişim Tarihi: 07.07.2015).

VOLOVİK, Yegor, (2011) *Overview of Regional Transboundary Water Agreements, Institutions and Relevant Legal/Policy Activities in Central Asia*, EU-UNDP Project, Şubat.

Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1989 Goda. Natsionalniy Sostav Naseleniya Po Respublikam SSSR, (1989 Yılıının Tüm Sovyetlerde Nüfus Sayısını. SSCB Cumhuriyetlerine Göre Etnik Yapısı). (tarih yok) http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php?reg=0 (Erişim Tarihi: 12.01.2015).

Water Resources of Aral Basin, (tarih yok) http://www.cawater-info.net/aran/water_e.htm (Erişim Tarihi: 15.06.2015).

YILMAZ, Sait, (2013) "Jeopolitik ve Jeostrateji", *Prens*, Ümit Özdağ (Ed.), Ankara: Kripto, s. 577-611.

YALÇINKAYA, Alaeddin, (1997) *Sömürgecilik & Panislamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, Ankara, Timaş Yayınları.